

Özel Sunumlar

Special Presentations

KÜRESELLEŞME POLİTİKALARININ ETKİSİNDE KAMU İŞLETMECİLİĞİNİN GELECEĞİ

THE FUTURE OF STATE-OWNED ENTERPRISES UNDER THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION POLITICS

Sudi APAK ve Ayhan UÇAK, Trakyo Üniversitesi IIBF, Edirne

1. GİRİŞ

Küreselleşme olgusu 1980 sonrası dönemde, dünya ekonomisindeki ekonomik gereksinimlerin siyasal, sosyal düzlemde yankılanması ve teknolojik dönüşümle desteklenmesi ile gündemselleşmiş bir kavram olarak kendisini kabul ettirmiştir. Küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya piyasaları ile eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleri ile belirlenmesi olarak yorumlanabilir.

Bu yazının amacı, özellikle 1980 yılında hem uluslararası hem de bunun yansıması olarak ulusal ekonomilerde meydana gelen ekonomi politikalarındaki keskin dönüşümün ülkemizde kamu kesimi ekonomisi üzerindeki etkileri ve bunun sonuçlarının kamu işletmeciliği üzerindeki görünümünün irdelenmesidir.

Bu amaca uygun olarak, öncelikle kamu ekonomisinin 1980 dönüşümü ile onu izleyen 22 yıl boyunca geldiği nokta genel olarak izlenmeye çalışılarak, hem son İstikrar Programı ve hem de 2002 Bütçesi'nde kamuya biçilen ekonomik rol üzerinde durulacaktır. Son olarak da küreselleşme politikaları ve bunun getirdiği sermaye hareketleri serbestisinin son yaşanan ekonomik krizlerdeki etkisi üzerinde genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

2. 1980'DEN GÜNÜMÜZE KAMUNUN EKONOMİDEKİ PAYI

Türkiye'nin 1970'li yılların sonunda karşılaştığı derin ekonomik krizlerden çıkması için alınan politika tedbirlerinden belki de en önemlisi 'yeni kamu ekonomik kesimi' yaklaşımıdır. Küreselleşme politikalarının etkisindeki ihracata dayalı gelişme anlayışının bir gereği olarak, ekonominin bütününde kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ana eksen olarak belirlenmiştir. Merkezi yönetim birimlerinin ve yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi, bütçe dışı fonların

sayılarının ve parasal imkanlarının hızla artırılması, Kamu İktisadî Teşebbüsleri (KİT)'nin özelleştirme sürecine sokulmaları sözü geçen dönemde, kamu ekonomisine bakışın ana çizgileri olarak nitelendirilebilir.

Kamunun gelir ve gider durumundaki değişimler aslında ekonomide kamu kesiminin dönem boyunca küçültülmesi özlemiyle, ülkenin nesnel şartlarının buna karşı koyması arasındaki uyumsuzluk olarak algılanmalıdır. Gerçekten de bugün varılan noktada kamu gelir gider farkı trajik boyutlara ulaşmış durumdadır.

Kamu ekonomik kesiminin bir bütün olarak ekonomideki yeri, gelir ve giderlerinin GSMH'ya oranlanması ile izlenebilir. Kamunun giderlerinin GSMH'ya oranı, 1980'li yılların ilk yarısında birkaç puan azalmakla birlikte, 1986'dan başlayarak hızla artmıştır. Bu durum iki ana nedenden kaynaklanmaktadır. İlki kamunun personel giderlerinin hızla artması, diğeri de kamunun sermaye transferi giderlerindeki hızlı artıştır. Özellikle 1986 sonrasındaki seçim süreçlerinde kamunun personel giderlerinde ortaya çıkan önemli artışlar ve kamu kesiminin giderlerini karşılayacak düzeyde gelir elde edememesi ana nedenler olarak sıralanabilir. Sonuçta bütçe açığının GSMH'ya oranı sürekli olarak artarak, 1977-80 döneminde %3-5 düzeyinden bugün %10'un üzerine çıkmıştır.

Geleneksel olarak 1980 öncesinde konsolide bütçe giderlerinin sektörel dağılımı, belli bir düzenlilik göstermekteydi; cari harcamalar bütçenin yaklaşık %45'ini, yatırım harcamaları %20-25'ini, transfer harcamaları da kalan %30-35'lik bölümünü almaktaydı. Bu geleneksel eğilim 1980 sonrasında ülkemizde çok değişik bir çizgi izlemiştir. Cari harcamaların nispi payı önce bir azalma daha sonra da bir yükselme göstererek eski konumuna bürünmekle birlikte, 1980 sonrasında yatırım ve transfer harcamalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır.

Konsolide bütçe giderleri içinde yatırımların payı 1980'li yıllarda düzenli bir biçimde azalma eğiliminde olmuştur. Başka bir ifadeyle devlet, bütçe yoluyla yatırım yapılması anlayışından hızla uzaklaşmıştır. Kamu yatırımlarının 80 öncesinde bütçeden aldığı pay %20-25 dolaylarında iken, bu pay ilerleyen yıllarda hızla düşerek 1990'larda %12-13'e ve en son 2002 yılı bütçesinde %5 pay ile 5,7 katrilyon TL olarak belirlenmiştir.

İç ve dış borçların anapara ve faiz ödemeleri, kamulaştırma bedelleri, KİT'lere ayrılan kaynaklar ve sosyal amaçlı ödemelerden oluşan transfer harcamaları kaleminin toplam içindeki payı ise 1980 yılından itibaren giderek artış eğilimine girmiştir. Transfer giderlerinde özellikle 1980'lerin ikinci yarısından sonra başlayan tırmanış, büyük ölçüde borçların anapara ve faiz ödemelerinden kaynaklanmaktadır. Toplam transferlerin 1984'de %23,3'ü faiz, %33,3'ü de borç ödemelerine gitmekteydi. Daha sonraki yıllarda toplam transferlerin içinde faiz ödemelerinin payı hızla artarak 1993'de %51,2'ye, 2002 bütçesinde ise %68,2'ye ulaşmıştır.

Konsolide bütçenin dışımda kalan kamu ekonomisinin başlıca öğeleri, yerel yönetimler, KİT, döner sermayeli ve sosyal güvenlik kuruluşları ve fonlardır.

Yerel yönetimler, 1980'li yıllarda yapılan yasal düzenlemelerin bir sonucu olarak bazı vergileri toplama yetkisini elde etmişlerdir. Bu şekilde bir gelir artışı imkanına kavuşan yerel yönetimlerin giderleri de gelirlerine benzer biçimde artış göstermiştir. Özellikle 1986 yılından sonra gider artışları gelir artışlarının üzerinde seyretmeye başlamıştır ki bu da yerel yönetimlerin finansman açığı vermesine yol açmıştır. 1999 yılından itibaren büyük kentlerdeki belediyelerin hem iç hem de dış borç sorunları, 2001 'den itibaren küçük kentlerde

de aynı sorunun patlak vermesi bunların çağdaş hizmetleri etkin bir şekilde yerine getirmeleri önünde engel teşkil etmektedir. Yerel yönetimlerin bir yandan gelir kaynaklarının büyütülmesi, diğer yandan da işlevlerinin genişletilmesi, üzerinde çalışılması gereken bir konudur

Kamu iktisadi Teşebbüsleri (KIT)'nin Türkiye Ekonomisi'ndeki yeri yıllara göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir. 1977 yılında KIT katma değerinin GSMH içindeki payı %12 iken, 1987'de % 18 olmuştur. Ekonomide KİT'lerin ağırlığı 1987'den sonra büyük ölçüde değişime uğramıştır. Bazı KİT'lerin özelleştirilmesi ve bazılarının da özelleştirilmek üzere KIT konumundan çıkarılması sonucunda bu kuruluşların toplam katma değerinin GSMH'ya oranı büyük ölçüde azalmıştır.

KIT konusundaki ana sorun bu kurumların zarar etmesi (ya da zarar ettirilmesi) ve bu zararın hazine tarafından karşılanmasıdır. KIT zararlarının büyük bir kısmı, hükümetin bu kuruluşlara verdiği özel görevlerden kaynaklanan görev zararlarıdır.

1980'den itibaren yaşanan dönüşümle birlikte kamuoyunun gündemine konulan özelleştirme, öncelikle bir üretkenlik ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak ilkesi üzerine oturtulmuştu. Özelleştirme sözcüğü, devletin ekonomik hayata karışmasını en aza indirmeyi amaçlayan ihracata dayalı gelişme politikasının düşünsel temellerine de tam anlamıyla uygun düşüyordu. Türkiye 1980'den başlayarak ekonomik bunalımdan çıkış amacıyla uyguladığı istikrar tedbirleri çerçevesinde özelleştirmenin altyapısını oluşturacak politikalar izlemeyi de sürdürdü. Bu amaçla özellikle sermaye piyasasının kurumsallaştırılması ve güçlendirilmesi, parasal işlem türlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, yeni mali araçların uygulamaya alınması ve banka işlemlerinde etkinlik sağlanması bu doğrultuda başvuru girişimlerdir.

Özelleştirmenin kuramsal amaçları olarak, başlangıçta tümüyle ekonomik kavramlar sıralanmaktaydı. Bunlar rekabetin güçlendirilmesi, devletin mali yükünün azaltılması, sermaye sahipliğinin tabana yayılması ve kaynakların etkin kullanımı olarak açıklanmaktaydı.

Özelleştirmenin rekabeti arttıracığı görüşü KİT'lerin tekelleşen/yaarı tekelleşen piyasa ortamında çalıştıkları varsayımına dayanır. Ancak tekelleşen piyasa yapılan özel girişimler için de geçerlidir. Aslında kamu girişimlerinin önemli bir bölümünün tekel niteliği ekonomide doğal tekel olarak adlandırılan durumlardan kaynaklanır. Özellikle şehir suyu, telefon ve elektrik gibi altyapı konularında rekabetçi piyasa yapılarına ulaşma imkanının sınırlı olması bunun nedenleri arasındadır.

Özelleştirmenin amaçları arasında sayılan devletin mali yükünün azaltılması gerektiği görüşü, KİT'lerin zarar ettiği sonucunu veri olarak aldığı için doğruluk derecesi tartışmalıdır. Gerek ülkemizde ve gerekse diğer ülkelerde birçok kamu teşekkülünün kârlılık ve verimlilik yönünden özel teşebbüslerden geri kalmadığı açıktır. Bunların zarar edenleri ile zarar ettirilenlerinin aynı kefeye konmaması gerekmektedir. Ayrıca verimli ve kârlı çalışan KİT'lerin devlete ödeyecekleri vergilerle büyük bir gelir kaynağı olacağı da açıktır.

Özelleştirmede çok önem verilen asıl amaç kaynakların etkin kullanımının ve dolayısıyla verimlilik artışının sağlanması üzerine bina edilmiştir. Bu görüşe göre, kamu mülkiyetinde etkin, hızlı ve verimli karar süreçleri işletilemez. Zira kamu mülkünün sahibi somut bir biçimde belli değildir. Kişilerin yalnızca kendi mülkleri olan kaynakları etkin kullanacakları, kamunun mülkü söz konusu olunca aynı özeni göstermeyecekleri varsayımına dayanmaktadır

ki tartışma götürür niteliktedir. Çünkü artık işletme sahipliği ile profesyonel yöneticiliğin ayrıldığı bir dünyada yaşamaktayız.

Özelleştirmenin şimdiye kadar saydığımız ana amaçlarına rağmen, sermayenin mülkiyet biçiminin, verimli üretim ve kaynakların daha akılcı kullanılması anlamına gelmediği görülmeye başlanınca, özelleştirme kavramı kamu kesimi açıklarını kapatmak için bir araç olma ilkesine oturtulmaya başlamıştır. Bu durum özellikle 2000 yılı Enflasyonu Düşürme programında net bir şekilde görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, artık 2000 İstikrar Programı çerçevesinde özelleştirme olgusu bir üretkenlik ve etkin kaynak dağılımı meselesi olmaktan çıkıp, doğrudan doğruya devlet bütçesine gelir yaratmak amacına dönüşmüştür.

Nitekim program, enflasyonu 2000 yılı sonunda %20'ye, 2001 sonunda %12'ye ve 2002 sonunda %5,7'ye çekmek üzere, kamu maliyesi ile para ve döviz kuruna ilişkin yapısal tedbirler içermektedir. Buradan hareketle program, kamunun harcama ve gelir kalemlerini denetim altına almayı düşünerek, kamu kesimi temel dengesi kavramını geliştirmiştir. Kamu kesimi temel dengesi, merkezi bütçe, bütçe dışı fonlar, yerel yönetimler, finans sektörü dışında faaliyet gösteren kamu teşebbüslerini, Merkez Bankası'nı ve kamu bankalarının görev zararlarını kapsamaktadır. Söz konusu harcama kalemleri içinde faiz ödemeleri yer almamaktadır. Böylece program 1999 yılı itibarıyla GSMH'nin %2,8'i büyüklüğünde açık veren kamu kesimi temel dengesini, 2000 yılı için %3,7 düzeyinde bir fazlaya yükseltmeyi hedeflemektedir. Programı bu hedefe ulaştıracak temel araç da, GSMH'nin en az %3,5'ine (yaklaşık 7,5 milyar ABD\$) ulaşması beklenen özelleştirme gelirleri olarak belirlenmiştir. (Ancak bu hedef tutturulamamış ve 2000 yılı özelleştirme geliri 2,713 milyar ABD\$'i düzeyinde kalmıştır.)

IMF'ye verilen 20 Kasım 2001 tarihli niyet mektubunda, büyük ölçekli kamu şirketlerinin satışına ilişkin hazırlıklara devam edildiği üzerinde durulmaktadır. Buna göre, TÜPRAŞ ve POAŞ'ın hisselerinin yeniden halka arzı çalışmaları devam etmektedir. ERDEMİR'deki kamu hisse payının %50'nin altına indirilmesi planlanmaktadır. Özelleştirme idaresi Başkanlığı Tekel'in ve Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'nin özelleştirme planlarını tamamlamaya çalışmaktadır. 2002 yılında 1,5 milyar \$ özelleştirme gelirinin beklendiği bu niyet mektubunda ifade edilmiştir.

Bütçelerin katı kurallarından kaçınmak amacıyla yapılan kamu harcama ve gelir düzenlemeleri olarak bilinen fonlara da kısaca değinmekte yarar vardır. Bütçe dışı fonlar önceleri çok sınırlı olarak var olmakla birlikte asıl yaygınlık kazanmaları 1980 sonrasındır. 2000 yılı istikrar Programı çerçevesinde bütçe denetimine ilişkin olarak, fonların kapatılması hedeflenmiş ancak 2000 yılı içerisinde bu gerçekleşmemiştir. 2002 Bütçesinde, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu hariç tüm bütçe içi fonların kaldırılmış olacağı öngörülmektedir. Bütçe dışı fonlardan ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Tanıtma Fonu, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu ve Özelleştirme Fonu olmak üzere 5 fon faaliyetlerine devam edecektir.

3. 1980 YILINDAN İTİBAREN KAMUNUN ANA GELİR KAYNAĞI-VERGİ KONUSUNDAKİ GELİŞMELER

1970'li yılların sonunda yaşanan ekonomik bunalımlar sonucunda giderek büyüyen dengesizliklerin vergi alanına da yansımış olması şaşırtıcı değildir. Yüksek oranlı enflasyon, vergilerle ilgili yasal düzenlemelerin işlerliğini tümüyle yitirmesi sonucunu doğurmuştur.

Gerçek kişilerin ödediği vergiler artarken, kurumlar vergisinin nispi payı çok azalmıştı. 1981'den başlayarak yapılan bir dizi vergi düzenlemeleriyle, önce vergi dışı tutulan gelirin tutarı güncelleştirilmiş, gelir dilimleri yeniden düzenlenmiştir. Sonra da götürü ve beyan ilkelerine göre vergi ödeyen serbest meslek sahipleri, küçük üreticiler ve ticaret kesiminin vergi oranları arttırılmış ve vergi tabanı genişletilmeye çalışılmıştır. Kurumlar vergisinde yapılan yeni düzenlemelerle, şirketlerin hisse senedi çıkarmalarının özendirilmesi ve ihracat yapanlara özel indirimler getirilmesi yoluna gidilmiştir. Bunlardan başka, gayrimenkullerin ve dayanıklı tüketim mallarının alım satım vergileri ile yıllık vergilerinin arttırılması yoluna gidilmiştir. Dayanıklı tüketim mallarının vergilendirilmesindeki amaç toplam talebi dolayısıyla enflasyonu sınırlı tutmaktır.

Kamu gelirlerinin temelini oluşturan vergilerin kompozisyonunda da 1980'den sonra önemli bir değişim göze çarpmaktadır. Toplam vergi hasılatı içinde dolaylı vergilerin payı artarken, doğrudan vergilerin payı da azalmıştır. Bu değişim, vergilerin ekonomik güce göre olması gerekliliği ilkesine ters düşmektedir. Ayrıca dolaylı vergilerin yansıması ya da kolayca başkalarının üzerine yıkılması gibi bir sakıncası da vardır. 2001 yılı vergi gelirlerinin % 59,9'unun dolaylı vergilerden oluştuğu gözönüne alındığında vergilemede adil davranılmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Genel bütçe vergi gelirlerinin içinde gelirden alınan vergilerin payı 1998 yılında %45,8 iken, 1999'da %44,2'ye, 2000 yılında ise %39,6'ya gerilemiştir. 2000 yılı vergi gelirlerinde bir önceki yıla göre %79'luk bir artış gerçekleşmiştir. Ancak bu artışın ek vergileme ile gerçekleştiği belirtilmelidir.

Vergiler konusunda getirilen en önemli yenilik ise 1 Ocak 1985'de yürürlüğe konan Katma Değer Vergisi (KDV)'dir. Bilindiği gibi katma değer, malın üretiminde, hizmetin sunumunda sağlanan fiyat-maliyet farkıdır. KDV ile amaçlanan yaratılan ek değer vergilendirilmesidir. Tüketim harcamalarının vergilendirilmiş olması nedeniyle dolaylı vergilerin sakıncalarını taşımakla birlikte yine de ekonominin kayıt altına alınmasında yararı açıktır.

4. 2002 BÜTÇESİNİN GENEL YÖNLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Öncelikle Türkiye-2002 Bütçesinin öngördüğü temel hedefleri ortaya koyalım ve daha sonra bütçenin inandırıcılığı üzerinde bir değerlendirmede bulunalım.

2002 bütçesi, 2001'de tahminen %8,5 küçülen ekonomi için %4'lük reel büyüme ve TEFEDe %31, TÜFE'de %35'lik bir yıl sonu enflasyonu öngörmektedir. GSMH deflatörü %46, GSMH 280,6 katrilyon TL olacak şekilde bütçe planlanmış durumdadır. Toplam harcamalar 98,1 katrilyon TL, toplam gelirler 71,2 katrilyon TL ; dolayısıyla 2002 konsolide bütçe açığının 26,9 katrilyon TL olması beklenmektedir.

Toplam harcamalar içinde ana büyüklük 42,8 katr. TL ile faiz ödemelerine ayrılmış, bunun 36,9 katr. TL'si iç borç faizlerine, 5,9 katr. TL'si de dış borç faizlerine ait olacaktır. Diğer harcama kalemlerinin 98,1 katr.TL'lik toplamdan aldıkları pay ise şu şekilde belirlenmiştir: personel giderleri 21,9 katr.TL, yatırımlar 5,7 katr.TL, transfer harcamaları 62,7 katr.TL, diğer cari giderler 7,8 katr.TL'dir. 2002 yılı bütçesinde kamu yatırımlarına ayrılan pay oransal olarak sadece %5 düzeyindedir.

Bütçe, vergi gelirlerinde 2001 bütçesine göre nominal %50,3, reel olarak %7 dolayında artış öngörmekte (57,9 katr.TL), GSMH'ya oran olarak faiz dışı bütçe dengesinin konsolide bütçede %5,6, kamu kesimi genelinde de %6,5'e ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Ayrıca toplam harcamalar içinde, sosyal güvenlik kurumları için 7,9 katr.TL, tarımsal destekleme için 2,1 katr.TL, KİT'ler için 1,7 katr.TL ve vergi iadeleri için 3,4 katr.TL ödenek benimsenmiştir.

Bütçe metni diğer yandan 2001 yılında %16,4 olması beklenen kamu kesimi borçlanma gereği/ GSMH oranının 2002'de %8'e düşeceğini ve 2001'de %15,3 daralması beklenen yurtiçi toplam talebinin 2002 yılında reel olarak %5,8 büyüyeceğini öngörmektedir. Son olarak, ihracat gelirlerinin 32 milyar \$, ithalatın da 45,5 milyar\$ olacağı varsayılmaktadır.

Makroekonomik büyüklükler açısından konsolide bütçenin 2002 yılına ilişkin üstteki öngörülerini değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşmaktayız.

Faiz dışı fazla / GSMH= %5,6
Toplam Dış Borç kullanımı: 24,8 katr.TL
Dış Borç Geri Ödeme: 11,4 katr.TL
Net Yeni Dış Borçlanma: 13,4 katr.TL

Toplam iç Borç Kullanımı:68,2 katr.TL
Tahvil:28,9 katr TL
Bono: 39,3 katr TL
Gen Ödeme. 54,7 katr.TL
Tahvil: 16,8 katr TL
Bono : 37,9 katr.TL
Net yem iç borçlanma .....13,3 katr.TL
Tahvil: 12 katr.TL
Bono 1,3 katr.TL

Dolayısıyla 2002'de GSMH'ya oranla, net yeni iç borçlanma %4,8, net yeni dış borçlanma da benzer şekilde %4,8 (toplam %9,6) olacaktır.

2002 sonu Hazine Borç Stoku Tahmini (% GSMH)

	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>FARK</u>
<i>toplam</i>	94,7	86,9	-7,9
<i>iç borç</i>	66,2	50,5	-15,7
<i>dış borç</i>	28,6	36,4	7,8

Hazine 2002 yılı borçlanma hedefi, Hazine borç portföyünün ortalama vadesinin uzatılması ve sürdürülebilir faiz seviyesinin belirlenmesinde Merkez Bankası para politikası hedefleri de gözönünde tutularak, genel makro hedeflerle tutarlı borçlanma stratejilerinin oluşturulması olarak açıklanmıştır. 2 Ocak 2002 tarihinde TCMB tarafından açıklanan para ve kur politikası hedefleri de yine faiz dışı fazlasına dayanan ve resmi dış kaynak girişi ile borç stokunun kısa vadede sürdürülebileceğine dair endişelerin ortadan kaldırılacağı bir ekonomik ortamın oluşması varsayımından hareket etmektedir. Burada iktisadi karar birimlerine atıfta bulunularak, beklentilerin olumluya dönmesinin önemi vurgulanmaktadır. Beklentilerin olumlu olması durumunda, ekonominin daha düşük bir faiz ve kur dengesine doğru yöneleceği ifade edilmektedir.

Enflasyon yıl ortalamasının (TEFE) %46, yıl sonu hedefinin %31 olacağını varsayıldığı bir durumda, hazinenin planladığı borçlanma hedeflerinin gerçekleşmesi ancak çok düşük reel faizler altında gerçekleşebilecektir. Oysa Türkiye ekonomisi 1990'lar boyunca (küreselleşme

politikaları gereğince) yurtdışından fon girişi sağlayabilmek için çok yüksek reel faizler sunmak zorunda kalmıştır. Nitekim, Mayıs 200 Pde açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı metnine göis de 1990-99 döneminde ulusal mali piyasalarda ortalama reel faizlerin %32 oranında gerçekleştirdiği vurgulanmaktadır.

2002 yılı bütçe sunumundan da görülmüş olduğu üzere, borçların döndürülmesi bu yılın ana konusu olacak ve uzun vadeli sanayileşme ve kalkınma ile adaletli gelir dağılımı gibi esas meseleler gündeme dahi gelmeyecektir.

2002 yılı açısından bir başka perspektif de IMF'ye verilen 20 Kasım 2001 tarihli Niyet Mektubu izlenerek elde edilebilir. Kısaca özetlemek gerekirse; enflasyon hedeflemesinin uygulamaya konabilmesi için, uygun geçiş şartlarının beklendiği gelecek yılın planlandığı açıklanmıştır. Ekim ayı sonunda faaliyete geçen Para Politikası Kurulu'nun TCMB'nin başlıca hedefi olan fiyat istikrarı ile uyumlu bir para politikasının ilke ve stratejilerinin belirlenmesinden sorumlu olacağına değinilmektedir. Enflasyonla mücadelede, TCMB Kanunu'ndaki Hazine'ye kredi açılmasına yönelik olarak 5 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik ile getirilen yasal engelden de kuvvet alınacağı ifade edilmektedir.

Serbest döviz kuru rejiminin daha sağlıklı işleyebilmesi amacıyla, Hazine ve Özelleştirme idaresi, KİT'lerin yüklü döviz işlemlerinin döviz piyasasında önemli dalgalanmalara yol açmasını engellemek amacıyla bu kurumların finansal yönetimlerini geliştirecek önlemler almaktadır ifadesi yine bu niyet mektubunda yer almaktadır. Mektubun 17. maddesinde KİT'lerin yatırım harcamalarının erteleneceği açık bir şekilde belirtilmektedir ki bunun nedeni de iç borçların çevrilebilmesi için bütçede hedeflenen faiz dışı fazlaya ulaşılması zorunluluğu olarak algılanabilir. Aslında bu durum dolaylı olarak iç talebi frenleyici bir uygulamadır ve küreselleşme sürecinde IMF'nin finansal krizlere girme nedeni ne olursa olsun az gelişmiş ülkelere sunduğu Polak modeline dayanan neoklasik bir reçetedir. %5,6 olarak hedeflenen 2002 yılı konsolide bütçe faiz dışı fazlasına ulaşılabilmesi için personel maliyetlerinin sıkı bir şekilde kısıtlanarak, memur ve kamu işçisi alımının asgari düzeyde tutulacağı yine bu niyet mektubunda önemle üzerinde durulmuş olan bir konudur.

Doğrudan yabancı yatırımı ülkeye çekmek için yeni Kamu ihale Kanunu'nun Meclis'e sunulduğuna ve 2002 yılı ortasına kadar Kamu Maliyesi Yönetimi ve İç Kontrol Yasası'nın sunulacağına; bunlara ilaveten Ocak ayı sonuna kadar yatırım teşviği alınmasının önündeki bürokratik engelleri azaltıcı bir yasa taslağının tamamlanmasının beklendiğine yine IMF'ye verilen son niyet mektubunda değinilmiştir.

5. SONUÇ

1970'li yılların sonundan itibaren tüm dünyada etkisini hissettiren küreselleşme olgusundan Türkiye'nin de etkilenmemesi mümkün değildi. 1980'li yıllarda finans üstyapısının gelişmesi, menkul kıymetler piyasalarının kurulması, özel sektör yönünden olduğu kadar devlete de bütçe ve para piyasası açısından değişik fırsatlar çıkarmıştır. Açık finansmanın tadını alan devlet, önceleri açığını kapatmak için Merkez Bankası kaynaklarını (emisyon) kullanırken, daha sonra buna iç borçlanma senetlerinin sermaye piyasasında satışı eklemiştir, bu yolun da sonuna geldiğini görünce resmi dış kaynaklara başvurmuştur. Geline nokta itibarıyla iç ve dış borçlar tehlikeli sınırların çok üzerine çıkmış durumdadır. Borçları verenler bunların geri dönmesi için kendilerince haklı olarak devleti küçültün, KİT'leri özelleştirin, harcamalarınızı kısın, yeni personel istihdam etmeyin, tarıma desteği bırakın

demektedir. Ancak burada şöyle bir soru akla gelmektedir. Nereye kadar? Zira, ekonomi politikalarının "nihai amacı", insanların mutluluğudur, insanları mutsuz edecek ekonomi politikalarının başarısından söz edilemez.

Türkiye küreselleşme süreci içerisinde makro dengesizliklerini çözememiş olmasına rağmen istikrarsız da olsa belli bir büyüme sürecine girmiştir. Bu büyümenin motoru, 1989'da gerçekleştirilen konvertibilite rejimi ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi üzerine yerleştirilmiştir. Bankaların dışarıdan borçlanıp devlet kağıtlarına, tahvile yatırım yapabilmesi, devletin bozuk mali yapısını 10 yıl daha sürdürmesine olanak sağladı. 1990'larda devlet emisyon yoluyla açıklanm kapatacağı yerde kağıt ihraç etme politikasını sürdürmüştür. Bu süreç kamu maliyesi krizini ertelemekten başka bir işe yaramamıştır. Sonuçta konvertibiliteye geçişin zamansız olduğu açıktır. Tamamen kontrolsüz sermaye çıkışı finansal krizlere adeta davetiye çıkarmaktadır. Nitekim Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerini tetikleyen sermaye çıkışı ile kur çıpasının artık sürdürülebilmesine imkan tanımayan likidite krizine yol açılmış olmasıdır.

Son olarak şunu ifade etmekte yarar vardır. IMF politikaları sadece makro dengeleri oluşturmaya yöneliktir, büyüme amaçlı değildir. Bu nedenle ülkemizde devletin aktif rolü olan ve sanayinin yeniden yapılandırılmasına yönelik kalkınma stratejisi gereklidir. Büyüme düşünülmediği için Arjantin ve diğer Güney Amerika ülkelerinin düştüğü borç krizi sarmalı bize de hiç uzak değildir. Sadece devleti geri çekmekle, sadece enflasyonu düşürmekle kalkınmanın olamayacağı unutulmamalıdır.

6. KAYNAKLAR

- Kepenek, Y. ve Yentürk, N.** (2000) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Rodrik, D.** (2002) Yabancı Sermaye ile Büyüme Sağlanmaz, *Milliyet Gazetesi*.
- Yeldan, E.** (2001) 2002 Yılı Bütçesi ve Kamu Kesimi Borçlanma Dinamiği Üzerine Bazı Teknik Gözlemler.
- Yeldan, E.** (2001) *Küreselleşme Surecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları,
- Yenal, O.** (2000) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul, Creative Yayıncılık.
- TCMB** (2002) 2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler, <http://www.tcmb.gov.tr>
- TCMB** (2001) 20 Kasım 2001 Tarihli IMF'ye verilen Niyet Mektubu, <http://www.tcmb.gov.tr>
- TMMB** (2001) TC. Maliye Bakanlığı, 2002 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması.

KÜRESELLEŞME ORTAMINDA KAMU İŞLETMECİLİĞİ İÇİN BİR STRATEJİ OLUŞTURULABİLİR Mİ?

IS IT POSSIBLE TO DEVELOP A STRATEGY FOR THE STATE-OWNED ENTERPRISES IN A GLOBALIST MEDIUM?

Sinan SÖNMEZ, *Atılım Üniversitesi, İktisat Bölümü, 06836 İncek/ANKARA*

1. GİRİŞ

Kamu işletmeleri ulusal iktisat politikalarının tasarımı ve uygulanmasında ulus devletlerin, bu bağlamda hükümetlerin kullanabileceği çok önemli bir araçtır. Ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik yatırım yapılacak sektörlerin ve optimum yatırım hacminin seçimi, üretim hedeflerinin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi, bağlantılı olarak etkin kaynak tahsisinin gerçekleştirilebilmesi için rasyonel planlama gereklidir. Kamu işletmeleri plana dayandıkları ölçüde ulusal iktisat politikalarının yaşama geçirilmesinde anahtar rolüne sahip olabilirler. Seksenli yılların başlarında somutlaşmaya başlayan, doksanlı yıllar ile birlikte giderek belirginleşen küreselleşme süreci planlamanın ve kamu işletmelerinin dayandığı teorik temelleri ve anlayışı derinden sarsmış, kamu işletmeleri hızla tasfiye sürecine sokulmuştur. Bu süreç özellikle son yıllarda doğrudan ulusal bağımsızlık, ulusal iktisat politikası hatta ulus devlet kavramlarını hedef aldığı ve yeni uluslararası standartları veya kriterleri belirlediği ölçüde kamu işletmeciliğinin yaşama şansını giderek azalmaktadır. Bu durumda başlığı oluşturan soruyu yanıtlayabilmek veya en azından tartışabilmek için öncelikle küreselleşme öncesinde KİT'lerin ve/veya kamu işletmeciliğinin konumuna ilişkin bir durum saptaması yapmak gerekli gözükmektedir. Bu saptama kamu işletmeciliğinin nedenleri üzerinde durulmasını, sermaye birikimi ile kamu işletmeleri arasındaki bağlantının kurulmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Böylelikle küreselleşmenin giderek belirginleşmesi öncesinde kapitalist sistem içinde kamu işletmeciliğinin neden kök saldıgını ve yaygınlık kazanmış olduğunu saptayabileceğiz. Ardından küreselleşme eğiliminin ve politikalarının kamu işletmeciliğine getirdiği kısıtları ve bırakılan dar hareket alanını saptamak gerekli gözüküyor. Bu çaba da hiç kuşkusuz küreselleşmenin içeriği ve kapsamının belirli ölçüde açılmasını kaçınılmaz kılıyor. Son olarak da kamu işletmeciliğinin yaşama şansı ve bu doğrultuda bir strateji belirleme olasılığı özlü biçimde irdelenecektir.

2. KAMU İŞLETMELERİ SEKTÖRÜNÜN 1980'LERE KADAR GELİŞİMİNİ BELİRLEYEN TEMEL ETKENLER

2.1. Genel Çerçeve ve Gelişmiş Ülkelerdeki Durum

Seksenli yıllara kadar kamu kesiminin, bu bağlamda kamu işletmelerinin ekonominin düzenli çalışmasında olumlu etkiler doğuracağı düşüncesi iktisat politikalarını yönlendirmiştir.

Devletin geleneksel liberal düşüncenin çizmiş olduğu sınırları aştığı gözlenmektedir. Ülkelere göre devletin ekonomideki ağırlığı farklılaşmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar geçerliliğini koruyan çok özel tarihsel koşullarda , iki dünya savaşı arasında ABD'de filizlenmiş bulunan yoğun (fordist) sermaye birikimi modeli ve devletin yön verdiği teknelci regülasyon (düzenleme) tarzının ayırtkanlaştırdığı rejim ile birlikte hızlı bir birikim sağlanmış, ekonomik büyüme küçük kesimler dışında sürekliliğini korumuştur. Kullandığımız regülasyon terimi, ven sermaye birikimi modelinin istikrarını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütünü anlamına gelmektedir. Fordizm uygulaması ile birlikte tüketimin kitleselleştiği, bu doğrultuda üretim ile tüketim koşullarındaki dönüşümün birbirini karşılıklı olarak olumlu yönde etkilediği gözlenmektedir. Fordist sermaye birikimi ve teknelci regülasyon ile karakterize edilen sistemde devlet, genişleyen kamu maliyesi ve kamu işletmeleri ile yerini almıştır. Savaş öncesi dönemdeki devlet müdahaleciliği ile yeni dönemdeki müdahalecilik arasındaki en önemli farklılık, artık müdahalenin sistematikleşmesi, kurumsallaşması ve devletin doğrudan sermaye birikimi süreci içinde yer almasıdır. Şöyle ki, devlet girişimci, karışıma ve düzenleyici rollerini üstlenmiş, bu çerçevede geniş bir yelpazede yer alan sektörlerle doğrudan yatırım yaptığı gibi özel kesimi yönlendirmiş, özellikle teknelci büyük sermayeye arka çıkmıştır. Devlet üretim sisteminin aksamaması, sermaye birikiminin istikrarlı olması ve kar marjlarının korunması doğrultusunda sanayi ve madencilik sektörleri ile özel sermayenin ihtiyaç duymakla birlikte üstlenmediği veya bundan kaçındığı enerji, telekomünikasyon, taşımacılık, savunma alanlarında doğrudan girişimci ve üretici olmuştur. Özelleştirme uygulamalarına geçilmiş olmasına rağmen, 1985 yılında OECD'nin en gelişmiş 14 ülkesinde kamu mülkiyetinin yaygın olduğu saptanmaktadır. Aşağıdaki tablo seksenli yılların ortasında sanayileşmiş ülkelerde kamu mülkiyetinin ve/veya kamusal sermayenin veya kamu işletmeciliğinin ne denli yoğun ve yaygın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Sönmez, 1993 ve 1998).

Tablo 1. Kamusal Mülkiyetin Sektörlere ve Ülkelere Göre Dağılımı (1985) (AMEX, 1986)

	Havayolu	Otomotiv	Kömür	Elektrik	Gaz	Petrol	Posta	Demiryolu	Tersane	Çelik	Telekom	Ülke Ortalaması
Avustralya	3		1	5	5	1	5	5	ev	1	S	32
Avusturya	5	5	5	5	5	5	5	5	ev	5	5	50
Belçika	5	1	1	2	2	ev	5	5	1	3	S	30
İngiltere	4	3	5	5	5	1	5	5	5	4	1	3*
Kanada	4	1	1	5	1	1	5	4	1	1	2	24
Fransa	4	S	5	5	5	ev	5	5	1	4	5	44
F. Almanya	5	2	3	4	3	2	5	5	2	1	5	34
Hollanda	4	3	ev	4	4	ev	5	5	1	2	5	37
İtalya	S	2	ev	4	5	ev	5	5	4	4	5	4J
Japonya	2	1	1	1	1	ev	5	4	1	1	3	1/2
İspanya	5	1	3	1	4	ev	5	5	4	3	3	34
İsviçre	3	1	ev	3	S	ev	5	5	4	4	5	39
İsviçre	2	1	ev	5	5	ev	5	5	ev	1	5	36
ABD	1	1	1	1	1	1	5	2	1	1	1	1S
Sektör Ortalaması	37	20	26	3*	36	1.8	50	46	2J	1S	39	34

Not: Derecelendirme 1= % 25'm altı, 2= %25,3= %50,4= % 75,5= %75'den fazla, e v= eksik ven

Yukarıdaki tablodaki veriler kamusal yarar sağlayan hizmet alanları (havayolu ve demiryolu taşımacılığı, elektrik, posta hizmetleri, telekomünikasyon), madencilik (kömür) ve petrolün yanı sıra çelik, gemi yapımı ve onanmı (tersane) ve de dayanıklı tüketim malı üreten otomotiv sanayiinde kamu mülkiyetinin yaygın olduğunu işaret etmektedir. Kuşkusuz kamunun payı sektörler ve ülkelere göre farklılaşmaktadır. Sektör ortalamaları dikkate alınır ABD ve Japonya'da posta hizmetleri hariç tüm sektörlerde ortalamasının altında kaldığı saptanmaktadır. Kanada'da, posta hizmetlerine ek olarak havayolu taşımacılığı ve elektrik dışında kalan tüm sektörlerde ortalamasının altında kalan kamu mülkiyeti oranları gözlenmektedir. Bu açıdan dördüncü sırayı İsviçre almaktadır. Nitekim ABD başta olmak

üzere Japonya ve Kanada'ya ilişkin ortalamalar, genel ülke ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Bu ülkelerde ekonomik liberalizm ileri aşamalarda olduğu için sonuç şaşırtıcı gözükmemektedir. Buna karşın Avusturya başta olmak üzere Fransa ve İtalya'da kamu mülkiyetinin yoğun ve yaygın olduğu gözlenmektedir. Neo-liberal iktisat politikalarının hızla uygulamaya konulduğu İngiltere'de 1985 yılında kamu mülkiyetinin henüz nihai darbeyi yemediği, İngiltere'nin İsveç ile birlikte genel ülke ortalamasının üzerinde, F. Almanya ve İspanya'nın ortalamaya eşit paylara sahip buldukları saptanmaktadır. Başvurulan yılda posta hizmetleri tamamen kamu kesimi tarafından sağlanmakta, demiryolu ve havayolu taşımacılığı ile elektrik, gaz ve telekomünikasyonda kamu payı ağırlığını korumaktadır.

Devlet mülkiyetinin yaygınlaşması çeşitli biçimlerde olmuştur. Devlet; (a) sanayideki bazı işletmeler ve hatta bazı faaliyet kollarının tümüne sahip olabilmekte, (b) büyük özel firmaların finansmanına katılmakta ve sermayelerinde pay sahibi olmakta, (c) üretimi doğrudan denetleyebilmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesi ve devlet mülkiyetinin biçimleri incelendiğinde aşağıdaki saptamaları yapmak olanaklıdır:

- Devletin ekonomideki ağırlığı belli bir noktaya kadar artmış, fakat devlet hiçbir ülkede toplam sermayenin üçte birinden fazlasına sahip olmamıştır.
- Kamu yatırımlarının yöneldiği sektörler veya faaliyet kolları, özel kesimin gelişmesinde stratejik öneme sahiptir. Finansal rantabilite nedeniyle özel kesim bu sektörlere yönelmemiştir.
- Rantabilite sorunu ile karşılaşan özel işletmeler devletleştirilerek kurtarılmıştır.
- Devletleştirme ile sabit sermayenin yenilenmesi doğrultusunda önemli harcamalar yapılmıştır.
- Devletleştirme öncelikle özel kesime girdi sağlayan faaliyet kollarına uygulanmakla birlikte dış piyasalarda büyük firmaların rekabet gücünü artırma amacı da gütmektedir.
- Devlet sanayi kesimine müdahale etmektedir. Bu müdahalenin başlıca üç biçimde olduğu gözlenmektedir. Devlet; (a) doğrudan işletmecilik yapmakta, (b) ticari açıdan özerk işletmeler kurmakta fakat bu işletmeler özel hukuk hükümlerine tabi olmakta, (c) hisse senedi ihraç ederek kurduğu anonim şirkete özel kesimin ortak olmasını sağlamaktadır. Hisse senetlerinin yarısından fazlasına devlet sahipse, şirkete "ulusal" sıfatı verilmekte, tesisi durumunda şirketin "karma" nitelikte olduğu kabul edilmektedir.
- Devletin bankacılık sektöründe devletleştirmeye başvurduğu ve/veya özel bankaların özerk statüye sahip olmalarına karşın mevduat yönetimine devletin ettiği görülmektedir. Hatta mevduatmerkesidevlet idaresine bağlı bir organ tarafından yönetilebilmektedir.
- Rantabl olmayan veya rantabilitesidüşük olan işletmelerin devletleştirilip, sermayenin yüksek rantabiliteye sahip sektörlere aktarılmasına olanak sağlanmaktadır. Böylelikle sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi hızlanmaktadır.
- Hizmet sektörünün devletleştirilmesinden büyük şirketlerin önemli avantajlar sağladığı gözlenmektedir. Bazı bankaların, sigorta şirketlerinin ve tasarruf sandıklarının devletleştirilmesi büyük şirketlerin özel tarifelerden ve benzer ayrıcalıklardan yararlanmalarını sağlamakta ve karları artmaktadır.

Yukarıdaki özellikler devletleştirmenin çelişkili bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir; devletleştirme özel kesime kaynak aktarımına yol açmakta, ancak devlet müdahalesi ve/veya desteği olmadan özel kesimin üretim güçlerini yeterince geliştiremediği ortaya çıkmaktadır. Müdahalenin nedenleri, biçimleri ve kapsamı, devletin neo-klasik ve keynesgil yaklaşımların varsaydığı gibi salt piyasada oluşan aksaklıkları gidermek için dışarıdan müdahale etmekle yetinmediğini, tam tersine devletin sistemin odağında yer aldığı, sistem ile bütünleştiğini göstermektedir. Bu olgu egemen iktisat yazımında ve/veya söyleminde "karma ekonomi" terimi ile ifade edilirken, eleştirel sol iktisat yazımında "tekelci

devlet kapitalizmi" ve "tekelci kapitalizm" sıfatları uygun bulunmuştur. Belirmekte yarar var; yoğun birikim sürecinde devlet karlı sermaye birikimi koşullarının yarıya sosyal uyuma ilişkin koşulları da oluşturma ve sürdürme ihtiyacı hissetmiştir (O'Connor, 1973). Bir başka deyişle devlet sermaye birikiminde istikrar sağlamak için kütleli üretimi ve sosyal talebi düzenleme ihtiyacı duymuştur. Nitekim refah devletinin ortaya çıkmasında sözü edilen sermaye birikimi rejiminin ihtiyaçları belirleyici ana etkenlerden birini oluşturmaktadır. Sosyal politika sermaye birikimi için bir engel olmaktan çok, tamamlayıcı bir öğe olarak kabul edilmiştir. Ancak devlet müdahalesi ve işletmeciliğinin nedenlerini sermaye birikimi rejimi ve tekelci regülasyon tarzına bağlayan açıklamanın oldukça karmaşık olduğunu ve birçok çelişkiyi de bünyesinde barındırdığını belirtmek gerekiyor. Hiç kuşkusuz ampirik yaklaşımın ortaya koyduğu tarihsel ve sektörel nedenler kadar keynesçi politikaların kamu işletmelerine yüklediği görevlerin ve neo-klasik kökenli argümanların da belirli ölçüde dikkate alınması gereklidir. Sosyalist bloğun olduğu ve güç kazandığı bir dönemde kamu müdahalesinin, bu bağlamda kamu işletmelerinin kaynak tahsisi, gelir bölüşümü, istikrar ve büyüme açısından olumlu katkı sağladığı yönündeki düşünce, devletin ekonomideki işlevlerini farklı bir temelden hareket ederek analiz eden radikal sol çevreler dışında da genelde kabul görmüştür. Sol keynesçilerin ve kimi sosyal demokrat çevrelerin marksist analizden önemli ölçüde etkilenmiş oldukları da gözlenmektedir. Uygulamada ise kapitalist ekonominin yönetimini üstlenen sol iktidarların devletleşme-millileştirme politikaları ile yeni KİT'ler oluşturdukları bir gerçektir. Bu nedenle ideolojinin ve doktriner bakış açısının kapitalist ekonomiyi yöneten hükümetlerin uygulamalarını önemli ölçüde etkilemiş olduğunu ileri sürmek olanaklıdır. Sosyal demokrasi hareketi başlangıçta planlama ve kamu mülkiyeti kavramlarına sahip çıkmış, piyasadaki düzensizliği, sömürüyü, gelir bölüşümündeki eşitsizliği ekonominin planlanması ve kamu mülkiyetinin yaygınlaştırılması ile aşılabileceğini savunmuştur. Kökeni marksizme dayanan bu siyasal hareketin sosyalizme yakın durması söz konusudur. Ancak başvurduğumuz dönemde Avrupa'da iktidara talip olan veya tek basına veya ortaklaşa iktidara gelen sosyal demokrat partiler kapitalizmin aşılmasını değil, kapitalizmin istikrara kavuşturulması misyonunu üstlenmişlerdir. Böylece ana sorunsal piyasa ekonomisinin "katı" yönlerinin yumuşatılması olunca, sosyal demokrat hareket için de kapitalist çözüm tek seçenek olmuştur.

Özetle devletleşme-millileştirme uygulamalarında ve kamu işletmeleri sisteminin oluşturulmasında kısmen veya bir bütün olarak ideoloji ve siyasi konjonktür, iktisadi sorunlara pratik çözüm arayışı veya kısaca pragmatizm, tarihsel ve rastlantısal nedenler, fordist sermaye birikimi modeli ve tekelci regülasyon tarzı, bu bağlamda kaynak tahsisi, istikrar ve ekonomik büyüme motifleri belirleyici etkenler arasında yer almaktadır. Yukarıda sayılan etkenlerin tümüyle her ülkede geçerli olduğunu ileri sürmek olanaksızdır. Ülkelere göre bazı etkenler ön plana çıkmakta veya belirleyici olmaktadır.

2.2. Az gelişmiş Ülkelerde Kamu İşletmeciliği

Az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) kamu işletmelerinin payı gerek üretimde gerekse finansal sektörde yeri önemlidir (Sönmez, 1993b ve 1998). İmalat sanayiinde toplam katma değer içindeki pay bir çok ülkede % 50'yi aşmakta, toplam yatırımlardaki pay % 25'e ulaşmakta, tanımı dışında istihdamdaki pay % 15'lerde seyretmekte, iç ve dış kredi kullanımındaki paylar sırasıyla % 30 ve % 20 dolaylarında oluşmaktadır (Nellis ve Kikeri, 1998). Bu bağlamda altı çizilmesi gerekli nokta, özelleştirme uygulamalarının yaygınlaştığı seksenli yılların sonlarında dahi kamu işletmeleri sektörünün AGÜ'lerde önemini korumasıdır. Devlet işletmeciliğine prim veren görüşlerin ve politikaların sanayileşmiş ülkelerde geçerli olması çevre ülkelerini de etkilemiştir. Ellili yıllarla birlikte teorik platformda giderek güçlenen kalkınma iktisadı ve

oluşturulan kalkınma modelleri kamu işletmeciliğinin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Benimsenen kalkınma stratejileri ve modellerinde iktisadi rasyonellik bir anlamda siyasi rasyonelliğe bağlanmıştır. Siyasi rasyonellik siyasi bağımsızlık anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir ölçüde ideolojinin de belirleyici bir etken olarak dikkate alınması gerekli gözükmektedir (Ahmad, 1982; Jones ve Mason, 1982) . Ancak ideoloji terimini ihtiyatlı ve sınırlayarak kullanmak gerekiyor; kamu mülkiyetinin yaygınlaştırılması sosyalizmi çağnştırsa da, kamu işletmeleri sosyalizmden bağımsız olarak saptanan hedeflere ulaşmada kullanılmıştır. Devletin ekonomide motor rolünü üstlenmesinde ideolojiden çok pragmatizm ve yapısal etkenler belirleyici olmuştur. Nitekim yabancı işletmelerin millileştirilmesinde sosyalist düşünce değil, milliyetçi ve kalkınmacı yaklaşımlar belirleyici olmuştur. Ortadoğu ve Latin Amerika'daki aşın muhafazakar ve/veya diktacı rejimlerin "devletçi" uygulamalarında, merkez ekonomilerinden kopma söz konusu olmamıştır.

Kamu işletmelerinin sektörel dağılımı, ekonomideki ağırlıklan dikkate alınarak incelendiğinde aşağıdaki yalın saptamalan yapmak olanaklıdır (Bouin ve Michalet, 1991; Jones ve Mason, 1982; Gillis vd., 1983; Sönmez, 1993b):

- Kamu işletmeleri sanayide sermaye yoğun yatırımlar gerektiren sektörlerde faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda imalat sanayii çekim alan olmaktadır. İthal ikameci modellerde, özel sektöre dayalı dayanıklı tüketim malları sanayiinin ihtiyaç duyduğu ara malların ve yatırım mallarının kamu işletmeleri tarafından üretilmesi ve düşük fiyatlar üzerinden özel sektöre aktarım sübvansiyon anlamına gelmektedir. Böylelikle özel işletmelerin finansal rantabilitesi artırılmakta ve sermaye birikimi hızlandırılmaktadır. Kamu işletmelerinin imalat sanayiinde yoğunlaşmasında işsizlik sorununun hafifletilmesi ve güçlük içindeki işletmelerin kurtarılması gibi etkenler de bulunmaktadır.
- Kısmen veya tamamen ihraata dönük kilit sektörlerde veya endüstrilerarası ilişkiler matriksinin üst sıralarında yer alan sektörlerde de kamu işletmelerinin faaliyette buldukları gözlenmektedir. Petrol, petrokimya, kimya, elektronik (Brezilya), aeronotik (Endonezya), suni gübre sanayileri örnek olarak verilebilir. Ayrıca plantasyonlarda ve gıda sanayiinde kamu işletmelerinin faaliyette buldukları saptanmaktadır. Birçok ülkede ilgili sektörlerde sömürgecilik döneminde yabancı sermaye hakim iken, siyasi bağımsızlığın elde edilmesinden sonra millileştirme ile işletmeler kamuya aktarılmıştır.
- Kamu yaran sağlayan hizmetlerin üretiminde devlet tekeli söz konusudur. Demiryolu, havayolu, denizyolu taşımacılığı ve haberleşme hizmetleri en tipik örneklerdir.
- Kamunun finans ve/veya bankacılık sektöründe önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Devlet ticari bankacılığın yanısıra yatırım ve kalkınma bankacılığında mesafe almıştır. Finansman araçlarının denetimi ve yönlendirilmesinin ülke ekonomisi ve kalkınma açısından stratejik önemi kamu bankacılığının yoğunluk ve yaygınlık kazanmasına neden olmuştur.
- Döviz kaynağı olan turizm sektöründe devletin oteller ve turizm kompleksleri kurarak veya özel işletmeleri satın alarak hizmet sunduğu gözlenmektedir.
- Devlet ihraç ürünlerinin pazarlaması amacıyla ofisler kurmuştur. Birçok ülkede pazarlama ofislerinin yetmişli yıllarda çoğaldığı görülmektedir.

Kuşkusuz kamu işletmeleri sektörünün boyutları, işletmelerin yoğunlaştığı sektörler ve faaliyet kolları ülkelerin iktisadi ve finansal yapısının yanısıra siyasi koşullara da bağlıdır. Bu bağlamda AGÜ'lerde devletin ekonomideki rolü, daha spesifik olarak da kamu işletmelerinin konumu temelinde üçlü bir ayrım başvurmak olanaklı gözükmektedir.

(i) Birinci grupta yer alan ekonomilerde devlet büyük ölçüde piyasa mekanizmasına hakim olarak, hatta yerine geçerek kalkınma hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Stratejik ve/veya kilit sektörleri kontrol etmek, piyasadaki aksaklıkları giderecek biçimde iktisadi faaliyetleri düzenlemek, kalkınma planlarının önceliklerine göre faaliyette bulunmak,

kooperatiflere ve özel işletmelere destek sağlayacak finansal kurumları oluşturmak ve gerek yerli, gerekse yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmak kamu işletmelerinin görev alanına girmektedir. Bu kategoride yer alan ülkelerde devlet ağırlığının artmasına paralel olarak kamu kesiminde ve kamu işletmelerinde teknokrasinin egemen olmaya başladığı gözlenmektedir. Söz konusu yapılar Meksika'da 1917 anayasası ile, Bolivya ve Şili'de 1930'larda, gene Şili'de 1973'deki askeri darbe öncesinde, Jamaika'da 1962'desiyasi bağımsızlık elde edildikten sonra, Cezayir'de gene siyasi bağımsızlık sonrasında oluşmuştur. Nasır sonrasında Mısır, Gine , Mozambik ve 1930(32)-46 döneminde Türkiye uygulaması da örnek olarak verilebilir.

(ii) ikinci grup ekonomilerde devlet ve kamu kesimi, özel kesimin giderek güçlenmesini sağlayacak koşulları bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Kamu işletmeleri başlangıçta yatırım maliyetinin yüksek, amortisman süresinin uzun, finansal rantabilitenin düşük olduğu sektörlerde faaliyete geçerek özel işletmelere doğrudan ve dolaylı olarak kaynak aktarmaktadırlar. Bu açıdan altyapı, temel sanayiler, ulaşım, telekomünikasyon, enerji gibi sektörlerde kamu işletmelerinin kurulmuş olması anlamlı gözükmektedir. Sistemin dinamiği özel işletmelerin giderek güçlenmesini ve kamu işletmelerin yerinim alması ile sonuçlanacak, merkezi düzenlemeler yerini piyasa mekanizmasına terk edecektir. Kamu mülkiyetinde kalan işletmeler ise özel işletmelerin normlanm kabul etmek zorunda kalacaklardır. Bu gruba örnek olarak Gana, Fas, Tunus ve 1946 sonrasındaki Türkiye uygulamaları verilebilir.

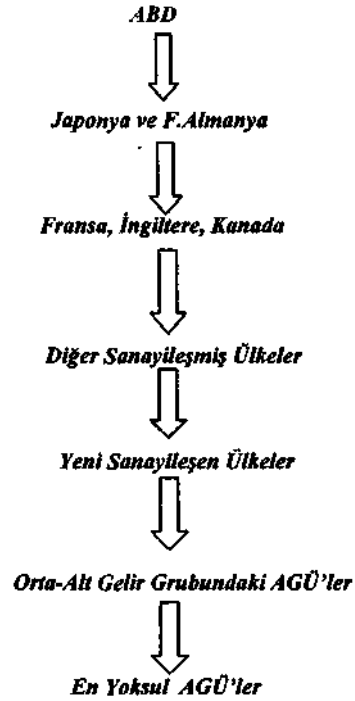
(iii) Üçüncü kategoride yer alan ekonomilerde devlet ve kamu kesimi bazı sosyal ve/veya etnik gruplar lehine kaynak tahsisi yapmakta ve rant yaratmaktadır. Kamu işletmeleri ve mevzuat ilgili grupları çeşitli yollardan korumaktadır. Bu bağlamda kamusal kredi mekanizmalarından ve kamu işletmelerinden ayrıcalıklı grupların yararlanması söz konusudur. Kamu işletmelerinin siparişleri, krediler ve sübvansiyonlar ile çok büyük rantların aktarımı olanaklı kılınmaktadır. Bu gruptaki ülkelere Malezya ve Filipinler örnek olarak verilebilir.

Yukanda özetlenen üç modelin birbirinden tamamen kopuk olması söz konusu değildir. Sonucu modelin özellikleri, ikinci modelde görüldüğü gibi, birinci ile ikinci model arasında bağlantılar bulunmakta, birinci modelden ikinciye kaymalar belirmektedir. Örneğin Türkiye'de 1930(32)-46 dönemindeki uygulama birinci ve ikinci modelin özelliklerine sahip olmakla birlikte üçüncü modelin bazı özelliklerini de bannırmaktadır. 1950'lerdeki politikalar ikinci modelin özelliklerini yansıtmakla birlikte üçüncü modele de uygun gözükmektedir. Planlı dönemde son iki model karma olarak uygulanmıştır. Yukanda belirtilen üç modelin en önemli ortak paydası ise AGÜ'lerde yeterli olmayan sermaye birikiminin, bir başka deyişle özel kesimin birikimi gerçekleştirmekte yetersizliğinin devlet tarafından giderilmeye çalışılması sonucunda kamu işletmeciliğinin filizlenmesi ve güç kazanması olarak ifade edebileceğimiz olgudur. Kuşkusuz sermaye birikimini devlet çeşitli araçlar veya politikalar ile sağlama olanağına sahiptir. Sosyal politika, vergi politikası, ücret politikası, faiz politikası söz konusu araçlar arasında yer almaktadır. Kamu işletmeciliği ise doğrudan birikim ve yatırım üzerinde etkiler yarattığı ölçüde ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Gerek büyük özel işletmelere doğrudan ve dolaylı kaynak transferi, gerekse kilit veya stratejik sektörlerde yoğunlaşarak devlet, kamu işletmeleri aracılığıyla ekonomiye ağırlığı koymuştur.

2.3. Kamu İşletmeciliği ve Uluslararası Ekonomik Düzen

Kamu kesiminin ve kamu işletmeciliğinin yaygınlık kazandığı savaş sonrası dönemde ulus devlet temelli sanayileşme politikaları, uluslararası sermaye birikimi süreçlerinden bağımsız mıdır? Bu sorunun yanıtı ulus devletlerin dünya ekonomisindeki yeri, bir başka anlatımla uluslararası sermaye birikimi süreçleri üzerindeki etkileri ve bu süreçlerden etkilenme derecelerine bağlı gözükmektedir. Savaş sonrası dönemde, daha önce belirtildiği üzere ABD'de filizlenip uygulamaya konulan fordist sermaye birikimi ve tekelci regülasyon tarzı öncelikle Batı Avrupa'ya "ihraç" edilmiş ve yetmişli yıllara kadar fordist model yaygınlık kazandırılarak uygulanmıştır. Oluşturulan yeni uluslararası iktisadi düzenin önemli kurumları olan IMF ve Dünya Bankası (IBRD) kapitalist sistemdeki sorunları çözmeye ve sisteme çeki düzen verme işlevini üstlenirken, ABD bu kuruluşları yönlendiren güç olarak belirmiş ve oluşturulan yeni uluslararası para sisteminde altına konvertibl tek para birimi olarak ABD dolarının kabul edilmesi, bu ülkenin kapitalist sistemde hegemonik güç olma yönünde hızlı adımlar attığını işaret etmektedir. Dolayısıyla kapitalist sistemin oluşturduğu piramidin doruğuna ekonomik-finansal gücünü, siyasi ve askeri güç ile pekiştiren ABD yerleşirken, bir alt düzeyde son savaşın yenilenleri F.Almanya ve Japonya yer almışlardır. Üçüncü sırada Fransa, İngiltere, Kanada gibi ülkeler görülmekte, dördüncü sırada ise geri kalan küçük çaplı ekonomiye sahip sanayileşmiş ülkeler bulunmaktadır. Sanayileşmişler dünyasının altında ise AGÜ'ler yer almaktadır. Ancak bu ülkelerin üst sıralarında "yeni sanayileşen" teriminin uygun bulunduğu bazı Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Meksika), Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri (G.Kore, Tayvan, Singapur, vd.) ve Hindistan bulunmaktadır, bu ülkeleri bir alt sırada bulunan orta-alt gelir grubunda bulunan ülkeler (Türkiye, İran, Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Peru, vd.) izlemektedir. Üçgenin tabanını ise özellikle Kara Afrika'da bulunan yoksul ülkeler oluşturmaktadır.

Şekil 1. Kapitalist Sistemdeki HiyerarşikYapı

Yukarıda belirtilen hiyerarşik yapı savaş sonrasında oluşturulan uluslararası ekonomik düzenin başta ABD olmak üzere merkez ülkeleri tarafından yönlendirildiğini ortaya koymaktadır. ABD'ye göre düşük üretkenliğe sahip Avrupa ve Japonya'nın aradaki açığı kapatma ve üretkenliği artırma çabaları ve bu alanda önemli bir potansiyele sahip bulunmaları, ekonomik büyümenin ivme kazanmasını sağlamıştır. Nitekim bu ülkelerdeki ekonomik genişleme, donanım malları ve bröve ihracat eden ve daha sonra doğrudan yatırım yapan ABD sanayiine kaynak yaratmıştır. Bu bağlamda ABD'nin Avrupa ve Japonya'ya sermaye ihracat etmesinin yanısıra bu ülkelerde geniş bir pazar bulması, ABD ekonomisi üzerinde olumlu sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) önce sanayi daha sonra bankacılık sektörlerinde yerlerini almaya başlamalarıyla birlikte ekonomik büyümede uluslararası boyutun payı artmaya başlamıştır. Özünde uluslararası yatırım ve sermaye ihracatı, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde para-sermayenin değerlendirilmesindeki bu yeni boyutu yansıtmaktadır. ABD hegemonyası ÇUŞ'larm etkinlik kazanmasıyla pekişmiştir. ÇUŞ'lar sermaye kökeni belirsiz şirketler değildir; bunlar esas olarak ulusal tekeller/oligopolardır. Bu şirketler faaliyetlerini belirli bölgelerde yoğunlaştırarak ve yayarak yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulmasında önemli bir rol oynamaya başlamışlardır, elektronik ve aeronotik sanayilerinin ve hizmetlerinin gelişmesi ÇUŞ'larm yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde hızla oluşturulan işbölümünde teknoloji yoğun üretim ABD başta olmak üzere önde gelen birkaç merkez ülkesinde toplanırken, sıradanlaşarak kütleli olma niteliği kazanan ürünler ikincil konumdaki gelişmiş ülkelerde, basit üretim süreci gerektiren ürünler de çevre ülkelerinde üretilmeye başlanmıştır. Örneğin elli yılların başlarında transistör üretimi, dönemi itibarıyla yeni teknoloji, gerektirdiği ölçüde ABD'de odaklanmıştır. Altmışlı yılların başlarında üretim Avrupa ve Japonya'ya kaymıştır. Yetmişli yıllar ile birlikte düşük ücretlerin uygulandığı Hong Kong, Tayvan, Singapur çekim merkezleri olmuştur. Benzer eğilim daha sonraları bilgisayar üretiminde ortaya çıkmıştır. Bu eğilim dünya ekonomisinin yapılandırılmasında ve şekillendirilmesinde sermaye birikiminin odaklandığı merkez ülkelerinin, bunlar arasında da başta ABD olmak üzere önde gelen diğer sanayileşmiş ülkelerin büyük ölçüde belirleyici olduğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda AGÜ'lerde sanayileşmenin hızlanması, merkez ülkelerinde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelere aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda çevre ülkelerinde burjuvazinin güçlenmesi, merkez ülkelere bağımlılık ilişkileri çerçevesinde emperyalizmin stratejik çıkarlarına uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu noktada ulus devletinin işlevi nedir? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı karmaşık ilişkiler ağının çözülmesi ile verilebilir.. Bu doğrultuda ilk saptamamız devletin gerek korumacı, gerekse serbest mübadeleci politikalar uygulayarak uluslararası norm sistemini iç burjuvazinin çıkarlarına uyarlaması olacaktır (Palloix, 1975). Dünya ekonomisini şekillendiren ülkeler uluslararası normların saptanmasında belirleyici oldukları ölçüde iç burjuvazinin çıkarlarını ön plana almaktadır. Oysa ki, AGÜ'lerde iç burjuvazinin çıkarları, merkez ülkelere uyumlu olmak zorunda kaldığı gibi, ülke içinde de bu kesimler lehine bir kaynak ve gelir dağılımı gerçekleştirilmektedir. Devlet ulusal üretim aygıtının uluslararası piyasaya göre biçimlenmesi veya uyumlu hale getirilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda rantabl olmayan üretim kolları ve birimlerinin tasfiyesi kaçınılmaz görünmekle birlikte, küreselleşme dalgasının bugünkü boyutları ortaya çıkmadığı için, bazı direnç noktaları oluşmuş ve AGÜ'lerde devlet politikası olarak kalkınma hedefleri terk edilmemekle birlikte, merkez ekonomilerine bağımlılık pekiştirilmiştir. Özellikle ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi benimseyen AGÜ'lerde ara ve sermaye malları açısından dışa bağımlılık ayırtkan bir özellik olarak belirmesine ve yetmişli yıllardaki derin ekonomik-finansal kriz ile birlikte bu modelin tasfiyesini sağlayacak bir dinamizm yaratılmış olmasına rağmen, bazı ülkelerde ihmal edilemeyecek bir sermaye birikiminin sağlandığını belirtmek gerekiyor. Altmışlı yıllar ile birlikte söz konusu birikim

modelinin giderek yaygınlaşması ve yerleşmesi özünde bir çok etkenin bir araya gelmesinin sonucudur. Başlıca etkenleri aşağıdaki gibi gruplandırmak olanaklıdır:

-Eski devletlerin yanısıra bağımsızlıklarını yeni elde eden eski sömürgelerin planlı kalkınma stratejisini kabul ederek uygulamaya geçmeleri.

-AGÜ'lerin bir bölümünde sınıf mücadelesinin şiddetlenmesi (Vietnam, Latin Amerika) karşısında, bu ülkelerdeki burjuvazinin özellikle ABD büyük sermayesi ve siyasi yönetimi tarafından emekçi istemlerinin sıkı denetim altına alınması.

-SSCB'nin etki alanını genişletme çabası doğrultusunda AGÜ'lere önerdiği ikili ekonomik işbirliği çerçevesinde sunduğu cazip yatırım olanakları ve teknik desteğin birçok ülke tarafından değerlendirilmesi.

-Gelişmiş ülkeler arasındaki rekabetin şiddetlenmesi, bu bağlamda Avrupa ve Japon kökenli ÇUŞ'ların sahneye çıkması sonucunda AGÜ'lerin yeni bir çekim alanı oluşturmasıdır.

Yukarıda belirtilen etkenler merkez ekonomilerine bağımlılığın ana çerçeveyi çizdiği uluslararası bir ekonomik ortamda, merkezkaç etkenlerin de ihmal edilemeyecek öneme sahip olduğunu işaret etmektedir. Bu karşıt etmenlerin/güçlerin planlı bir ekonomi deneyimine angaje olunmasında oynadığı rol yadsınamaz. Bu bağlamda AGÜ'lerde devletin ekonomiye müdahalesi, kamu işletmeciliğinin gelişmesi ve yaygınlaşması merkezkaç güçler ile merkez odaklı karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda merkezin AGÜ'lerde uygulanan politikaları denetlemesi ve yön vermesinde hiç kuşkusuz IMF ve Dünya Bankası benzeri kuruluşların etkin biçimde kullanılması söz konusu olmuştur. Merkeze bağımlı olmakla birlikte bir kısmı kaçış noktaları bulmaya çalışan, bir kısmı ciddi ekonomik-finansal darboğazlar ile karşılaşan ekonomilerin yeni bir kalıba sokulması, disipline edilmesi gerekliliği yetmişli yıllarda kapitalist sistemin yaşadığı derin ekonomik-finansal kriz sonrasında olanaklı kılınmıştır. Kapitalizmde kriz, bazı "hastalıklı" yapıların tasfiyesi ve yeni bir yapılanma için kaçınılmaz olduğu ölçüde sistemin temizlenmesi ve yeniden inşası için kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim yetmişli yılların küllerinden seksenli yılların başlarında neo-liberal damgalı yeni bir anlayış doğmuş, bu dönemin sonları ve yeni on yıllık dönemin başlarında başta SSCB olmak üzere sosyalist sistemin Avrupa'da çözülmesi ile birlikte yeni model tam anlamıyla somutlaşmıştır. Neo-liberal uygulamaların yaygınlaşması küreselleşmenin en yalın ve kısa betimlemesi olarak kabul edilebilir. Bir başka deyişle büyük sermayenin mutlak düzeninin oluşturulması, bu bağlamda neo-liberal sağ politikalar demetinin etkin ve yaygın olarak uluslar arası platformda uygulanması söz konusudur. Bu süreç gerek sanayileşmiş ülkelerde, gerekse AGÜ'lerde radikal iktisadi, finansal ve sosyal dönüşümlere yol açmakta, kamu işletmeciliği ve devlet düzenleyiciliği de fazlasıyla payım almaktadır.

3. KÜRESEİLEŞMENİN ANLAM VE KAMU İŞLETMELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Küresel (global) terimi seksenli yılların başlarında Harvard, Columbia, Stanford gibi seçkin ABD üniversitelerinin işletme yönetimi okullarında (business management school) kullanılmaya başlanmıştır; bu okullarda sürdürülen pazarlama araştırmaları ile akademisyenlerin yayımladıkları makalelerde kullanılmıştır (Ohmae (1985, 1990), Porter (1986), vd.). Bu terim özellikle anglo-sakson kökenli iktisat ve finans alanlarındaki yayınlar ile yaygınlaştırılmış ve kısa sürede neo-liberal söylemde yer bulmuştur, işletme yönetimi açısından büyük sermaye gruplarına verilen mesaj şöyle özetlenebilir: "serbestleşme ve deregülasyon sayesinde özellikle yüksek kar sağlayabileceğiniz yörelere yönelmenizi engelleyen faktörler tasfiye edilmektedir. Bilgisayar teknolojisi ve uydu kullanımı, hızlı iletişim ve kontrol olanakları sağlamaktadır; yeniden organize olunuz ve uluslararası

stratejilerinizi yeniden belirleyiniz". Diğer yandan Japon kökenli büyük sınıai gruplar küreselleşmeye sahip çıkarak, ABD ve Avrupalı sanayiciler ve politikacılara çağında bulunarak, ticaret kotaları ve sanayi politikaları konularındaki anlaşmazlıkları çözenin ve ortak çıkarların bilincine vararak işbirliği yapmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu anlayıştan kaynaklanan globalizm ve/veya tekno-globalizm konusundaki yayınlar, dünyayı sınırların kalktığı (borderless) bir mekan, büyük firmaları da milliyetsiz (stateless) olarak tanımlamaktadır. Bundan somut olarak finansal sermaye başta olmak üzere ticaret ve sanayii sermayesinin kısıtlamaya tabi olmaksızın dünya çapında egemen olduğu, ÇUŞ ile ulusötesi finansal kurumların dünya ekonomisini yeniden şekillendirdiği bir süreç anlaşılmalıdır. Küreselleşme Fukuyama'nın kapitalizmden başka hiçbir seçeneğin kalmadığı ima eden "tarihin sonu"nun geldiğine ilişkin yargısının somuta indirgemesidir. Ancak kapitalizmin kaçınılmaz bir aşaması olarak ortaya çıkan küresel düzen, kayıtsız şartsız büyük sermaye egemenliğini ve tahakkümünü uluslararası platformda tesis etmeye yöneldiği ölçüde, Falk'ın sermaye güdümlü güçlere veya "serbest" piyasa düzenine dayalı "tepeden küreselleşme" tanımı ile özdeşleşmekte, aynı yazarın, Marshall Mac Luhan'ın "evrensel köy" (universal village) kavramını çağrıştıran "insan güdümlü" veya "aşağıdan küreselleşme" eğiliminin tam karşısında yer almaktadır (Faik, 2001).

3.1. Küreselleşme Doğrultusunda Hızlı Adımlar

Küreselleşme olarak ifade edilen neo-liberal politikalar veya büyük sermayenin enternasyonalizminin spesifik olarak kamu ekonomisi, bu bağlamda kamu işletmeciliği üzerindeki etkilerinin ortaya konulması, küreselleşmenin ayırtkan özelliklerinden, kullandığı politika araçlarından ve genel etkileri ile hedeflerinden kopuk değildir. Ancak burada önemli gördüğümüz iki saptama yapmak isteriz. Birincisi gerek sanayileşmiş ülkelerde, gerekse AGÜ'lerde sosyal devletin ve/veya refah devletinin hedef seçilmesine bağlı olarak kamu ekonomisinin, kamu kesiminin ve kamu işletmelerinin genelde tasfiye edilmesi söz konusudur. Bir başka deyişle kamu işletmelerinin ve faaliyette buldukları sektörlerin ve kamusal hizmet alanının uluslararası platformda özelleştirmeye, ticarileştirmeye, deregülasyona ve serbestleşmeye konu olmaları söz konusudur. Ancak ilgili sektörleri egemenliği altına alan sermayenin "kökeni" ve merkez ülkelerinin uyguladıkları politikalar dikkate alınınca, küreselleşme sürecinin ülkeler veya ekonomiler arasında ciddi farklılıklar veya eşitsizliklere yol açtığı gözlenmektedir. Bu belirleme bizi ikinci saptamaya yönlendirmektedir; küreselleşme sürecinin arkasındaki başta ABD olmak üzere önde gelen merkez ülkelerinin ve yeni ülke (devlet) birliğinin (AB) karşısında bağımsızlıklarını giderek hızlı biçimde kaybeden AGÜ'lerin ulusal kalkınma hedeflerini belirleme ve gerekli politika araçlarını kullanma olanaklarını yitirmeleri, siyasal iktidarların bu yönde irade beyan edememeleridir. Bu sonuncu saptama kamu işletmeciliğinin geleceği ve daha geniş kapsamlı olmak üzere ulus devletinin yaşama şansı ve olanağı ile yalandan bağlantılıdır. Dolayısıyla küreselleşme karşısında tüm ülke ekonomilerinin aynı düzeyde etkilendiğini ileri sürmek olanaklı değildir. Her ne kadar kamu ekonomisinin tüm ülkelerde tahrip edilmesi söz konusu olsa da, ülkeler arasında gelişmişlik yönündeki büyük farklılıklar bulunması, gelir bölüşümündeki uçurumların AGÜ'lerde çok derin olması, kaynak yaratma olanaklarının AGÜ'lerde kısıtlılığı nedeniyle kamu ekonomisi ve/veya kesimi, bu bağlamda kamu işletmeciliği ile kamu yararına sahip hizmet üretiminin aldığı/alacağı darbenin AGÜ'lerin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde ağır sonuçlar doğuracağı belirtmek yerinde olacaktır. En yoksul AGÜ'ler bir tarafa, yeni sanayileşen grubunda yer alan ülkelerde, bir önceki dönemin mirası olan dolaylı minimalist sosyal devlet uygulamasının bile tasfiye sürecine sokulması ortaya çıkacak yeni boyutu göstermektedir.

Fordist sermaye birikimi modeli ve teknelci regülasyon ile ayırtkanlaşan rejimin karşılaştığı tıkanıklık neo-liberal düşüncenin güçlenmesine ve neo-liberal damgalı iktisat politikalarının geniş uygulama alan bulmasına yol açmıştır. Ulusal planda (ABD, İngiltere) başlayan uygulamalar, uluslararası boyuta taşındığı ölçüde yeni küresel düzenin yapı taşları hızla döşenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda bazı sorular sormak ve yanıtlamak yararlı olacaktır. Neden kamu ekonomisinin hızla daraltılması ön planda tutulmaktadır? Bu bağlamda neden kamu işletmeciliğinden hızla vazgeçilmektedir? Seksenli yıllara kadar mevcut uluslararası işbölümü çerçevesinde ülke ekonomileri temelinde çalıştırılan ekonomik mekanizmalarda neden radikal değişiklikler yapılmaktadır? Bu soruların birbirleri ile eklemlenen yanıtları küreselleşmenin nedenlerini ve boyutlarını ortaya koyacaktır.

- Fordizmin krizi, sosyal devlet veya refah devletinin ve göreceli olarak sosyal dengeye dayalı endüstriyel rejimin büyük sermayeye sağlamış olduğu üstünlük yetmişli yıllar ile birlikte ciddi biçimde erozyona uğramaya başlamış, sosyal güçler arasındaki dengeyi sağlamaya ve sürdürmeye çalışan refah devleti sermayenin rantabilitesi yönünden elverişli bir rejim olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda büyük veya teknelci sermayenin gerekli değerlemeyi yapabilmesi için ekonomideki tüm sektörlerle ve/veya faaliyet alanlarına doğrudan girmesi, devletin aracılığı ile dolaylı bir değerlemeyi kabul etmemesi söz konusudur. Büyük özel sermaye kamu işletmelerinin etkinliğine son vererek doğrudan kaynaklara el koymaya yönelmiştir. Bunun anlamı kamu kesiminin bir bütün olarak tasfiye sürecine sokulması, kamusal alanın dış güvenlik, asayiş, adalet, diplomasi gibi alanlar ile sınırlandırılmaya çalışılması söz konusudur. Bu alanlarda devlet gücünü korumayı sürdürürken sermayenin değerlemesine de doğrudan ve dolaylı katkıda bulunacaktır.

-Henüz altmışlı yılların sonlarında uluslararası para sisteminde başgösteren kriz, kapitalist sistemde yaygınlaşan "68 başkaldırısının ardından, yetmişlerin ortasına ulaşmadan patlak veren ve yetmişli yıllar boyunca süren kriz sürecinde uygulamaya konulan kriz karşıtı keynesgil politikalar başarılı olamamıştır. 1929 krizi sonrasında uygulamaya konulan devlet müdahalesine dayalı geleneksel keynesgil politikaların yeni kriz karşısında sonuç vermeyişi neo-liberal reçetelerin gündeme getirilmesinde önemli bir faktör olarak dikkate alınmalıdır.

-Kriz sürecinde, petrol fiyatlarındaki hızlı tırmanma sonucunda petrol-dolar miktarındaki önemli artış, eurodolar piyasasının çalışmasıyla birlikte eurodolar hacmindeki hızlı genişleme, ABD para piyasası ile Avrupa para piyasası arasında kurulan arbitraj mekanizmasının etkinliği gibi faktörler uluslararası likidite miktarının artmasına yol açmıştır. Böylece uluslararası platformda likidite eksikliğinden likidite bolluğuna geçilmiş ve küreselleşmenin önemli göstergeleri olan para sermaye ile finansal sermayedeki patlamanın tohumları serpilmiştir.

-Yetmişli yılların sonunda Margaret Thatcher'in İngiltere'de, seksenlerin hemen başında Ronald Reagan'ın ABD'de eşanlı olarak iktidara gelmeleriyle birlikte katı neo-liberal politikalar uygulamaya konulmuştur, ilgili ekonomilerde "serbest" piyasa temelinde büyük sermaye yararına düzenlemeler yapılırken, aynı zamanda ABD'nin önderliğinde yeni bir dünya düzeninin kurulması doğrultusunda hızlı adımlar atılmaya başlanmıştır.

- 1982'de önce Meksika'da patlak veren ve hızla diğer ağır borçlu olan büyük ölçekli Latin Amerika ülkelerine (Brezilya, Arjantin) yayılan dış borç krizi, uluslararası boyutlar kazanan keynesgil politikardan vazgeçilmesini ve hızla neo-liberal temele dayalı bir düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu düzenlemenin baş aktörü, ABD desteğine sahip olan IMF'dir. İkiz kardeş konumundaki Dünya Bankası bu tarihten itibaren giderek IMF ile yakın işbirliğine gitmeye başlamış ve neo-liberal ilkelere dayalı bir kredi verme politikasını benimsemiştir. IMF salt kısa vadeli istikrar programlarını değil, bu programların tamamlayıcısı olan ve AGÜ'leri oluşturulmakta olan yeni küresel düzene uymalarını sağlayıcı nitelikteki neo-liberal ilkelere dayalı orta ve uzun vadeli yapısal uyarlanma (structural adjustment) programlarını birbiri ardına açmaya başlamıştır.

- Başta ABD ve İngiltere'de olmak üzere bir kısım merkez ülkelerinde yapılan neo-liberal veya küreselci düzenlemelerin uluslararası platforma taşınması, küreselleşen sermayenin AGÜ'ler üzerindeki baskısını giderek artırmasına yol açmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gerekli önemli husus küreselleşme ile birlikte yapısal bağımlılığın daha da pekiştirilmesidir.

-Neo-liberalizmin veya küreselleşmenin araçları veya altın anahtarları seksenli yıllar ile birlikte ortaya somut olarak konulmuştur. Söz konusu araçlar arasında deregülasyon, serbestleşme, ticarileştirme ve özelleştirme ön plana çıkmaktadır. Deregülasyon, yani devletin kural kuyuculuğunun gevşetilmesi ve/veya salt "serbest" piyasa güdümlü kararlar alması; ticarete, finansal alanda ve dış doğrudan yatırımlarda olabildiğince serbestliğin sağlanması yoluyla mal ve hizmetlerin yanısıra finansal sermayenin kısıtlamalara tabi olmaksızın uluslararası planda akışkanlığının sağlanması; ticarileştirme ile kamu hizmet alanında "kamu yaran" ilkesinin ortadan kaldırılması; özelleştirme uygulamalarıyla kamusal alanın tasfiyesi hedeflenmektedir. Deregülasyon, serbestleştirme, ticarileştirme ve özelleştirme farklı kavramlar ve araçlar olmasına karşın, zincirin halkaları gibi birbirleriyle bağlantılıdır. Küreselleşme ile kurulması hedeflenen Yeni Dünya Düzeni'nde ulus devletin etkisizleştirilmesi, bu bağlamda kamu yönetiminin güçsüz kılınması yoluyla büyük sermayenin tüm ekonomide ve karar mekanizmalarında egemen kılınması söz konusudur. Özelleştirme kamu mülkiyetinin tasfiyesini sağlarken ticarileştirmeyi tamamlamakta, deregülasyon devletin kural koymadaki başatlığını ortadan kaldırmakta, serbestleşme ise özelleştirmeye konu olan alanlarda bir yönüyle yabancı sermayenin egemen olmasını sağlayarak gayri millileştirmeyi olanaklı kılmaktadır.

-Avrupa'da sosyalist sistemin çözülmesi, özellikle de SSCB'nin dağılarak, ortaya çıkan yeni devletlerin kapitalist sisteme entegre olma sürecine girmeleri, seksenlerin sonu veya doksanların başlarından itibaren büyük sermaye açısından gerek ekonomik-finansal darboğazların üstesinden gelme, gerekse yapılan düzenlemelerin meşruiyetini güçlendirme açısından çok önemli yem olanaklar sağlamıştır. Nitekim doksanlı yıllar uluslararası planda küreselleşmenin hızla yeni boyutlar kazandığı ve küresel sermayenin yeni kazanımlar elde etmenin yanısıra, bu kazanımlarını kalıcı kılmak için yeni anlaşmalar ile kurumsallaştırdığı bir dönemi simgelemektedir.

3.2. Birinci Washington "Konsensüsü"nü'nün Güçlendirilmesi: Doludizgin Küreselleşme

Washington Konsensüsü (uzlaşması) terimi neo-liberal veya küreselci politikaların ileri sürdüğü ilkeleri veya düzenlemeleri temsil etmektedir. Bu terim J.Williamson tarafından Latin Amerika'nın yaşadığı sorunların veya iktisadi-finansal tıkanıklıkların aşılması için önerilen yapısal uyarlanma paketinde yer alan neo-liberal düzenlemeleri simgelemek üzere doksanlı yılların başında önerilmiş ve benimsenmiştir (Williamson, 1990 ve 1994). ABD yönetiminin, IMF ve Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşların, G-5 veya G-7'lerin, ÇUŞ'ların, çokuluslu (büyük) finansal kurumlar ve fon yöneticileri ile bankaların neo-liberal çözümler üzerinde uzlaşmaları nedeniyle Washington Konsensüsü terimi gündeme gelmiştir. Bir başka deyişle küreselleşmenin rehberi Washington Konsensüsü'nde yazılıdır. Neden mi? Çünkü bu konsensüsü oluşturan ilkeler ve/veya temel politikalar küreselleşmeye destek veren ve daha ileri aşamalara taşıyan anahtarlardır. Bu politikalar arasında mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması (kamu yatırımları ile ücret-maaş ödemelerinden kaynaklanan cari harcamalar ve sosyal-ekonomik sübvansiyonların radikal biçimde azaltılması, vergi reformu (sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi), finansal serbestleşme, ticarete serbestleşme, rekabetçi döviz kurları, dış doğrudan yatırımlara açılım (kısaca MAI olarak bilinen Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın yürürlüğe konulması yönünde düzenlemelerin gerekliliği), özelleştirme, deregülasyon, mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler yer

almaktadır. Bu politikaların tüm boyutları ile uygulanabilmesi için kurumsal-hukuksal değişiklikler kaçınılmaz gözükmiştir. Söz konusu kurumsal-hukuksal yapılanmaya eklenen yeni öğeler ile Güçlendirilmiş Washington Konsensüsü (GWK) oluşturulmuştur. Güçlendirilmeye katkıda bulunan yeni düzenlemeler demetinde hukuksal/siyasal reformlar, deregüle edilen piyasalarda regülasyonu sağlayacak kurumların oluşturulması, yolsuzluğun engellenmesi, emek piyasasında esnekliğin sağlanması, DTÖ anlaşmaları, finansal standartlar ve yönetmelikler, yoksulluğun azaltılması, sosyal güvenlik bütçesinde kısıntıya gidilerek finansal fazlaya ulaşılması yer almaktadır.

GWK ile birlikte ticarete, sermaye hareketlerinde ve dış yatırımlarda tam anlamıyla serbestliğe ulaşılması yönünde gerekli kurumsal-hukuksal çerçeve oluşturulmaya çalışılmaktadır. Özlü biçimde bu sürecin açıklanması ve/veya oluşturulan çerçevenin çizilmesi, kamu kesiminin ve kamu işletmelerinin konumu açısından aydınlatıcı olacaktır.

3.2.1. Finansal Serbestleşme

Küreselleşmenin en önemli göstergelerinin başında finansal serbestlik bulunmaktadır. Finansal serbestlik, finansal sermayenin hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın ülkeler arasında ve sektörler arasında serbestçe hareket edebilmesidir. Bu hareketliliği belirleyen en temel etken kuşkusuz yüksek getiri olmaktadır. Seksenli yıllarda uluslararasılaşmada finansal sermayenin ön plana çıkmasının ardından, doksanlı yıllarda giderek artan sermaye fazlasının üretken sektörlerdeki tıkanıklıkların da etkisiyle spekülasyon alanlara kayarak yüksek getiri arayışına girdiği gözlenmektedir. Nitekim seksenli yılların başlarında veya doksanlı yılların başlarında sanayileşmiş ülkelerin yanısıra bir çok AGÜ'de finansal serbestlik sağlanmış (Türkiye'de 1989 tarihinde), böylelikle kar arayışı içinde olan çok büyük bir para kütesinin önündeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Böylece önemli bir bölümü "sıcak para" özelliğine sahip kısa vadeli sermaye hareketlerinde çok önemli bir hızlanma kaydedilmiştir. Seksenli yıllar ile birlikte finansal sermaye üretim, istihdam ve mal ticareti gibi reel sektör faaliyet alanlarından kopma süreci hızlanmıştır. Günümüzde yalnızca uluslararası döviz piyasalarında işlem gören spekülasyon niteliğindeki finansal sermaye akımlarının toplamı bir günde 1.8 trilyon dolara ulaşmaktadır. Üstelik bunun % 80'i, girdiği piyasayı bir hafta içinde terketmektedir. Dünya reel üretim ve ticaret sürecinden kopma, aynı zamanda döviz kurlarında istikrarsızlığa, ulusal finansal piyasalarda kırılmalığa ve finansal krizlere yol açmaktadır (Yeldan, 2002). Finansal kriz reel sektörü derinden etkilediği ölçüde kriz tüm ekonomiyi kapsamaktadır. Bu saptamayı son yıllarda yaşanan finansal krizler doğrulamaktadır. Örnek olarak Meksika (1994-95), Güneydoğu Asya (1997-98), Arjantin (2000-2001-...), Türkiye (Aralık 2000-Şubat 2001-...). Bu bağlamda Grieder, Meksika'nın yaşadığı finansal krizden hareket ederek AGÜ'lerin finansal serbestleşmeden nasıl olumsuz etkilendiklerini gerçekçi biçimde betimlemektedir: *"Meksika örneği göstermektedir ki,...gelişmekte olan ülkeler, küresel sermayenin canlılığına kendilerini kaptırdıklarında şeytan ile bir tur bahse girmektedirler. En yüksek getiriyi elde etmek için, küresel finansal sistemden etrafa likidite saçıldığında, (gelişmekte olan) ülke başdondurucu bir gelişmeyi ateşleyen dış kaynaklı «sıcak para»nın istilasına uğramakta, herhangi bir nedenle yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye karar verince birden bire kredi arayışına girmektedirler"* (Strange, 1998). Anımsamakta yarar var; seksenlerin başlarında patlak veren krizde çokuluslu bankalar en önemli taraf olarak oyunda yer alırken, doksanlı yıllarda sigorta ve emeklilik fonu yöneticileri ve diğer portföy yöneticileri ön plana çıkmışlardır. Finansal serbestleşmenin yeni küresel düzenin kurulmasında vazgeçilmezliği IMF, daha sonra açıklayacağımız üzere, özetle uluslararası sermaye akışkanlığının sağlanması için ulusal/yerel sağlıklı, saydam finansal yapıların oluşturulması üzerinde hassasiyetle durmaktadır.

3.2.2. Dış Doğrudan Yatırımlarda Serbestlik

Serbestliğin ikinci ayağını dış doğrudan yatırımlar oluşturmaktadır. Bu alandaki serbestlik, OECD bünyesinde büyük bir gizlilikle taslağı hazırlanan MAI'nin (Çok Taraflı Yatırım Anlaşması) amacı ve kapsamı üzerinde durmamızı gerektirmektedir. Bu anlaşma dönemin DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) Genel Direktörü'nün ifadesiyle "tek bir küresel ekonominin anayasası" m oluşturmaktadır. Böylesine iddialı bir savın ardında, tasarlanan yeni düzende "küresel bir tüzel kişilik veya bir dünya iktidarı"nın oluşturulmasında beliren boşluğu MAI ile doldurmak tasarımının bulunduğu ileri sürmek yerinde gözükmemektedir. MAI ile dış (yabancı) doğrudan yatırımlar ve ÇUŞTara, kuralları onlardan yana olan, sermayenin akışkanlığını artırırken, rizikoları en alt düzeye çeken bir çerçeve anlaşma yapılmak amaçlanmıştır." Anlaşmanın hedefleri ve gerekli görülen düzenlemeler kabaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

-Sermaye hareketlerine konulan veya konulabilecek tüm kısıtlamaların kaldırılması söz konusudur. Yatırım miktarı ve alanları, kar transferi tamamen serbest bırakılacaktır. Madencilik ve ulaşım gibi sektörlerde dahil olmak üzere tüm sektörler yabancı sermayeye kısıtlamasız açılacaktır.

-Yabancı yatırımcının ürettiği ürünün üretim yöntem veya biçimlerine ve pazarlamasına ilişkin tüm sınırlamalar kaldırılacaktır. Bu bağlamda yabancı yatırımcının ihracat yapma, işletmelerde teknik eleman da dahil olmak üzere yerel işgücü istihdamı ve işgücünü eğitmesi zorunlu tutulmayacaktır.

-Hükümetler saptanmış bulunan kalkınma stratejisi doğrultusunda yerel yatırımcıyı özendirerek, kısmen de olsa kayıracak uygulamalara gidemeyecektir.

-ÇUŞ'ların, ya da herhangi bir yabancı yatırımcının, yatırım yapılan ülkeleri, anlaşma hükümleri aleyhine hareket etmeleri durumunda dava etmek ve/veya tazminat talep edebilmelerini olanaklı kılacak uluslararası özel "yargı" düzenine (uluslararası tahkim) geçilecektir.

MAI kapsamında diğer ilkeler ve düzenlemeler de dikkate alındığında yabancı yatırımcının istediği zaman ve istediği coğrafyada ve sektörde yatırım yapacağı, istediği ürünü üreteceği, gerekli hammadde ve ara mallarını istediği pazarlardan sağlayacağı ve istediğine satacağı, sosyal, vergisel ve çevresel kısıtlara tabi olmayacağını hükme bağlandığı saptanmaktadır. Böylece öngörülen düzen yabancı sermayenin önündeki tüm sınırları tümüyle ortadan kaldırmaktadır. Uluslararası tahkimin koşul olarak ileri sürülmesi i,le birlikte yasama erkinim özelleştirilmesi, ticaret hukukunun idare hukukunun (kamu hukuku) önüne geçmesi söz konudur. Bir anlamda halkların kendi gelecekleri için karar verme yetkilerinin ellerinden alınması, büyük yabancı sermayeye, (yatırımcıların) halkların geleceğini belirleme hakkının resmen teslim edilmesi söz konusudur.

Nisan 1997'de önce ABD'de, daha sonra Kanada ve Avrupa'da "görücü"*ye çıkarılan MAI konusunda özellikle Fransız hükümetinin çekince koyarak bazı maddelerini reddetmesi karşısında MAI imzalanamamış. zamanla MAI karşıtı gösteriler yoğunluğunu giderek artırmış ve yaygınlaşmıştır. MAI, küreselleşmenin simgesi olarak algılandığı için yerel ve uluslararası MAI karşıtı gruplar oluşmuş ve eylemler sürekliliğini korumuştur. Bu noktada bir soru sormak gerekiyor; DTÖ'nün Seattle'da daha başlamadan dağılan meşhur Milenyum Doruğu fiyaskosu MAI'nin toprağa gömülmesine mi yol açmıştır? Yoksa sonra tekrar sofraya konulmak üzere rafa mı kaldırılmıştır? OECD'nin hazırladığı anlaşmaya DTÖ sahiplenmiş, daha kapsamlı olarak serbestleşme sürecine ilişkin müzakereleri başlatmıştır. Bu yeni süreç ticaretin serbestleştirilmesini de kapsadığı için ticaret ile ilgili düzenlemeler bağlamında aşağıda incelenecektir. Burada yabancı yatırımlara güvence vermesi açısından belirtilmesi

gerekli bir düzenleme veya kurum MIGA(Çok Taraflı Yatırımlar Garanti Şirketi) olacaktır. MIGA 12 Nisan 1988'de gelişmekte olan üye ülkelere doğrudan yabancı yatırım akışını hızlandırmak amacıyla, yabancı yatırımcıların yatırıma dönüştürdükleri sermayelerini (kar dahil) geri transferinde oluşacak riski ortadan kaldırmak için kurulmuştur. Millileştirme, devletleştirme (kamulaştırma), savaş ve politik istikrarsızlık gibi gayri ticari faktörler risk kapsamında yorumlanmaktadır. MIGA bir sigorta şirkettir, ancak risklere karşı sigortalanan ulusötesi yatırımlar olmasına karşın, sigorta bedelinin anlaşmaya taraf olan üye devletler, dolayısıyla halklar tarafından ödenmesi söz konusudur.

3.2.3. Ticarete Serbestleşme

Ticarete serbestleşme süreci yukarıda açıklanan iki alandaki serbestleşmeye göre çok erken başlatılmıştır. GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) 1947'de 23 ülkenin onay vermesi sonucunda 1.1.1948 Tarihinde yürürlüğe girmiştir. Amaç gümrük duvarlarının indirilmesi ve dünya ticaretine yeni bir düzen getirilmesidir. Ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde DTÖ'nün kurulmasıyla sonuçlanan Uruguay Round'a (müzakereler) kadar yedi round yapılmıştır, ilk yedi round sonunda binlerce mala uygulanan gümrük tarifeleri ortalama % 40'dan % 5'in altına çekilmiştir. En uzun ve kapsamlı müzakere süreci olan Uruguay Round 1986'da Punta Del Este'de başlatılmıştır. Müzakereler 1992'ye kadar genel kayıtsızlık içinde sürmüştür. Çok yüksek bazı gümrük tarifelerinin indirilmesi, hizmet sektörünün kapsama alınması ve fikri mülkiyet haklarının düzenlenmesi müzakerelerin gündemine dahil edilmiştir, ilk kez duyarlı iki sektör olan tanm ve audovisuele el atılmıştır. 14 Nisan 1994'te Marakeş'te Uruguay Nihai Belgesi imzalanmış ve DTÖ kurulmuştur. Söz konusu belge, DTÖ'nün kuruluşu ve faaliyetleri küreselleşme süreci açısından son derece önemlidir. Nitekim 1994'ten sonra tanm, telekomünikasyon, enformasyon teknolojisi ve finansal hizmetlerde serbest ticaretin sağlanması yönünde DTÖ önemli girişimlerde bulunmuş, yeni müzakere süreçlerini başlatmıştır. Seattle'da fiyaskoyla sonuçlanan Milenyum Doruğu'nda gündeme alınan 160 dolayında sektör ve faaliyet kolu arasında tarım, hizmetler ve fikri mülkiyet haklarında serbestlik ön planda bulunmaktaydı.

DTÖ'nün küreselleşmeyi hızlandırma ve yaygınlaştırmadaki rolü yaşamsaldır. Örgüt mal ve hizmet ticaretinde serbestleşmeyi sağlayacak düzenlemeler yapma ve denetleme misyonuna sahiptir. Örgüte üye ülkeler serbestleşmenin sağlanması doğrultusunda bir dizi anlaşmayı imzalamış bulunmaktadır. Bu anlaşmalar arasında GATT, GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması), TRIPS (Fikri Mülkiyet Haklarıyla Bağlantılı Ticaret Anlaşması), TRIMS (Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması) bulunmaktadır. Üstlenmiş olduğu misyon dikkate alındığında DTÖ'nün, IMF ve Dünya Bankası ile birlikte "uluslarüstü kurum" görüntüsü altında bir bütün olarak küresel sermayenin önündeki engelleri kaldırmaya, kapitalizmin ulaştığı aşamada ortaya çıkan sorunları çözmeye ve yeni dünya düzenini kurmaya çalışan büyük sermayenin sözcüsü ve uygulayıcısı bir kurum olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olguyu somut olarak saptayabilmek için GATS müzakerelerinin anlamı ve kapsamını ele almak yeterli olacaktır. Öncelikle belirtelim: GATS, sonuncu GATT roundunda (Uruguay Roundu: 1986-1994) GATT'a dahil edilmiş, GATS'ın standartlarının oluşturulması benimsenmiş, DTÖ'nün kurulması ile birlikte müzakereleri sürdürmeyi bu kurum üstlenmiş, ve bu alanda yapılan çalışmaların 2002 yılı sonunda tamamlanması kararlaştırılmıştır.

GATS "kamu hizmeti"nin üretilip sunulduğu alanları da kapsamak üzere tüm hizmet sektörü ve ilgili tüm üretim ve yatırım sektörlerinin piyasa ekonomisi ve serbest ticaret kurallarına açılmasını hedeflemektedir. Kapsama alınan hizmet kategorileri veya alanları aşağıda yer almaktadır:

- Para ve sermaye piyasaları ile ilgili hizmetler.
- Telekomünikasyon, internet, görsel ve işitsel iletişim hizmetleri.
- Belediyelerin üretip sunduğu ve belediyelerin bağlantılı olduğu hizmetler (tüm çevresel hizmetler kapsam içindedir).
- Tüm ulaşım hizmetleri.
- İnşaat ve bağlantılı mühendislik hizmetleri.
- Eğitim ve eğitim araç ve gereçleri üreten alt-sektörler.
- Kültürel ve sportif faaliyetler ile ilgili hizmet üreten sektörler.
- Enerji, kullanma suyu, atık su, kanalizasyon.
- Turizm, seyahat ve ilgili alt-sektör hizmetleri.
- Sağlık, hastane ve sosyal güvenlik.
- Güvenlik hizmetleri.
- Diğer hizmet alanları.

Yukarıdaki sınıflandırmada yer alan hizmet grupları kamu hizmeti alanının ticarileştirilme sürecine hızla sokulmasının öngörüldüğünü, böylece merkezi yönetimin yanısıra yerel yönetimlerin (belediyeler, vd.) ürettiği ve/veya sunduğu kamu hizmetlerinin veya kamu yararına sahip hizmetlerin bütünüyle tasfiye sürecine sokulmaya çalışıldığını işaret etmektedir. GATS'ın hiçbir hizmet alanını dışlamadığı da gözlenmektedir. Önemli bir nokta da GATS'ın bir yönüyle MAI düzenlemesiyle örtüşmesi veya MAI'yi tamamlamasıdır. Şöyle ki, GATS serbest ticarete konu olan sektörler ve bağlantılı alt-sektörler veya faaliyet kollarında üretilen malları da kapsamına almaktadır. TRIMS, GATS'ı tamamladığı ölçüde MAI'nin hedeflerine büyük ölçüde ulaşılacağı görülecektir. Örneğin sağlık hizmetleri piyasaya açılırken sağlığa ilişkin tüm alanların (hastane yönetimi, temizlik, muhasebe, hemşirelik hizmetleri, vd.) özel kesime ihale edilmesi yeterli gözükmekte, bu birimlerin kullandığı malları üreten alt-sektörlerin de özel kesime açılması kural haline getirilmektedir. Daha önce MAI'yi "*küreselleşmenin anayasası*" olarak değerlendiren DTÖ Genel Direktörü Ruggerio'nun, kapsamını göz önüne alarak, GATS Anlaşması'na getirdiği yorum anlam yüküdür: "*Korkarım şu anda ne hükümetlerin neyin altına imza attıklarının, ne de şirketlerin kazandıklarının farkında değiller*". DTÖ'nün ticaretin serbestleştirilmesi yönünde yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahip olduğu saptanmaktadır. Yasama organı konumundadır çünkü serbestleşme doğrultusunda normlar, prosedürler ve direktifler DTÖ'nün güdümünde somutlaştırılmaktadır. Yürütme yetkisi örgütün söz konusu normlar ve direktiflere üye ülkelerin ne derece uyup uyulmadığını denetlemesinden kaynaklanmaktadır. Yargı yetkisine örgüt kendine bağlı Tahkim Kurulları aracılığı ile sahiptir. Anlaşmazlık durumunda söz konusu kurullar nihai çözümü getirmektedir.

3.2.4. Özelleştirme ve Deregülasyon

Özelleştirme ve deregülasyon (kuralsızlaştırma veya devletin kural koyuculuktan vazgeçerek, görevini piyasaya devretmesi), birbirlerinden farklı kavramlar/araçlar olmasına karşın, aralarında bir çelişki olmayıp birbirlerini tamamlamaktadır. Küresel ekonomiye ulaşmada kamu mülkiyeti ve kamu kesimi ile kamu düzenleyiciliği önemli engeller olarak kabul edildiği için, özelleştirme ve deregülasyon vazgeçilmez hedefler/araçlar olarak benimsenmiştir. Özelleştirmeyi kaçınılmaz göstermek için öncelikle kamu işletmelerini "meşruluk"tan "gayri meşruluğa" sürükleyecek bir dizi gerekçe ileri sürülmüş, ardından kamu hizmeti alan da özelleştirmenin hedefi haline getirilmiştir (Sönmez, 1991; 1992; 1993a; 1997; 2001a; 2001b). Gerekçeleri aşağıdaki gibi gruplandırmak olanaklıdır:

- Kamu işletmeleri verimsiz, özel işletmeler verimli çalışmaktadır.

-Özel işletmeler katı bütçe kısıtlaması (hard budget constraint) altında çalışırken, kamu işletmeleri yumuşak veya esnek bütçe kısıtlamasına (soft budget constraint) tabi oldukları için piyasa göstergelerini dikkate almamakta ve zarar etmektedirler.

- Özelleştirme sonrasında verimli çalışmaya başlayan işletmeler, makro düzeyde genel verimliliğin artmasına yol açacak ve iktisadi performans yükselecektir.

- Kamu tekellerinin ortadan kalkması sonucunda, ekonomide rekabet ortamı doğacak, böylece piyasa fiyatlarının yönlendirdiği optimum kaynak tahsisi gerçekleşecektir.

- Kamu tekellerinin uyguladıkları vergi-fiyat sisteminin tüketiciler üzerinde yarattığı mali sömürü özelleştirme ile son bulacak, rekabet koşullarında oluşan piyasa fiyatları tüketicilerin lehine olacaktır.

-Özelleştirme ile devlet, kamu işletmelerinde ortaya çıkan finansman açığını kapatmak için bütçeden yaptığı transfer ödemelerinde tasarrufa gidecek, elde kalan kaynaklar sosyal refah harcamalarında kullanılacaktır. Diğer taraftan açığın kapatılması yönünde ortaya çıkan kamu harcamalarındaki artışın finansmanı için yapılan kamu borçlanması azaltılacağından, crowding-out zayıflayacak, böylelikle özel kesim yeterli finansman olanaklarına kavuşacaktır.

- Özelleştirmeden sağlanan gelirler kamu açıklarının kapatılmasında kullanılacaktır.

- Özelleştirmede yol alındıkça sermaye piyasası gelişecek, sermaye tabana yayılacağı için gelir bölüşümündeki eşitsizlik azalacaktır. Hisse senedi sahibi olan küçük tasarruf sahipleri ve/veya işletme çalışanları işletmelerin verimli çalışması yönünde gerekli denetimi yapabilecektir. Böylece özelleştirme sistemin bir "halk kapitalizmine dönüşmesini" sağlayacaktır. Bu sistemde halkın -sermayede pay sahiplerinin- karar mekanizmasına katılımı sayesinde demokratik mekanizmalar daha sağlıklı işleyecektir.

- Kamu işletmeleri açıklarının finansmanı nedeniyle ortaya çıkan enflasyonist baskı özelleştirme sonrasında kırılacaktır.

- Kamu işletmelerinin yönetimine yapılan siyasal müdahale özelleştirme sonrasında ortadan kalkacak, işletmeler özerk bir yönetim yapısına kavuşacaktır.

Yukarıda sıralanmış olan gerekçelerin verdiği mesajlar ve/veya ortaya çıkardığı değer yargılarını birkaç grupta toplamak olanaklıdır:

- Devlet verimli ve karlı işletmecilik yapamaz.

-Piyasa fiyatları etkin kaynak tahsisini gerçekleştirdiği için ekonominin planlanmasına ihtiyaç yoktur.

-Nihai hedef piyasa mekanizmasının tam olarak çalıştığı "serbest" piyasa ekonomisine ulaşmak olduğu için özelleştirme gereklidir.

- Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve tasfiyesi mikro ve makro platformlarda ekonomideki sorunları çözmek ve finansal darboğazları aşmak için kaçılmaz gözükmektedir.

-Yeni ekonomik düzende kamu işletmelerine yer yoktur. •

Karru girişimciliği aleyhinde, özelleştirme lehindeki gerekçeler ve çıkarılan sonuçlar önyargılıdır, deterministtir ve normatiftir.

- Önyargılara dayanmaktadır çünkü kamu işletmeleri sisteminin toptan olumsuzluklar sergilediği varsayılmaktadır.

-Deterministtir çünkü özelleştirmenin tüm iktisadi, finansal, yönetsel sorunları çözeceği varsayılmaktadır.

-Normatiftir çünkü başvuru teorik serbest piyasa ekonomisi veri normlar bütününden oluşmaktadır. Piyasaların serbestliği tartışma konusu yapılmamakta, tekeli veya oligopolcü yapılar gözardı edilerek, gerçekleşmesi olanaksız bir serbest düzen içerisinde, piyasa fiyatlarının kaynak tahsisini optimuma ulaştıracağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda kavramlar çarpıtılarak verimlilik ile karlılığın eş anlamlı olarak kullanıldığı, borsaya, bu kurumun sahip olmadığı işlevlerin verildiği, işletme yönetiminde özerkliğin özelleştirme ile özdeşleştirildiği gözlenmektedir. Özelleştirmenin koşulsuz savunuculuğunu üstlenen

teorisyenler, uygulayıcılar ve politikacılar demokrasi kavramının özünü boşaltma başarısını da gösterebilmektedirler. Kamu işletmeciliğini tasfiyesinde çerçeveyi oluşturan, özelleştirmeyi destekleyen gerekçelerin teorik olarak inandırıcılığı yoktur ve uygulama açısından da kanıtlanmamıştır. Tüm bu gerekçelerin yerini alacak bir tek gerekçeyi telaffuz etmek gerekiyor: Büyük sermayenin egemen olduğu küresel düzende kamu mülkiyetinin hızla tasfiye edilmesi gerekli görülmektedir. Kamu mülkiyeti ve kamu işletmeleri toplumsal mülkiyete geçişi kolaylaştırıcı öğeler olmanın yanısıra büyük sermayenin dolaylı yoldan değil doğrudan kaynaklara el koyma hedefi ve ihtirası özelleştirmeyi gündemin on sıralarına yerleştirmiştir. Bu bağlamda yalnızca sanayi, ticaret, madencilik ve bankacılık (finans)sektörlerinde faaliyette bulunan kamu işletmelerinin değil, giderek kamu hizmet alanının özelleştirmenin kapsamına alınması yukandaki yargımızı doğrulamaktadır. Hedef sosyal hizmetlerin, kamu hizmetlerinin, kamu yaralına sahip hizmetlerin ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesidir. Yeni Dünya Düzeni'nde sosyal boyutun, kazanımların hızla tasfiye sürecine sokulduğu, bu bağlamda sosyal haklara sahip, kamu hizmetlerinden yararlanan yurttaş yerine "piyasa bireyi" veya "müşteri" anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı somut olarak ortaya çıkmaktadır.

Kamu hizmetlerinin, piyasa mantığı gereği ticarileştirilmesine paralel olarak özelleştirilmesi sonucunda dolaylı ve dolaysız olarak hizmetler fiyatlandırılmakta veya kamu fiyatı yerine "piyasa" fiyatı üzerinden hizmet satın alınmaktadır. Eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikle ulaştırmaya, elektrik üretimi ve dağıtımından telekomünikasyona uzanan geniş bir kamusal hizmet alanında yaygınlaştırılmaya çalışılan ticarileştirme ve özelleştirme uygulamaları böylece kamu yararı ve kamu hizmeti kavramlarını unutturmayı ve/veya yozlaştırmayı hedeflemektedir.

Anımsayalım; Türkiye'de KİT'lerde ilk özelleştirme işlemleri başlatılırken bazı "ilginç" gerekçeler ileri sürülüyordu. Bunlar arasında verimsiz ve zarar eden KİT'lerin satılacağı, böylece halkın bu tür işletmelerin finansmanına vergi ödeyerek katılmaktan kurtulacağı, sermayenin tabana yayılması sonucunda gelir dağılımının düzeleceği gibi... Gerek uygulamalar, gerekse sonuçlar egemen söylemin tam tersi sonuçlar alındığını açık seçik göstermektedir. Doksanlı yılların başlarında geliştirilen, şimdilerde de, çelişkili olarak gündeme getirilen söyleme göre "devlet asli faaliyet alanına dönmeli, sanayi sektöründen, bankacılıktan, ticaretten elini eteğini çekmeli, buna karşın eğitim ve sağlığa daha çok pay ayırmalıydı..."(!). Bu söylemle siyasal karar alıcılar ve uygulayıcılar kamuoyu desteğini almak istiyorlar ancak doğruyu söylemiyorlardı. Çünkü "serbest" piyasa ekonomisi olduğu söylenen ancak her düzeyde tekelleşmenin ana özellik olarak ön plana çıktığı yeni düzende, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi temel kamusal ve/veya sosyal hizmetlerin piyasa mantığına terk edilmesi kaçınılmazdı. Uygulanan model ve yeni düzende aksini beklemek olanaksızdı. Nitekim devletin çeşitli biçimlerde verdiği yeterli bulmayan büyük sermaye kamudan, daha önceden aldıklarından daha fazla istemeye başlamıştır. Bu çerçevede özelleştirmeye konu olan yalnızca sanayi kamu işletmeleri olmamıştır. Yeni Pazar yaratma olanaklarının kısıtlı ancak karlılığın çok yüksek olduğu elektrik üretimi ve dağıtımının yanısıra, telekomünikasyon ve altyapı hizmetlerinin oluşturduğu kamusal alanın ticarileştirilerek özelleştirme kapsamına alınması şartıdır. Bu tür kamusal yarar sağlayan ürünlere (public utilities) veya kamusal hizmetlere yönelik talebin fiyat esnekliğinin düşük olması, bu sektörlerdeki parasal getirinin yüksek olacağını işaret ettiği ölçüde yerli ve yabancı büyük sermayeyi çekmektedir. Telekomünikasyon sanayii ve sektörü ile enerji sektörü, finansal sektörü ile birlikte entegre olmuş bir dünya ekonomisinin ihtiyaçlarına uyacak biçimde yeniden yapılandırmaya tabi tutulmaktadır. Yeniden yapılandırma özelleştirilmeleri anlamına gelmektedir. Sektör doğrudan yerli-yabancı özel sermayeye

saklamadığında (veya satılmadığında), kamu hizmetleri özel sektör tarafından gördürülmektedir. Özelleştirme küçük ölçekte taşeronlaşma, büyük ölçekte yap-işlet-devret uygulaması (imtiyaz sözleşmesi) ve işletme hakkı devri ile gerçekleştirilmektedir (Soysal vd.,1997).

3.2.5. IMF'nin Misyonu

Seksenli yıllar ile birlikte IMF geleneksel misyonu olan dış açık sorununa çözüm bulma ve döviz kurlarında istikrar sağlamanın ötesine geçmiş, uluslararası finansal hareketlerin serbestleştiği ortamda, serbestliğe aykırı sağlıksız finansal yapıların düzeltilmesi misyonunu üstlenmiştir. Bir başka deyişle küresel finansal sermayenin serbestçe hareket edebilmesini, en yüksek getiriyi elde ettiği alanlara yönelmesini sağlamayı amaç edinmiştir. Küresel finansal sermayenin amacına ulaşabilmesi için özellikle yeni sanayileşen ülkelere veya moda terimle yükselen piyasalara çeki düzen verilmesi gerekli görülmüş, bu bağlamda istikrar politikalarının yanısıra yapısal uyarlanma (structural adjustment), yani küresel düzene uyarlanma, programlan uygulamaya konulmuştur. Yapısal uyarlanma programlan özelleştirme, deregülasyon ve serbestleşmeyi (finans, dış yatırımlar, ticaret) öngördüğü ölçüde, ilgili ekonomilerin uluslar arası sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda uluslararası finansal fonların hareket alanı genişletilmekte ve yüksek getiri elde etmeleri için gerekli ortam yaratılmakta, serbest ticaretten esas olarak merkez ülkeleri yararlanmakta, uluslar arası tahkim mekanizmasından büyük tekelere güvence verilmekte ve getiri maksimizasyonu olanaklı kılınmaktadır (Sönmez, 2001b).

IMF'den finansal destek arayan ülkelere bu kurumun "koşulluluk" (conditionality) olarak bilinen yerine getirilmesi gerekli koşullar demetine ilişkin bazı öğeleri ellili yılların ortalarından itibaren sunduğu bilinmektedir. Seksenli yıllara kadar IMF'nin patronajı altında uygulanan istikrar programlarında yapısal önlemler nadiren yer almıştır. Ancak seksenli yılların başlarından itibaren koşulluluğun kapsamı genişletilmiş, yapısal önlemler giderek ağırlık kazanmıştır. Doksanlı yıllar ile birlikte hemen hemen tüm programlarda yapısal koşulluluğa yer vermeye başlanmıştır. Bu bağlamda finansal destek talep eden ve IMF denetimine giren ekonomilere performans kriterleri, yapısal kriterler (structural benchmark) ve endikatif hedefler çerçevesinde yerine getirilmesi gerekli katı koşullar sunulmaktadır. Örneğin Türkiye'nin IMF ile imzalamış bulunduğu 17. stand-by anlaşmalarında şeker yasaının belirlenen tarihte çıkarılması, faiz dışı bütçe ve/veya kamu kesimi fazlasının belirlenen orana ulaşması, programda vurgulanan özelleştirmelerin gene belirlenen tarihlerde yerine getirilmesi performans kriteri veya yapısal kriter veya endikatif hedefler olarak kabul edilmektedir. 18. stand-by anlaşması ise bir öncekinden daha ayrıntılı ve "emredici" niteliktedir. Belirlenen hedeflerden sapmalar -ilgili yasanın Meclis'te kabulü ve Cumhurbaşkanı onayının gecikmeli olması da dahil olmak üzere- yeni kredi diliminin verilmemesine ve yeni baskılara yol açmaktadır. Nitekim IMF yetkilileri IMF'nin temel görevinin makroekonomik ve finansal sektör politikalarını belirlemek olduğunu açıkça belirtmektedirler. Makroekonomik performans kamu harcamaları, üretim, istihdam, enflasyon, ödemeler dengesini kapsamaktadır. Dolayısıyla IMF Bütçe ve/veya maliye politikası, Para ve kredi politikası, kambiyo politikası, istihdam politikası düzeyinde müdahale yetkisini kendisine vermektedir. Makroekonomik performansta etkinliği artırıcı politikalar (işgücü piyasaları dahil) olarak yapısal politikalar IMF tarafından formüle edilmektedir. Finansal sektör politikası bağlamında IMF bankalar ve diğer finansal kurumların regülasyonu ve denetimine müdahale etmektedir. Görüldüğü üzere IMF, AGÜ'lerin ve bu grupta yer almakla birlikte yeni sanayileşen olarak adlandırılan ülkelerin küresel düzene

eklemlenmelerini sağlamak doğrultusunda uygulamaya koyduğu yapısal uyarlanma politikaları ile iktisat politikasını doğrudan belirlemekte ve ulusal politikaların belirlenme olanağını ve olasılığını ortadan kaldırmaya angaje olmaktadır. Arjantin'den Türkiye'ye uzanan coğrafyada "yapısal reformlar" başlığı altında yapılan yasal düzenlemeler ile neo-liberal uygulamalara hukuksal ve kurumsal zemin oluşturulmakta, küresel düzlemde finansal sermaye başta olmak üzere yabancı büyük sermayenin önünü net biçimde görebileceği, ulusal ekonomilerin sürükleneyeceği bir düzen kurulmaya çalışılmaktadır. Doksanlı yıllarda Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Türkiye, ikibinli yılların başlarında Arjantin ve Türkiye'de, küreselleşmenin ivme kazandığı bir dönemde yaşanan derin -finansal ağırlıklı- krizlerin yeni bir uluslararası parasal ve finansal omurganın oluşturulması gereğini ortaya çıkardığı yönünde IMF ve diğer egemen güç odaklarının yapmış olduğu değerlendirmeler, finansal serbestlikten vazgeçileceği, anlamına gelmemektedir. Uluslar arası planda serbest ancak düzenli sermaye hareketlerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda saydam yerel mali sistemler ve saydam makroekonomik politikaların gerekliliği IMF çevreleri tarafından ısrarla vurgulanmaktadır (IMF, 1997; Camdessus, 1999; Sönmez ve Sak, 2000). Bunun anlamı küreselleşmenin daha ileri aşamalara ulaştırılması için kuşkuyla, kararsızlığa yer verilmeyecek düzenlemelerin yapılmasıdır. Nitekim Eylül 2000'de IMF ve Dünya Bankası'nın geleneksel yıllık ortak toplantısında IMF'nin yeni başkam uluslararası finansal sistemin istikrarı için IMF'nin merkez görevini üstlenmesini kurumun yeni misyonu olarak açıkça belirtmiştir.

4. KAMU GİRİŞİMCİLİĞİNİN KISITLARI VE KÜRESELLEŞME

Kamu girişimciliği ve/veya kamu işletmelerinin kısıtlarını bizzat küreselleşme oluşturmaktadır. Yukarıda vurgulandığı üzere kamu mülkiyeti, kamu işletmeleri ve kamu yararına sahip hizmetlerin merkezi devlet ve bağlı birimler, yerel yönetimler ve diğer kamu birimleri tarafından üretilip sunulması küreselleşmenin, yani finansal sermaye başta olmak üzere büyük sermayenin enternasyoneline günümüz koşullarında aykırı gözükmektedir. Çünkü sermaye uluslararası planda değerlemesine ayakbağı olacak engelleri kaldırmayı hedeflemektedir. Mal ve hizmet ticaretinde, tüm dış doğrudan yatırımlarda, finansal alanda serbestleşme, deregülasyon, ve özelleştirme politikaları söz konusu engelleri *de facto* ve *de jure* tasfiyeye yönelmektedir. Engeller nedir sorusunun yanıtı ise planlamanın yamsıra, kamu mülkiyeti, girişimciliği ve işletmeciliği, bir başka deyişle diğer politika araçlarını da içeren ulusal iktisat politikalarıdır. Bu tür politikalar doğası gereği gerçek anlamda karar verme ve yönetme yetkisine sahip ulus devletler tarafından uygulanabilir. Bu durumda küreselleşme sürecinde esas olarak ulus devletlerin etkisizleştirilmesi söz konusudur.

4.1. Ulus Devlet ve Küreselleşme

Ulus devletlerin etkisizleştirme eylemi başlıca iki biçimde somutlaştırılmaktadır:

-Ülke sınırları yeniden düzenlenmektedir.

-Ulus devletlerin kural koyma gücü ve bağımsız iktisat politikaları uygulama yetkisi kısıtlanmakta veya tamamen ellerinden alınmaktadır.

Ülke sınırlarının yeniden çizilmesine örnek olarak Demokratik Alman Cumhuriyeti, Yugoslavya, Çekoslovakya, SSCB verilebilir. Küreselleşme süreci ulus devletleri zayıflatma ve etkisizleştirme sürecini bir dizi devleti parçalama ve zayıf küçük devletler, hatta devletçikler oluşturarak hızlandırmaktadır. Bu strateji ve kullanılan taktik küreselleşmenin özü ve hedefleri ile uyumludur.

Merkezi devletlerin güçlerinin kırılması yukarıda belirtilen IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi kurumlar, yapısal uyarlanma ve/veya yapısal reformlar olarak bilinen programlar, GATT, GATS, TRIPS, GATS benzeri anlaşmalarla sağlanmaktadır. Bölge yönetimlerinin kurularak yerleşmenin desteklenmesi yoluyla küreselleşmeye yeni bir boyut kazandırılmaktadır. Burada amaç ulus devletlerden çok daha güçsüz çok sayıda bölgesel kuruluşun veya yönetim adacıklarının oluşturulmasıdır. Böylece ulus devletlerin zayıflatılma çabası, demokrasi söyleminden de destek bularak güçlendirilmektedir Doğrudan ulus devletleri eritme ve oluşumlar kurma yolu ile de devletlerin iktisat politikalarını belirleme yetkileri ellerinden alınmaktadır. Örneğin AB ve NAFTA, vd.

Yukarıdaki saptamalarımız ihtiyatla yorumlanmalıdır. Şöyle ki;

(a) Ulus devletlerin güçsüzleştirilmesi dünyadaki hiyerarşik yapıya uygun olarak somutlaşmaktadır. Yani tüm ulus devletlerin güçsüzleştirildiğini ileri sürmek olanaklı olmadığı gibi görece güçsüzleştirme söz konusudur. Bu saptama yeniden ulus devlet kavramına dönmemizi gerektiriyor. Küreselleşme sürecinin netleşmesi ve hız kazanmasından önce ulus devletlerin konumu büyük sermaye grupları karşısında irdelendiğinde, ulus devletlerin kendi egemenlik sınırları içindeki (büyük) sermayenin çıkarlarına kilitlendiğini ileri sürmek olanaklıdır. Bu nihai hedef kuşkusuz bir takım çelişkileri de beraberinde taşımakta, toplumdaki sınıfsal yapı, sınıflar arasındaki güç dengesi, ekonomik yapı gibi faktörlerin etkisiyle büyük sermayeye destek ödünsüz olabileceği gibi, zaman zaman destek aksamakta, hatta kesintiler olabilmektedir. Dünya devletleri arasındaki hegemonik ilişkiler dikkate alındığında ABD başta olmak üzere merkezde yer alan ulus devletlerde büyük burjuvazinin yalnızca kendi coğrafik sınırları içindeki çoğunluk üzerinde sömürü mekanizmasını çalıştırmakla yetinmediğim, çevre ülkeleri üzerinde kurduğu hegemonya ile bu ekonomileri yan sömürgeye dönüştürdüğünü daha önce vurgulamıştık. Küreselleşme ile birlikte merkezde yer alan devletler veya devletler toplulukları büyük sermayeye geniş bir sömürü ve hegemonya alanını açmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle aslında hegemonik ilişkiler çerçevesinde merkeze bağlı olan çevre ülkelerinin artık tümüyle merkez odaklı büyük sermayeye olabildiğince sınırlarını açmaları, bu doğrultuda gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmaları gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda ulus devletler temelinde yapılacak bir emperyalizm çözümlemesi de, küreselleşmenin emperyalizm ile iç içe bulunduğu veya emperyalizmin günümüzdeki versiyonunun küreselleşme olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bir başka deyişle, *"emperyalizm artık know-how fonlarının teknoloji transferinin ve bunların ötesinde gelişmekte olan Ülkelerin yeniden yapılanması denilen büyük projenin içinde. Yeni küresel düzen 7'ler grubu, IMF, IBRD ve GATT tarafından biçimlendiriliyor. Sistem gelişmekte olan ülkelerin liderleri yeni egemen sınıfların ağıyla bütünleştirilmek istiyor"* (Kazgan, 1999). James Morgan'ın Financial Times'in sayfalarında bundan on yıl önce yaptığı betimleme zaman içinde geçerliliğini yitirmemiş, emperyalizmin baskısı giderek artmıştır. Bu bağlamda emperyalizmin temel özellikleri olan yapısal bağımlılık ortadan kalkmamıştır. Her ne kadar küreselleşme ile birlikte karşılıklı bağımlılığın ön plana çıktığı savunulsa da, gerek iktisadi-finansal, gerekse siyasal ilişkiler yapısal bağımlılığının daha da güçlenerek sürdüğünü kanıtlamaktadır. Kapitalizmin yasası olan eşitsiz gelişme küresel düzeni savunanlar tarafından artık geçersiz olarak ilan edilse, bunun yerini piyasa mekanizmasının optimum kaynak tahsisini gerçekleştirdiği savı işlense de, ülkeler arasındaki eşitsiz gelişmenin sürdüğü gözlenmektedir. Bu çerçevede kalkınma sorunsalının hızla terk edilerek, küresel düzene eklenmenin sağlayacağı avantajların ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Oysa UNCTAD, FAO ve Dünya Bankası'nın yayımladığı veriler küreselleşme sürecinden merkez ülkelerinin kazançlı çıktığını, uluslararası planda gelir paylaşımındaki eşitsizliğin ve yoksulluğun arttığını işaret etmektedir. Bu saptamalarımız emperyalizmin yeni koşullarda, özünü koruyarak, küreselleşme kavramı/terimi kullanılarak

etkinliğini sürdürmesidir. Bu nedenle tüm ulus devletlerin aynı kategoriye sokulması yerinde bir değerlendirme olmayacaktır. Nitekim hızla oluşturulmaya çalışılan yeni küresel düzende (yeni dünya düzeni) doruktaki hegemonik devlet ABD'dir. Robert Wade'in değerlendirmesine göre ".dünyanın geri kalan kısmının ABD'nin kurallarına göre oynayarak hem uluslar arası finansa, hem de çokuluslu şirketlere ağırlık vermesi ABD'nin çıkarlarına hizmet ediyor. Amaç dünyanın geri kalanının hisse sahiplerinin kontrolü, serbest emek piyasaları, düşük vergiler ve asgari ölçekte refah devleti gibi ABD şirketlerinin kendi ülkelerinde faydalandıkları düzenlemeleri benimsemesini sağlamak..ABD serbest sermaye hareketlerini, diğer ekonomileri kendisinin gittiği doğrultuya zorlayacak bir demiryolu makası gibi görüyor" (Wade, 1998/1999; Kazgan, 1999). Merkez grubunda yer alan AB ve Japonya ise küresel düzende bir yandan ABD'nin etkisine karşı önlemler almaya, diğer yandan bu düzenden sağlayacakları yaran maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Kuşkusuz giderek efektif dönüşen potansiyel güç Çin'in Rusya ile yakınlaşması ve ABD karşısındaki tavır, küresel düzenin boyutlarını, içeriğini ve güç dengelerini etkileyecek ağırlığa sahip gözükmektedir.

(b) Ulus devletlerin tüm yetkilerinin ellerinden alınmadığına dikkat etmek gereklidir. Ulus devletlerin etkisizleştirilmesi görelidir. Ulusal devletin işlevi/görevi yeni dünya düzeni tarafından belirlenmektedir. Bu düzende ise ABD başta olmak üzere merkez devletlerinin belirleyici olduğu gözlenmektedir. Hiç kuşkusuz merkez devletlerinde de bazı önemli dönüşümler gözlenmektedir. Bu açıdan küresel düzenin baş savunucularından olan Cinton Kabinesinde sekreter yardımcısı olarak görev yapmış olan Strobe Talbott'un iki yıl önce yayımladığı makalesindeki görüşleri öğretici gözükmektedir. Talbott 20. yüzyılda ABD'nin ulusal çıkarlarını en iyi koruyan devlet olmanın yanısıra ve ulusal değerlerini en iyi koruyan toplum olduğunu belirtmekte, ancak iki hedefin birbiriyle çeliştiğini vurgulamaktadır. Küresel düzende bu iki hedef neden uzlaşmaz bulunmaktadır. Çünkü ulusal çıkardan ulusal burjuvazinin, bu bağlamda hızla küreselleşen ABD büyük sermayesinin çıkarlarını korunmasıdır. Oysa ulusal değerler kategorisinde sosyal kazanımlar, standartlar ve öncelikler yer almaktadır. Yeni küresel düzende büyük sermayeyi gözetim düzenlemelerin sosyal öncelikler ve politikalar ile uyumlayacağı açıkça dile getirilmektedir (Talbott, 2000; Yılmaz, 2001). Çevre ülkelerinin (ekonomilerin) hızla yeni küresel düzene uyumlu hale getirilmesi yönünde yapılması gerekli hukuksal ve kurumsal düzenlemeler ile ulus devletin tamamen zayıflatılması düşüncesi birbirine ters düşmektedir. Şöyle ki, özelleştirme, deregülasyon ve kamu alanının tümüyle ticarileştirilmesine yönelik sağ politikaların uygulanabilmesi için güçlü ulus devletlere ihtiyaç vardır. Bu olgu çevre ülkelerinin yanısıra merkez ülkelerinde de ortaya çıkmaktadır:"Ser/Mayc, ulusal ekonomiyi dünya piyasa rekabetine ve ulusötesi şirketlerin yatırımlarına"uygun" hale getirebilmek için güçlü bir ulusal devlete ihtiyaç duyar...örneğin telekomünikasyonun, demiryollarının, posta sektörünün özelleştirilmesi, Bu sektörleri özellikle özel yatırıma ve karlılığa açmak için, devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Her yerde, özelleştirmeyi işçilerin kitle halinde işten çıkarılması izlemiştir; liberal-muhafazakar özelleştirme politikası için ek bir siyasal dürtü her zaman vardır. Geçen on yıllarda kamu sektöründe kurulan güçlü sendikaları yok etmek istiyorlar. Geçen yılın sonunda Fransa 'da yapılan grevler, bu amaçlara karşı yapılan tek kamu sektörü grevleriydi. Sonuç olarak;günümüzde neo-liberalizm (19. yüzyılda olduğu gibi) zayıf devlet fikrinden yana değildir. Neo-liberalizm, kamu düzeni, askeri güç ve rekabet gücü bakımından güçlü bir devlet isteyen "Yeni Sağ" bir düşüncedir" (Deppe, 1996). Yukarıdaki değerlendirme özellikle çevre ülkeleri için geçerlidir. Ancak uluslararası rekabet açısından değil kamu düzeni ve askeri açıdan güçlü devlete ihtiyaç duyulmaktadır. Kısaca devletin güçlülüğü görelidir. Merkez ülkelere göre çevre ülkelerinde küresel düzene uyum politikaları çok daha kaba şekilde yapılmakta, oldubittiye getirilmekte, ortaya çıkacak olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçların tartışılması dolaylı veya dolaysız olarak

engellenmekte veya kısıtlanmaktadır. Yapısal uyarlanma sürecinin hızlandırılması ve gerekli dönüşümlerin yapılmasında kararlı, güçlü bir devlete ihtiyaç olduğu açıktır. Örneğin 17. stand-by anlaşması ile birlikte "yapısal reformlar"ın bir an önce gerçekleştirilmesi doğrultusunda IMF tarafından doğrudan hükümete baskı yapıldığı, bu baskının hükümet aracılığıyla dolaylı olarak parlamento ve siyasal partilere yansıtıldığı, daha genel boyutlarıyla baskının sendikalar ve kamu oyu üzerine kaydırıldığı bilinen bir gerçektir. Hükümet sergilediği "kararlılık" ile doğrudan ve dolaylı olarak "devlet gücünü" kullanmış ve toplumu "yapısal reformlar"ın gerekliliği konusunda baskı altına almış ve direnci kırmaya çalışmıştır.

(c) Küreselleşmenin bir özelliği de bölgeselleşmeyi ve/veya yeni yapılanmaları beraberinde getirmektedir. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan belli başlı yeni yapılanmalar aşağıdaki gibidir (Sönmez, 1998):

- ABD ile Kanada arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması, Meksika'nın üyeliğininin 1993 sonunda onaylanmasıyla Kuzey Amerika Serbest Ticaret Ortaklığı (NAFTA) adını almıştır. Ortaklık önde gelen Latin Amerika ülkelerini kapsayacak biçimde genişletilme sürecindedir.

- Maastricht Anlaşması'nın 1 Kasım 1993'te yürürlüğe konulması ile birlikte Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği'ne (AB) dönüştürülmüştür. Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılımıyla AB'ye üye ülke sayısı 15'e yükselmiştir. Birliğin genişleme stratejisine göre Türkiye ile birlikte 13 ülkenin adaylığı kabul edilmiştir (Aralık 2000 Nice doruğunda genişleme sonrasındaki yapılanma projeksiyonunda, Türkiye dışındaki tüm aday ülkelere yer verilmektedir).

-Seksenli yılların sonlarında Asya-Pasifik ekseninde yer alan birçok ülkenin hükümetleri, ABD ve Kanada arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması ve dönemin AT'sinin gelişimi karşısında bölgenin ekonomik kalkınma sorununu gündeme getirmek amacıyla çok taraflı bir forumun toplanmasını talep etmişlerdir. Bu forumda ABD ve Kanada'nın yer alması düşünülmemiştir ancak bölgedeki Japon nüfuzunu kırmak için ABD, Kanada ile birlikte foruma katılmak için baskı uygulamıştır. Kasım 1989'da kurulan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği örgütüne (APEC), Güneydoğu Asya Ortaklığı'nın (ASEAN) üyeleri olan bölge ülkelerinin (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Bruney) yanısıra ABD, Kanada, Avustralya, Yeni-Zelanda, G.Kore ve Japonya üye olmuşlardır. 1991'de Çin Halk Cumhuriyeti, Hong-Kong ve Tayvan örgüte katılmış, aynı yılın kasım ayında Meksika ve Papua Yeni Gine'nin üyelikleri onaylanmıştır. Kasım 1994'te Şili yeni üye olarak toplulukta yerini almış ve genişleme sürdürülmüştür.

Bölgeselleşme örnekleri olan AB, NAFTA ve APEC'e ilişkin yapılacak birkaç saptama aralarındaki farklılıklar ve küreselleşmedeki yerleri açısından önemli gözükmektedir.

- AB üyeleri arasındaki gümrük birliği, büyük ölçüde tamamlanmış para birliği ve nihai hedef olarak gözüken siyasal birlik NAFTA ve APEC'te söz konusu değildir. Son iki örgüt veya topluluk üye ülkeler arasında ticaret ve finans alanlarında serbestliği artırmayı hedeflemektedir.

- ABD, Uzak Doğu-Güneydoğu Asya ekseninde Japon nüfuzunu kırmaya çalışmaktadır. ABD, NAFTA ve APEC aracılığıyla Asya-Pasifik bölgesinde ekonomik gücünü pekiştirmeye çalışmaktadır. ABD, bölgeye salt güvenlik açısından yaklaşmanın yanısıra bölgedeki güçlerin iktisadi yönden kendi iç piyasasını tehdit edici olma senaryosunun ötesine geçmiştir. Bu tavır değişikliği bölgenin gelişmesinin, bu bağlamda ticaret ve finans alanlarında serbestliğin artırılmasının, ABD ekonomisi için yeni olanaklar sunacağı beklentisidir. Bölgede APEC içinde ve dışında yeni gelişme merkezlerinin ortaya çıkması ABD tarafından başlı başına bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Böylece ABD bir yandan tasarladığı açılımla ekonomisine yeni ufuklar çizerken, bölgeyi Japon nüfuzuna terk

etmeyecek, diğer yandan AB karşısında manevra yapabileceği güçlü bir ekonomik alanı oluşturma ve ekonomisinin yönünü Asya-Pasifik eksenine çevirme olanağına sahip olacaktır.

- Küreselleşme sürecinde başta ABD olmak üzere dünya ekonomisindeki güç odakları arasında bir paylaşım mücadelesinin giderek arttığı ve belirgin bir bölgeselleşmenin veya çok odaklılaşmanın ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bölgeler arasında , bu bağlamda bölgedeki belirleyici güç odakları arasındaki mücadele küreselleşme sürecine ivme kazandırma doğrultusunda olduğu sürece, "ulusal kalkınma" sorunsalı bir kenara bırakılmaktadır. Nitekim bu gelişmelere bağlı olarak siyasal söylemde "kalkınma" sorunsalına yer verilmemesinin yanısıra teorik planda "kalkınma" kavramı ve modellerinin terk edilmesi şaşırtıcı gözükmemektedir.

4.2. Kamu İşletmeciliğinin Konumu.

Son yıllarda "keşfedilip" ileri sürülen ve sıkça kullanılan "iyi yönetim" (good governance) ve "küresel yönetim" (global governance) terimleri küreselleşme ile bağlantılıdır. Bu terimler küreselleşme sürecinde literatüre kazandırılmıştır. Yönetişim sözcüğü, yönetme ve yönetilmenin sentezi olarak kullanılmakta ve yorumlanmaktadır. Küresel yönetim terimi her ulus devletin belirli egemenlik haklarına dayanarak yönetimde özerkliğe sahip olmakla birlikte, küresel düzenin bir parçası olması sonucunda ortak yönetimhvkararlarına tabi olması, belirlenen normların ve kuralların dışına çıkmamasıdır. Böylece her ulus devletteki siyasal yönetimler belirli alanlarda karar verme ve yönetme hakkına ve olanağına sahiptir. Küresel ekonominin anayasasını oluşturan kurallar olarak betimleyebileceğimiz serbestlik, özelleştirme, deregülasyon ve kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi ise ulusal yönetimlerin hareket alanının kısıtlan olmaktadır. Ulus devlet belirli yönleriyle yeni küresel düzenin önünde engel olarak görüldüğü için yukarıda belirtilen sınırlar içinde görece olarak etkisizleştirilmesi, bu bağlamda özellikle AGÜ'lerde ulusal kalkınma sorunsalının terk edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu gelişme kamu mülkiyeti ve kamu işletmeciliğinin tasfiyesine giden yolları açmaktadır.

-Küreselleşmenin merkezi güçleri olan ABD, Japonya, AB (özellikle Almanya, Fransa, İngiltere) hegemonik gruplar olduğu ölçüde küresel yönetim ilkesini benimsemiş görünmektedirler. Kuşkusuz bu alanda şampiyonluğu, tek hegemonik devlet olma sürecini zorlayan ABD kimseye bırakmak istememektedir. Ancak dikkat edilmesi gerekli önemli nokta küreselleşme süreci ile ulusal motiflerin aynı zamanda örtüşmesidir. Söz konusu ulusal motifler ise yukarıda belirtilen güçlü devletlerin ve/veya ekonomilerin, bilim-teknoloji-sanayide hükmeden güçlülerin motifleridir. Bu ülkeler bilim ve teknolojiye ulusal stratejilere sahiptir ve ulusal politikalar uygulamaktadırlar. Bu bağlamda AB'nin konumuna kısaca değinmekte yarar görüyoruz. AB ülkeleri, ulusallığı "tek pazar"motifinden hareket ederek, bir üst düzeyde yeniden tanımlamaya ve "yerel ulusallıklar" yerine "Avrupalılık" ikame etmeye yönelmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte giderek belirginleşen bölgeselleşme/bloklaşmada farklı bir platformda tanımlanan bir ulusalcılık söz konusudur. Ulusal çıkarların korunabilmesi yeni siyasi-iktisadi-toplumsal oluşumları gerektirmiştir (Göker, 1999). Dolayısıyla AB örneği verilerek ulusal motiflerin tamamen ortadan kaldırıldığını ileri sürmek yanıltıcı bir değerlendirme olacaktır. Türkiye'nin AB'ye aday ülke olması da dikkate alındığında ulusal motif ve kamu işletmeciliğinin irdelenmesi yönünden AB'nin konumunun daha ayrıntılı olarak irdelenmesi kaçınılmaz gözükmemektedir.

-AT'de kamu girişimciği yönünden Topluluğun (günümüzdeki AB'nin) kurulmasına temel oluşturan Roma Anlaşması'nın 222. maddesi önemlidir. Bu maddede "üye ülkelerin mülkiyet biçimleri konusunda hiçbir biçimde önyargılı olunmayacağı" belirtilmektedir. Kamu ve özel mülkiyetin ağırlığı üye ülkelerin tercihlerine bırakılmaktadır. Kuşkusuz AT ve daha sonra AB rekabet ilkesine dayalı bir piyasa ekonomisini benimsediği ölçüde kamu

girişimlerinin rekabeti bozacak niteliklere ve yetkiye sahip olmaması gerekmektedir. Böylelikle kamu girişimciliğinin sınırları da çizilmiş oluyor.

AT'nin yürütme organı niteliğindeki Komisyon'un üye ülkelere Topluluk Resmi Gazetesi'nin 18.10.1991 tarihli sayısında yaptığı duyuruda konuya ilişkin temel yaklaşım bir kez daha açıklanmıştır (Şahinkaya, 2000). Duyuruda devletin özel girişimler ile kamu girişimleri arasında tarafsız kalması , kamu girişimleri lehine bir politika izlenmemesi gerektiği, bu bağlamda piyasa düzenine uyumun esas olduğu vurgulanmaktadır. Ancak *"her uye ulke kendi kamu sektörünün büyüklük ve niteliğini seçmede ve bunu zaman içinde de değiştirmede özgürdür"*. Duyuru, kamu girişimciliğinde kar ögesinin her zaman belirleyici olamayacağını da belirtmektedir. Kamu girişimlerinin kara endekslenmeyen işlevleri bağlamında aşağıda yer alan hususlar vurgulanmaktadır (Şahinkaya, 2000):

" Uye ülkelerde kamu girişimleri "ekonominin lokomotifi " olarak işlev görebilirler, bu çerçevede durgunluktan kurtulma, güçlük içindeki sanayilerin yeniden yapılanması, ya da bölgesel gelişme için etkin olabilirler

Kamu girişimlerinin geri kalmış bölgelerde yüksek maliyet ve gereğinden fazla istihdam ile çalışma durumunda kalmaları tümüyle ticari amaçlarla çalışmalarını engeller ki, böyle bir olgu bile Komisyon tarafından "Topluluğun çıkarına" sayılacaktır

Bir kısım mal ve hizmetlerin sağlanması, yani sosyal ürünler söz konusu olduğunda, bunların maliyeti ya da finansmanı nasıl olsa devletin üzerinde kalacaktır; bu tür amaç ve işlevleri kamu girişimi üstlenebilir".

Son yıllardaki AB doruklarında/toplantılarında iktisat politikalarının ABD ve Japonya karşısında teknoloji alanında beliren açığı hızla kapatması ve bu yarışta geride kalmaması hususu özenle vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda makro düzeyde işbirliği, gerek özel gerekse kamunun etkin katkısı ve kaynakların tahsisi öngörülmektedir. Bu bağlamda elektronik, biyoteknolojiler,telekomünikasyon,hızlı demiryolu taşımacılığı,yeni enerji üretimi yöntemleri, "akıllı" otoyolların yapılması vb. alanlarda gerektiği zaman kamu girişimciliğine başvurulmasına açık kapı bırakılmıştır. Her ne kadar özelleştirme ve deregülasyon yaygınlık kazansa ve Türkiye için hazırlanan yıllık ilerleme Raporları'nda bu yönde hararetle tavsiyeler de bulunulsa da, AB'de kamu girişimciliği konusunda belirli bir ihtiyatın korunduğu da gözlenmektedir.

-Temel sorun AGÜ'lere ilişkindir. Bu kategoride yer alan bir dizi ülkede küresel yönetişimin veya küreselleşmenin etkileri yıkıcı niteliktedir. Çünkü bu ülkeler/ekonomilerin temel özelliği küreselleşme sürecinin sürükleyicileri değil sürüklenenleri olmalarıdır. Bir başka deyişle küreselleşme sürecinde ÇUŞ'lar ve bunların arkasındaki blokların ve/veya devletlerin uluslararası ölçekte yaratılan sınai katma değerden daha fazla pay alma, kişi basma üretilen katma değerinin yüksek olduğu alanlara yönelme eğilimleri ön plana çıktığı gibi merkezde yer alan devletlerin bu tür politikaları özendirme ve belirli ölçüde yön verme ve denetleme işlevlerinin netlik kazandığı gözlenmektedir. Yeni sanayileşen ülkelerin bir bölümü (Güneydoğu Asya) bu sürece uyum sağlama çabalarını artırmışlardır. Ancak bu coğrafyada veya grupta yer alan ekonomilerin dışa yönelme politikalarının dayandığı sınırlar ve finansal küreselleşmeye bağlı olarak kısa vadeli sermaye girişlerinin yarattığı borç ekonomisinin yol açtığı dengesizlik doksanların sonlarında ciddi bir krizin patlak vermesine yol açmış, söz konusu ekonomiler yaralarını sarma sürecine girmişlerdir. Geride kalan yeni sanayileşenler de dahil olmak üzere AGÜ'ler entegre olmamış bir sanayi yapısı ile birlikte küreselleşmenin empoze ettiği özelleştirme, deregülasyon ve serbestleşme politikalarını uygulamaya koydukları, ulusötesi sermayenin yazdığı senaryonun bir elemanı olarak kaldıkları, yeni düzeni bir yazgı gibi kabul ettikleri, ulusal kalkınma stratejilerini terk ettikleri ölçüde yeni küresel düzendeki zayıf halkalar ve yeni periferiler (çevre) olarak kalacaklardır. Bu çerçevede

AGÜ'lerde kamu işletmeciliğinin yaygın olduğu sektörlerin ulusötesi sermayenin ilgi ve faaliyet alanını oluşturması, önlemler alınmadığı sürece bu sektörlerin bir bölümünün özelleştirme-gayri millileştirme yoluyla yabancı sermayeye teslim edilmesine, büyük sermaye tarafından karlı görülmeyen bazı sektörlerde ise üretimden vazgeçilmesine, kısaca işletmelerin kapatılması ve tasfiyesine yol açmaktadır. Bu saptamalar özellikle Türkiye açısından önemlidir. Çünkü daha önce vurgulandığı üzere telekomünikasyon, enerji, finans gibi sektörler ve ilk iki sektör ile bağlantılı sanayiler entegre olmuş bir küresel ekonominin ihtiyaçlarına (maksimum kar sağlamaya) uyacak biçimde yeniden yapılandırılma yörüngesine oturtulmuştur. Üstelik enerji, telekomünikasyon, petrol sektörlerinde kar payı yüksek ancak pazar yaratma olanakları kısıtlıdır. Bu nedenle de bu sektörlerde ulusötesi sermayenin ilgi duyması kaçınılmaz gözükmektedir. Uluslar arası platformda, bu bağlamda Dünya Ekonomik Forumu toplantılarında Türkiye'nin "fırsatlar ülkesi" olarak tanıtılması anlamlıdır. Nasıl bir fırsatlar ülkesi? Türkiye ekonomisinin yapısına bakıldığında kaynakların düşük sermaye yoğunluğuna sahip, ileri teknoloji kullanmayan, doğal kaynak girdisinin yüksek olduğu sektörlere yöneldiği gözlenmektedir. İmalat sanayiindeki katma değer (verimlilik) kompozisyonu uzak ara birinci sıraya oturmuş bulunan petrol rafinerileri bir kenara bırakıldığında ikinci sıradaki elektrik makineleri alt sektörü ile son sırada yer alan giyim eşyası (ayakkabı hariç) arasında 8.5 kat fark olduğu saptanmaktadır (Suiçmez, 2000). İhrac edilen ürünler standart teknoloji ve kısmen ara teknolojiye dayanmaktadır, ileri teknolojiye dayalı ürün ihracı gözlenmemektedir. Nitekim en düşük katma değer üreten giyim eşyasına ek olarak imalat sanayii ortalaması altında katma değer üreten dokuma, gıda, deri-kürk alt sektörleri başlıca ihracatçı sektörlerdir. Türkiye'nin bulunduğu bölgede otomotiv ve beyaz eşya üretiminde "lider" konumunda bulunması ve ihracata yönelmesi ise, uluslararası planda hızla gelişen ve yüksek katma değer yaratan sektörler veya faaliyet kolları dikkate alındığında, ülkemizin "perifer" ekonomisi özelliklerine tamamen sahip olduğunu işaret etmektedir. Merkez ülkelerindeki ekonomik yapılanma yüksek maliyetli enformasyon teknolojisi ve yüksek oranlı enerji kullanımına bağlı gözükmektedir. Bu nedenlerle de Türkiye çekici gözükmektedir, çünkü;

- Türkiye'nin doğal kaynakları ve maden rezervleri zengindir.
- Enerji üretimi ve kullanımı özelleştirilmekte ve deregüle edilmektedir.
- Güçlü çevre yasaları yoktur.
- işgücü maliyeti düşüktür ve sendikal örgütlenme zayıftır.

Yukarıdaki saptamalar madencilik ve enerji alanında kamu mülkiyetinin ve kamu işletmeciliğinin neden tabiiye edilmek istendiği konusunda ipuçları vermektedir. Tasfiye, gayri millileştirme ve deregülasyon yukarıda belirlenen alanlar ile sınırlı değildir. Küresel düzene entegre olmak doğrultusunda telekomünikasyonun özelleştirilmesinden çimento ve şeker sanayilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede kamu mülkiyetinin tasfiyesi artık ulusal kalkınma stratejilerinin terk edildiği anlamına gelmektedir.

3.3. Sonuç Yerine: Strateji Belirlenebilir mi?

Küreselleşmenin kamu mülkiyeti ve işletmeciliğine getirdiği kısıtlar yukarıda açıklanmış bulunmaktadır. Tüm ülkelerde, özellikle de AGÜ'lerde kamu işletmeciliği bu kısıtlara tabidir. Kamu işletmeciliğinin alenen tasfiye sürecine sokulduğu uluslararası planda yapılan çalışmalarda da ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda, geçmiştekinin tersine bir yönelim ortaya çıkmış ve kamu işletmelerinin yeniden yapılandırılması konusundaki çalışmalardan özelleştirme ve deregülasyon ağırlıklı çalışmalara kayılmıştır. Ancak kamu işletmelerinin küreselleşme sürecinde karşılaştıkları sorunlara çözüm arayışlarının toplum veya kamu yararı ile uyumlu olması konusunda toplantılar da yapılmaktadır. Tüm tartışmalar kamu

işletmelerinin yalnızca ulusal değil, uluslararası rekabete açılmaları, ileri teknoloji kullanmaları ve pazarlarını genişletmeleri, uluslar arası platformda benzer işletmelerle işbirliğine gitmeleri noktasında odaklanmaktadır (CEEP, 2000). Böylece bir taraftan kamu işletmelerinin tasfiyesine ilişkin senaryolar yazılırken, özellikle AB'deki bazı ülkelerde (örneğin Fransa), kamu işletmelerini yeniden yapılandırılarak faaliyetlerini daha etkin olarak sürdürmeleri konusunda çalışmalar sürdürülmektedir.

Özellikle Türkiye'de 17. stand-by düzenlemesinden (Aralık 1999) günümüze küreselleşmeye uyum sağlamak doğrultusunda, başta anayasa değişikliği olmak üzere 80 dolayında "uyum" yasası, KHK, yönetmelik ve diğer düzenlemelerin yapıldığı gözlenmektedir. "15 günde 15 yasa" sloganı yaşadığımız dönemi özetlemektedir. Bu kısıtlamalar altında ne yapılabilir sorusunun yanıtının kolaylıkla verilemeyeceği açıktır. Ancak tüm bu kısıtlamalar karşın strateji belirlenebilir. Daha doğrusu **stratejinin belirlenmesi gereklidir**. Strateji belirlemede en önemli husus mevcut piyasa ekonomisini veri kabul ederek, halen faaliyette bulunan kamu işletmelerinin Türkiye ekonomisi açısından önemi, bu bağlamda bir tür iktisadi faaliyet veya üretim matrisindeki yeri/ağırlığı ve uluslararası platformdaki konumu ortaya konulmalıdır. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinin bir envanteri çıkarılmalı, ekonominin, bu bağlamda reel sektörün (madencilik, tarım, imalat sanayii) ve diğer sektörlerin gelişme trendleri ve uluslararası rekabette güçlerinin durumu ve rekabet güçlerinin nasıl geliştirilebileceği ortaya konulmalıdır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için stratejik sektörlerin belirlenmesi gereklidir. Bu tür bir tasarım, dışa kapalı, gerçekçi olmayan otarşik bir ekonominin planlanması anlamına gelmemektedir. Uluslararası gelişmeler, yeniden yapılanmalar ile ulusal düzeyde rasyonel kaynak tahsisi ve kuUammmı dikkate alan bir stratejinin mevcut koşullarda da belirlenmesi olanaklı gözükmektedir. Böyle bir strateji Türkiye açısından stratejik gözükken madencilik ve diğer sektörlerde kamu işletmeciliğinin gerekliliğini ortaya koyacaktır. Böyle bir tasarım kaynakların ve yatırımların planlanmasını gerektirmektedir. Bir başka deyişle mevcut uluslararası koşullar dikkate alınarak ciddi bir planlamaya, geçmişe göre daha fazla ihtiyaç duyulduğu saptanmaktadır. Kapsamlı bir planlamaya dayalı ulusal kalkınma stratejisinin uygulanmasında, teknolojileri yenilenen, sermaye artırımları sağlanan kamu işletmelerinin yüksek katma değer yaratacakları ve iktisat politikasının en önemli araçları arasında yer alacaklarını söyleyebiliriz. Bu eksende özellikle yeni teknoloji yaratılması ve tüm ekonomiyi sürükleyebilecek dinamik sektörlerin yönlendirilmesi açısından yeni KİT'lerin kurulması gereklidir. Özel sektöre özellikle küreselleşme sürecinde ÇUŞ'larm acentalığı veya taşeronluğunun bırakılması, benzer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de milli burjuvazinin ne denli bağımsız olduğu ve ulusal kalkınma stratejisini ne ölçüde benimseyebileceği sorusunun sorulmasını ve yanıtının üstü kapalı değil açıkça verilmesini gerektirmektedir. Bu sorunun yanıtı, bildiride yapmaya çalıştığımız çözümlere doğrultusunda olumsuz olacaktır. Böylece ulusal stratejinin ve kamu işletmelerinin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Temel sorunsal kamu işletmelerini "legallik"ten adeta "illegallığe" sürüklemeye çalışan anlayışın nasıl aşıllacağı ve veri uluslararası koşullarda "ulusal kalkınma" istencinin nasıl yerleştirileceğidir. Bu sorunun yanıtı ise, söz konusu yaklaşımı benimseyen siyasal çözümü toplumun sahiplenmesi ve bu doğrultudaki anlayışın demokratik yoldan iktidara gelmesidir. Üstelik dikkate alınması gerekli bir husus da, Fukuyama'nın ileri sürdüğü savm tersine "tarihin sonuna gelinmediği" ve küreselleşmenin yarattığı karşıt gelişmelerin ve kaotik ortamın, bu sürece yakın gelecekte ciddi kısıtlamalar getireceği ve süreci tersine döndürecek tohumların hızla ekildiğidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, M.**, (1982), "The Political Economy of Public Enterprise", *Public Economic Enterprise in Less Developed Countries*, Jones, L.P. (der.), Cambridge University Press.
- AMEX**, (1986), The American Express, Bank Review.
- Bouin, O. ve Michalet, Ch-A.**, (1981), *Le Rééquilibrage Entre Secteurs Publiques et Privés. L'expérience des Pays en Développement*, OECD, Paris.
- Camdessus, M.**, (1999), "International Financial Policy in the Context of Globalization", *IMF Speeches for 1999*
- CEEP.**, (2000), "Mondialisation et Intérêt General", *Compte Rendu*, Colloque de la Section Française du CEEP, Paris, 10 Mayıs.
- Depp, F.**, (1996), "Dünya Sendikal Hareketinin Geleceği", *Özelleştirmenin Kamu Yaşamı Üzerindeki Etkileri ve Sendikalar*, Harb-İş Konferansları-1, Ankara, Ağustos.
- Dezalay, Y. Ve Garth, B.**, (1999), "Washington Konsensüsü, «Neo-liberal Hakimiyetin Sosyolojisine Katkı», *Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çokuşu*, Başkaya, F. (der.), Ütopya Yayınları, Ankara.
- Faik, R.**, (2001), *Yırtıcı Küreselleşme*, Küre Yayınları, İstanbul, Temmuz.
- Gillis, M. vd.**, (1983), *Economics of Development*, W.W. Norton, New York.
- Göker, A.**, (1999), "Yine «Inovasyonda Yetkinlik», *Türk-İş 99 Yıllığı*, Cilt:2, Ankara.
- IMF.**, (1997), *The Role of the IMF in Governance Issues. Guidance Notes*
- Jones, L.P. ve Mason, E.S.**, (1982), "Role of Economic Factors in Determining the Size and Structure of Public Enterprise Sector in Less Developed Countries with Mixed Economies", *Public Enterprise in Less Developed Countries*, Jones, L.P. (der.), Cambridge University Press.
- Kazgan, G.**, (1999), *Tanzimat'tan XXI Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Nellis, J. ve Kikeri, S.**, (1989), "Public Enterprise Reform: Privatization and World Bank", *World Development*, Cilt: 17, No:5.
- O'Connor, J.**, (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, St. James Press.
- Palloix, C.**, (1975), *L'Economie Mondiale Capitaliste et les Firmes Multinationales*, Cilt: I ve II, F. Maspero, Paris.
- Soysal vd.**, (1997), *-Kamu Hizmetinde- Özelleştirme*, KIGEM, Ankara.

- Sönmez, S., (1991), "Kriz, Devlet Müdahalesi ve *Özelleştirme*", *Dünya'da ve Türkiye 'de Özelleştirme Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, ODTÜ, Kamu Yönetimi Bölümü Yayın, Ankara, 1991.
- Sönmez, S., (1992), "KİT'ler ve Özelleştirme", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 140, Şubat
- Sönmez, S., (1993a), "Özelleştirmenin Uluslararası Boyutları ve Türkiye", *1993 Sanayi Kongresi, Bildiriler Kitabı*, 3. Cilt, TMMOB, Makine Mühendisleri Odası, Ankara.
- Sönmez, S., (1993b), "Kamu iktisadi Teşebbüslerinin Gelişimi ve Krizin Etkileri", *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, (der. Boratav, K. Ve Türkcan, E.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, S., (1997), "Küreselleşme Söylem ve Politikalarında Özelleştirmeye Verilen İşlev: ideolojik, Ekonomik ve Mali Boyutlar", *ATA/ww Girişimciliği Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, TMMOB, İstanbul.
- Sönmez, S., (1998), *Dünya Ekonomisinde Donuşum, Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, imge Kitabevi, Ankara.
- Sönmez, S., (2001a) "Küreselleşmenin Nişan Tahtası: Kamu Yararı ve Kamu Hizmeti", *Toplum ve Hekim*, Cilt: 16, Sayı:1, Ocak-Şubat
- Sönmez, S., (2001b), "Yolsuzluk, Saydamlık ve Küreselleşme", *işletme ve Finans*, Yıl: 16, Sayı: 188, Kasım.
- Sönmez, S. ve Sak, G., (2000), "Kamu Hesaplarında Saydamlık ve Borç Yönetimi", *15 Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Strange, S., (1998), "The New World of Debt", *New Left Review*, Sayı:230.
- Suiçmez, H., (2000), "Türk Sanayiinin «Verimlilik Fotoğrafı»", *Mülkiye*, Cilt:XXIV, Sayı:224, Eylül-Ekim.
- Şahinkaya, S., (2000), "Avrupa Birliği Sürecinde «Kamu Girişimciliği»nin Manevra Alanları Üzerine Bir Not", *Mülkiye*, Cilt:XXIV, Sayı:224, Eylül-Ekim.
- Tallbott, S., (2000), "Self Determination in an Independent World", *Foreign Policy*, Bahar.
- Wade, R., (1998/1999), "Sermaye Akışları Kavgasının Eşiğinde", *Foreign Policy*, (Türkiye Baskısı), İstanbul Bilgi Univ., Kış Baskısı.
- Williamson, J., (1990), *Latin American Adjustment. How Much Has Happened?*, Washington D.C., Institute For International Economics.
- Williamson, J., (1994), *The Political Economy of Policy Reform*, Washington D. C., Institute For International Economics.
- Yeldan, E., (2002) "Dünya Sosyal Forumu'nun Ardından", *Birikim Dergisi*, Şubat.
- Yılmaz, G., (2001), "Küreselleşme Sürecinde Devletlerin Rolü", *iktisat Dergisi*, Ağustos.

*Türkiye 13 Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı, 29-31 Mayıs 2002, Zonguldak, Türkiye
Proceeding of the 13th Turkish Coal Congress, May 29-31, 2002, Zonguldak, Turkey*

DÜNYADA TAŞKÖMÜRÜ MADENCİLİĞİNE GENEL BAKIŞ VE ZONGULDAK TAŞKÖMÜRÜ HAVZASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

GENERAL OUTLOOK FOR WORLDWIDE HARDCOAL MINING AND THE EVALUATION OF THE ZONGULDAK HARDCOAL BASIN

Ergin ARIOĞLU, *TMMOB Maden Muh Odası İstanbul Şubesi Eski Başkanı, İstanbul*
Ali Osman YILMAZ, *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Maden Müh. Bölümü, Trabzon*

ÖZET

Zonguldak Kömür Havzası, Türkiye'de varlığı ile demir-çelik sektörünün oluşmasını sağlamış, şu ana kadar yaklaşık 400.10⁶ ton (1865-2001) tüvenan üretimi ile ülkemizin yegâne taşkömürü havzasıdır. Dünyada taşkömürü piyasasına hakim olan ABD, Avustralya ve G. Afrika gibi ülkeler jeolojik koşulların çok elverişli olması, üretimin büyük bir kısmının açık işletmelerden sağlanması (H < 200 m) gibi çok önemli avantajlara sahiptir. Buna karşın derin yeraltı (H > 500 m) taşkömürü madenciliği yapan ülkeler (Almanya, İspanya, G. Kore, Japonya, vb) çalışma koşulları nedeniyle üretim maliyetleri yüksektir ve uluslararası taşkömürü fiyatları ile rekabet edememektedir. Zonguldak Kömür Havzası da benzer sıkıntıları yaşamaktadır. Bu bildiride Zonguldak Kömür Havzası'nın sorunları belirli bir ayrıntı ile incelenmiş ve var olan sorunları etkin şekilde ortadan kaldıracak bilimsel öneriler geliştirilmiştir.

ABSTRACT

Zonguldak Hard-Coal Basin provided considerable contribution to the formation of the iron-steel industry, with its existence, and it is the only hard-coal basin of Turkey with approximately 400.10⁶ ton run of mine production (1865-2001). The countries like USA, Australia and S. Africa, which are dominating the world hard-coal market, have very important advantages due such factors as to the favorable geological conditions and the fact that majority of their production come from surface mines (H < 200 m). On the other hand, the countries exploiting deep (H > 500 m) hard coal mines (Germany, S. Korea, Japan, Spain etc.) do not compete with the prices of hard-coal as a result of high production costs, brought by the working conditions. Similar constraints exist for Zonguldak Hard-Coal Basin. In this study the problems of the Zonguldak Coal Basin are analyzed in certain detail and the scientific measures to overcome existing problems are effectively generated.

Nereye gitmek istediğim bilene
Yol vermek için,
Dünya bile kenara çekilir.

Japon atasözü

1. DÜNYADA TAŞKÖMÜRÜ MADENCİLİĞİ

1.1 Genel

Dünya taşkömürü madenciliği ile ilgili kimi bilgiler topluca Çizelge 1.1'de özetlenmiştir. Çizelgenin değerlendirilmesi ile hemen göze çarpacağı gibi "taşkömürü" dünya birincil enerji tüketimi, elektrik üretimi ve demir-çelik endüstrisinde yoğun kullanım özelliğini ağırlıklı bir şekilde korumakta ve yapılan ön kestirimlerde bu ağırlıklı kullanım oranının 2100 yılına kadar artarak devam edeceği yönündedir (<http://www.wci-coal.org>).

Çizelge 1.1: Dünya Taşkömürü Madenciliği ile ilgili Genel Bilgiler

DÜNYA TAŞKÖMÜR KISA KİMLİĞİ				
• Rezerv dağılımları -üretim miktarları- 1996-				
Ülke-Blok	Rezerv-1996		Üretim-1996	
	(Milyar ton)	%	(Mtoe)	%
OECD	430	41.6	920.8	40.7
OECD Kuzey Amerika	250	24.3	611.7	27.0
OECD Avrupa"	87	8.5	173.2	7.6
OECD Pasifik***	92	8.9	135.9	6.0
OECD dışı	602	58.4	1343.3	59.3
Geçiş ekonomileri	310	30.1	310.8	13.7
Afrika	61.8	6.0	114.5	5.1
Çin	115	11.1	680.6	30.1
Diğer Asya	105	10.2	209.0	9.2
Latin Amerika	10	1.0	27.1	1.2
Ortadoğu	0.2	0	1.3	0.1
DÜNYA	1032	100	2264.1	100
* Meksika dahil				
** Polonya ve Macaristan				
*** Kore hariç				
Mtoe Milyar ton petrol eşdeğeri Kaynak- World Energy Outlook, 1998, IEA				
• Belli başlı taşkömür üretici ülkeler-2000-				
Çin	: 1171.10* ton	Rusya	169.10* ton	
ABD	899.10* ton	Polonya	102.10* ton	
Hindistan	: 310.10* ton	Ukrayna	81 10* ton	
Avustralya	238.10* ton	Endonezya	79.10* ton	
G Afrika	: 225.10* ton	Kazakistan	71.10* ton	
• Global taşkömür tüketimi ve dağılım payları				
Dünya	1980	1990	2000	
	2 781.10" ton	3 535.10" ton	3 738.10* ton	
Avrupa	%21	%14	%10	
Eski USSR	%19	%15	%8	
Kuzey Amerika	%23	%21	%25	
Asya-Pasifik	%34	%45	%52	

Çizelgenin devamı

Toplam dünya primer enerji tüketiminde pay -1999-

Hidrolik	% 2.3	Gaz	: % 20.7	Nükleer	: % 6.8
Petrol	% 35	Kömür	: % 23.5	Atıklar	: % 11.1
Diğer	% 0.6 (jeotermal, güneş, rüzgar vb)				

Toplam dünya elektrik üretiminde kömürün payı -1999-

Hidrolik	: % 17.5	Gaz	: % 17.1	Nükleer	: % 17.5
Petrol	: % 8.5	Kömür	: % 38.1	Diğer	: % 1.6
(jeotermal, güneş, rüzgar vb)					

- Seçilmiş ülkelerde kömürün elektrik enerjisinde kullanım payları -2000-

Polonya	%96	G. Afrika	%90	Avustralya	: % 84
Çin	%80	Çek Cumhuriyeti	%71	Yunanistan	: % 69
Hindistan	%66	ABD	%56	Danimarka	: % 52
Almanya	%51	Hollanda	%42	Avrupa birliği	: % 25
(15 ülke ortalaması)					

- Çelik endüstrisinde taşkömürünün payı

Yaklaşık % 16 - 600.10⁶ t/yıl taşkömürü çelik sektöründe kullanılmaktadır.

Hemen hemen çelik üretiminin % 70'i taşkömürüne bağlıdır.

Seçilmiş yıllarda uluslararası taşkömürü ticareti

Yıl	Buhar kömürü (.10 ⁶ t/yıl)	Kok (.10 ⁶ t/yıl)	Toplam miktar (.10 ⁶ t/yıl)
1991	225	179	404
1996	294	194	488
2000	381	192	573

Belli başlı taşkömürü ihracatçıları -2000

Ülkeler	Buhar kömürü .10 ⁶ t/yıl	Kok .10 ⁶ t/yıl	Toplam ihracat .10 ⁶ t/yıl	Üretimin yüzdesi, %
Avustralya	87.8	99	186.8	78.5
G. Afrika	67.5	2.5	70.0	31.0
Endonezya	48.1	8.7	56.8	• 72.0
Çin "	48.2	6.9	55.1	4.7
ABD	24.6	28.4	53.0	5.9
Kolombiya	34.0	0.5	34.5	
Rusya	27.0	7.3	34.3	20
Kanada	4.6	27.2	31.8	
<u>Polonya</u>	18.0	5.8	23.8	23.3

- Belli başlı kömür ithalatçı ülkeler -2000-

Ülkeler	Buhar kömürü .10 ⁶ t/yıl	Kok .10 ⁶ t/yıl	Toplam ihracat .10 ⁶ t/yıl
Japonya	80.6	64.7	145.3
G.Kore	42.8	18.9	61.7
Çin, Tayvan	39.3	6.1	45.4
Hindistan	9.1	15.4	24.5
U.K	15.0	8.5	23.5
<u>Avrupa birliği -15 ülke-</u>	122.0	45.0	167.0

Çizelgenin devamı

• Toplam kömür talebi -milyar ton petrol eşdeğeri-				
Ülke-Blok	1995	2010	2020	1995-2020 yıllık artış hızı, %
O Fr n	904.4	1096.5	1219.0	1.2
Kuzey Amerika	500.8	649.3	835.2	2.1
Avrupa	282.4	314.0	245.4	-0.6
Pasifik	121.3	133.2	138.3	0.5
OECD dışı	1300.5	2013.4	2556.1	2.7
Geçiş ekonomileri	300.2	357.0	359.6	0.7
Afrika	81.6	111.7	136.9	2.1
Çin	663.7	1086.7	1415.9	3.1
Doğu Asya	84.5	145.5	218.8	3.9
Güney Asya	139.8	255.6	347.7	3.7
Latin Amerika	25.2	44.2	59.0	3.5
Ortadoğu	5.4	12.7	18.2	5.0
DÜNYA	2204.9	3109.9	3775.1	2.2

Değerlendirme Notu:

- Dünya taşkömür rezervleri hemen hemen 100 ülkeye dağılmış durumdadır ve bugünkü üretim düzeyi ile görünür rezervinin ömrü 200 yıldır. Bu gerçeğe karşın, görünür gaz ve petrol rezervlerinin ömürleri sırasıyla 60 ve 40 yıl olarak hesaplanmaktadır ve (gaz + petrol) rezervlerinin % 70'i gibi çok büyük bir bölümü ekonomik ve siyasi yönden çeşitli istikrarsızlıklar içinde bulunan Orta Doğu ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerindedir. Diğer kelimelerle bu kaynakların (petrol + doğalgaz) arz güvenliği olağanüstü belirsizlik taşımaktadır. 1990'lı yıllarda dünya gündemine oturmuş "Hazar Havzası" sorununun arka planında enerji kaynaklarının paylaşımı gömülüdür.
- Özellikle elektrik sektöründe kömürün "ucuz" ve "güvenilir" şekilde kolayca temini, 2000'li yıllarda bu yakıtı vazgeçilmez yakıt konumuna getirmektedir. Ayrıca, "temiz kömür" üretimindeki teknolojik atılımlar kömürün konumunu daha stabil güçlü hale getirmektedir. Kömür üreticisi ülkelerde elektrik üretiminin yakıtı da ağırlıklı olarak kömür olmaktadır. 2.8 milyar ton linyit rezervi olan Yunanistan'ın izlediği enerji politikası ülkemiz açısından çok öğretici olmalıdır.
- Kömür talebinin yıllık artışı -dünya ölçeğinde- % 2.2 olarak kestirilmektedir.

1.2 Bellibaşlı Taşkömür İhracatçı Ülkelerde Taşkömür Madenciliği

Önemli taşkömür ihracatçısı (G. Afrika, Avustralya, ABD vb) konumunda bulunan ülkelerin taşkömür madencilik sektörünü incelemek iki açıdan gerekli olmaktadır:

- Derin yeraltı taşkömür madenciliği (H > 500 m) yapan ülkelerde taşkömür madenciliğinin maruz kaldığı içsel ve dışsal baskılan daha iyi anlamak. Diğer bir ifade ile ucuz ithal taşkömür olgusunun oluşturduğu ekonomik ve toplumsal dayatmaları anlayabilmek.
- Şu anda devam etmekte olan ucuz ithal taşkömür olgusunun orta ve uzun vadede de geçerli olup olmayacağına teknik sınırlar koşulları (rezervlerin yeraltı/açık işletme yöntemlerine göre dağılımı, doğal çalışma koşulları vb.) açılardan irdelenerek ulusal taşkömür politikalarının oluşturulması.
Önemli kömür üreticisi ve ihracatçısı konumunda olan G.Afrika'nın kömür rezervlerinin büyük bölümü (% 70) yeraltı yöntemleri ile üretilebilecek özelliktedir.

Sadece açık işletme yöntemi ile alınabilecek bölümü % 5 gibi çok az bir düzeydedir. Bugünün üretimi ise % 40'ı açık işletmelerden diğer bölümü de yeraltı (ağırlıklı olarak mekanize edilmiş oda-topuk ve uzun ayak) işletmelerinden gerçekleştirilmektedir (Wagner, 1992). Geçerken üretim derinliğinin $H < 200$ m maden işçiliğinin de çok düşük değerlerde olduğu burada belirtilmelidir. Bu çalışma koşulları da düşük üretim maliyeti demektir.

ABD'de açık işletme ve yeraltı kömür işletmelerinde üretim derinliği sırası ile (16.5 - 25.6) t/işçi-vardiya ve (12.2 - 31.29) t/işçi-vardiya satılabilir-1987-olarak gerçekleşmiştir. Örneğin; dekapaj oranı 4.0 m /t-yerinde- büyük üretim ölçekli ABD'deki açık işletmelerde toplam üretim maliyeti 17.10 \$/t-tuvenan-1986-mertebesindedir (Oldtoyd, 1990). ABD uzun ayak madenciliğindeki gelişmeler ise son derece ilginç, bir o kadar da rekabet edilmesi çok zor bir görünüm ortaya koymaktadır. Şöyle ki; 1970 - 1980 döneminde ayak uzunluğu ve pano-taban yolları-uzunluğu sırasıyla 150 m ve 1200 m iken 1990'lı yıllarda aynı teknik büyüklükler aynı sırada 330 m ve 3000 m değerlerine ulaşmıştır. Yakın gelecekteki gelişimde ayak uzunluğu 430 m, pano uzunluğu ise 5500 m olarak öngörülmektedir (Coal International, 2001). Böyle devasa uzun ayak geometrilerinin uygulanması tamamen doğal çalışma koşullarının (derinlik < 400 m,yatay damar, kalınlık değişimi çok az, tektonik etkilenme çok az). Örneğin ; bir işletme 381 işçi ile sadece bir uzun ayakta $8.174.10^6$ t/yıl -1998- kömür üretebilmektedir. Bu işletmede üretim verimliliği 21.454 t/işçi-yıl -satılabilir-gibi çok yüksek bir değerde gerçekleştirilmiştir (Coal International, 2000).

ABD'deki 66 adet yeraltı işletmesine ait teknik büyüklüklerin ortalama değerleri şöyledir: Derinlik: 178 m; yıllık üretim: $0.77.10^6$ t/yıl-maden işletmesi; toplam işçi sayısı: 163 işçi/maden işletmesi; üretim verimliliği: 2.7 t/işçi-saat; kömür hazırlama maliyeti: 4.08 \$/t; toplam üretim maliyeti: 31.7 \$/t. 39 adet açık işletmenin ortalama büyüklükleri : Dekapaj oranı 12.9 m /t; üretim verimliliği: 5.08 t/işçi-saat; kömür hazırlama maliyeti: 2.10 \$/t; toplam üretim maliyeti: 25.5 \$/t olarak rapor edilmektedir (SME-Mining Eng. Handbook, 1992, s.2078). Görüldüğü gibi [açık işletme toplam maliyeti/yeraltı işletme toplam maliyeti] oranı 0.80 -ortalama değer bazında- olup, ihracat için önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Toplam kömür üretiminin yaklaşık % 40'ının yeraltı işletmelerinden % 60'ının açık işletmelerden sağlandığı dikkate alındığında anılan avantajın taşıdığı önem daha iyi anlaşılabilir. Rezerv itibarıyla incelendiğinde, ortaya çıkan tablo, yöntem bazındaki tam tersidir. 1990 yılı itibarıyla belirlenmiş rezerv bazındaki değerlendirmeye göre, rezervin % 68'inin yeraltı üretim yöntemleri ile işletilmesi uygun olmaktadır (Maksimovic ve Mowrey, ?). Diğer bir anlatım ile orta/uzun vadede ABD kökenli taşkömürünün uluslararası piyasalarda bugünün fiyat düzeyinin üzerinde bir fiyatla satılabileceği ön görülebilir.

Global çerçeveden bakıldığında ABD taşkömür madenciliğinde verimlilik performansı 1975 yılından itibaren sürekli artarak 1500 t/işçi-yıl değerinden 4500 - 5000 t/işçi-yıl -1990- gibi çok yüksek bir düzeye tırmanmıştır. Derin yeraltı işletmeciliği ile kömür üreten ülkelerde örneğin B. Almanya ve Birleşik Krallık'taki verimlilik ise aynı dönemlerde (1975-1990) 700 - 750 t/işçi-yıl düzeyinde sabit kalmıştır (Sealey, 1991). Diğer kelimelerle, ABD ve benzer çalışma koşullarına sahip Avustralya taşkömür endüstrisi, anılan çalışma koşullarının sağladığı

imkanları çok iyi değerlendirerek çok düşük maliyetlerle uluslar arası kömür piyasalarında çok güçlü konumlar elde etmişlerdir.

Fikir vermek amacıyla derin taşkömür madenciliği uygulanan ülkelerde taşkömür üretimine sağlanan birim destekleme miktarları (1993 -1997) örneğin Japonya'da (179-139) \$/ton, Almanya'da (115 - 156) \$/ton ve İspanya'da (48-93) \$/ton aralığında gerçekleşmiştir (Coal Information, 1999; DPT, 2001).

2. ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASI

2.1 Genel

Ülkemizin en önemli taşkömürü rezervleri Zonguldak Havzası'ndadır. Havza, Karadeniz Ereğli'den başlayarak Kandilli, Zonguldak, Amasra, Pelitovası, Azdavay ve Söğütözü'ne kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bölge, Karbonifer devrinde çökelmiş, Hersiniyen ve Alpin Orojenezleri'nin etkisiyle kıvrılmış, kırılmış ve çok karmaşık bir yapı kazanmıştır. Havzada 52 adet kömür daman olup, bunların ancak 22 adeti üretime uygundur. Bu damarlara ait yatım ve kalınlıklar sırasıyla 0-90° ve 0.8 - 30 m arasında değişir. Mevcut üretimin % 66'sı kalınlığı 1.5 - 4 m arasında olan damarlarda yapılmaktadır. Bu damarların yatımları ise (20° - 45°) arasında değişmektedir. Üretim, +284 ve -560 kotlarında tamamen yeraltı işletmeciliğiyle gerçekleştirilmektedir Zonguldak Kömür Havzası'na ilişkin bazı bilgiler Çizelge 2.1 'de topluca sunulmuştur.

Çizelge 2.1 : Zonguldak Kömür Havzası Kimliği

- **Taşkömürünün bulunması** : Uzun Mehmet, 1829, Karadeniz Ereğli'si Köseagzı mevkiinde
- **Havzada yönetimin kısa tarihçesi** :
  - o 11.06.1937 tarih ve 3241 sayılı yasa ile mevcut ocakların bir kısmı ve demiryolu hattı hükümetçe alınarak Etibank'a devredilmiştir,
  - o 03.01.1938 tarihinde havza Etibank'a bağlı olarak "Ereğli Kömürleri İşletmesi" (EKİ) olarak organize edilerek kömür işletmeciliği, bu kuruluşun yetkisine verilmiştir,
  - o 30.05.1940 tarih ve 3867 sayılı yasa ile havzadaki tüm üretim birimleri devletçe satın alınarak E.K.I'ye verilmiştir,
  - o 1.9.1957 tarih 6974 sayılı yasa ile "Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu"(TKİ) kurulmuş ve EKİ müessesesi faaliyetini TKİ kurumuna bağlı olarak yürütmüştür,
  - o 28.10.1983 tarih ve 96 sayılı kararname uyarınca EKİ Müessesesi "TKİ"den ayrılarak "Türkiye Taşkömürü Kurumu" (TTK) oluşturulmuştur.
- **Bugünkü üretici kuruluş** : Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK)
- **Havzanın toplam rezervi** : 1.123 Milyar Ton
(Görünür + Muhtemel + Mümkün)
- **Havza yüzölçümü ve rezerv konsantrasyonu:** 83.7 km², 13.37 t/m².
- **Kozlu + Üzülmaz Üretim Bölgelerindeki Kömür Özellikleri**
  - o Kül : % 9-13
  - o Alt ısı değeri : 6200 - 6920 Kcal/Kg
  - o Kükürt -en fazla- : % 0.8
  - o Kömür kalitesi : Yüksek uçuculu koklaşa

Çizelgenin devamı

- **Armutçuk Üretim Bölgesi**

- o Kül : % 7 - 11
- o Alt ısııl değeri : 6800 - 7050 Kcal/Kg
- o Kükürt -en fazla- : % 0.9
- o Kömür kalitesi : Yüksek uçuculu hafif koklaşır

- **Amasra Üretim Bölgesi**

- o Kül : % 12-16
- o Alt ısııl değeri : 5820 - 6050 Kcal/Kg
- o Kükürt -en fazla- : % 1.5
- o Kömür kalitesi : Yüksek uçuculu koklaşmaz

- **1942-2001 döneminde toplam üretim** : Tuvenan : 350 milyon ton
Satılabilir : 190 milyon ton
Oranı : % 54.28

- **En fazla üretim miktarı (1974)** :

- o Tuvenan üretim : 8.545 milyon ton/yıl
- o Satılabilir : 4.966 milyon ton/yıl
- o Rezerv kullanım oranı (üretim/rezerv) % 0.76 -tuvenan bazda-
- o Satılabilir/Tuvenan üretim oram % 58
- o Genel verimlilik 455 kg/yeve.-satılabilir-

- **Ortalama toplam işçi sayısı (1942-2001):** Toplam : 34.533 kişi/yıl
Yeraltı işçisi : 19.779 kişi/yıl
Yerüstü : 14.754 kişi/yıl
Genel verimlilik : 373 kg/yeve.

- **(1990-2001) döneminde ortalama üretim miktarı ve ortalama genel verimlilik (satılabilir bazda)** : Tuvenan : 3.88 milyon ton/yıl
Satılabilir : 2.47 milyon ton/yıl
433 kg/işçi

- **(1990-2001) döneminde ortalama toplam işçi sayısı** : 22.230 kişi/yıl

- **Fiili ortalama yatırım miktarı (1980-2000)** : 3.59 \$/ton (tuvenan bazda)

- **1974 ve 2001 itibarıyla satışların ana sektörel dağılımı -satılabilir-**

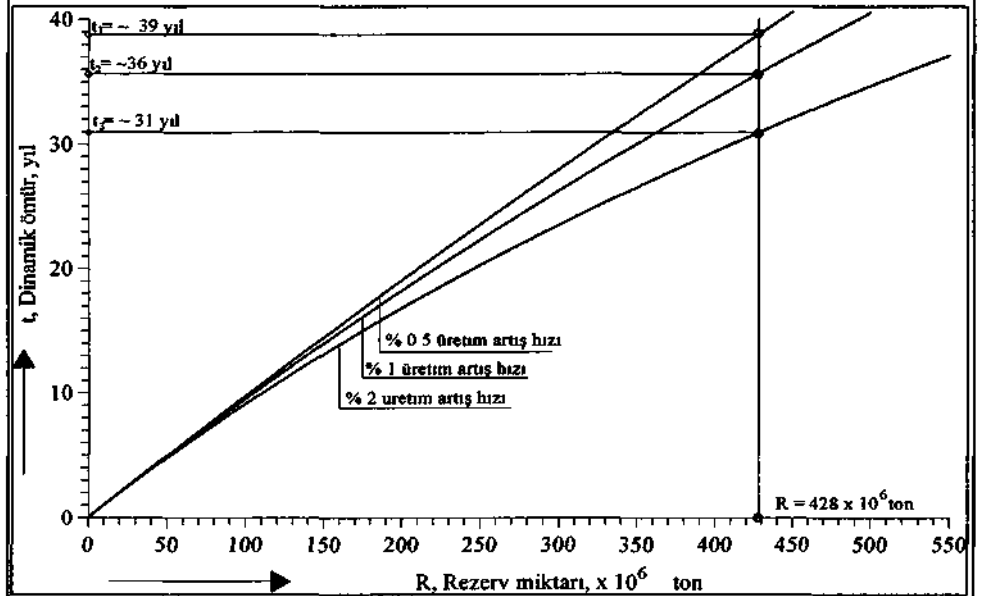
Ana sektörler	1974	2001
o Demir-çelik	2.138.518 t/yıl (%45)	410.399 t/yıl (%18)
o Santraller	1.179.057 t/yıl (%25)	1.479.905 t/yıl (%65)
o Sanayi	449.675 t/yıl (%10)	177.176 t/yıl (%8)
o Ulaştırma	724.846 t/yıl (%15)	1.379 t/yıl (%0.1)

2.1.Temel Göstergeler ve Havza'da Yaşanan Darboğazlar

- TTK'nın resmi kayıtlarına göre havzada toplam rezerv 1.12 milyar ton mertebesindedir (Bkz. Çizelge 2.2). Bugünün ekonomik ve teknik imkanları dikkate alındığında üretilme potansiyeline sahip rezerv 0.6 milyar ton kabul edilebilir. Bu rezerv özenle yürütülecek ayrımtılı jeolojik, jeofizik ve madencilik çalışmaları (derin sondaj, arama galerileri) ile kesinkes tahkik edilmelidir.

Çizelge 2.2 Zonguldak Kömür Havzası 'run Rezervleri (10³t) ve Dinamik Ömrü

Bölge	Görünür ⁽¹⁾	Muhtemel ⁽²⁾	Mümkün ⁽³⁾	TOPLAM ⁽⁴⁾	1/4.100	2/4.100	3/4.100
Armutçuk ⁽⁵⁾	26.320	8.206	6.000	40.526	64,95	20,25	14,81
Kozlu ⁽⁶⁾	61.277	55.926	47.975	165.178	37,10	33,86	29,04
Uzülmez ⁽⁷⁾	159.214	94.342	74.020	327.576	48,60	28,80	22,60
Karadon ⁽⁸⁾	149.387	153.752	117.144	420.283	35,54	36,58	27,87
Amasra ⁽⁹⁾	32.247	133.304		165.551	19,48	80,52	-
TTK ⁽¹⁰⁾	428.445	445.530	245.130	1.119.114	38,78	39,81	21,90
(5/10).100	6.14	1.84	2.45	3.62	• Toplam rezervin yaklaşık olarak % 4'ü Armutçuk, % 15'i Kozlu, % 30'u Uzülmez, % 38'i Karadon ve % 15'i Amasra bölgesinde bulunmaktadır		
(6/10).100	14.30	12.55	19.57	14.76			
(7/10).100	37.16	21.18	30.20	29.27			
(8/10).100	34.87	34.51	47.79	37.55			
(9/10).100	7.53	29.92	-	14.79			
(10/10).100	100	100	100	100			

Ana kabuller

- Analizde rezerv olarak toplam görünür rezerv alınmıştır $R = 428.10^6$ ton
- Üretim artış hızı a : % 0.5 (0.05); % 1 (0.01) ve % 2 (0.02) alınmıştır.
- t_0 anında üretim $\dot{U}_0 = 10.10^6$ ton-tuvenan- (~ % 1 rezerv kullanım oranı)
- Dinamik ömür

$$t = \frac{1}{a} \cdot \ln \left[\frac{a \cdot R}{\dot{U}_0} + 1 \right]$$

formülü ile belirlenmektedir. Dinamik ömür- % 0.5 için;

$$t_1 = \frac{1}{0.005} \cdot \ln \left[\frac{0.005 \cdot 428.10^6}{10.10^6} + 1 \right] \approx 39 \text{ yıl.}$$

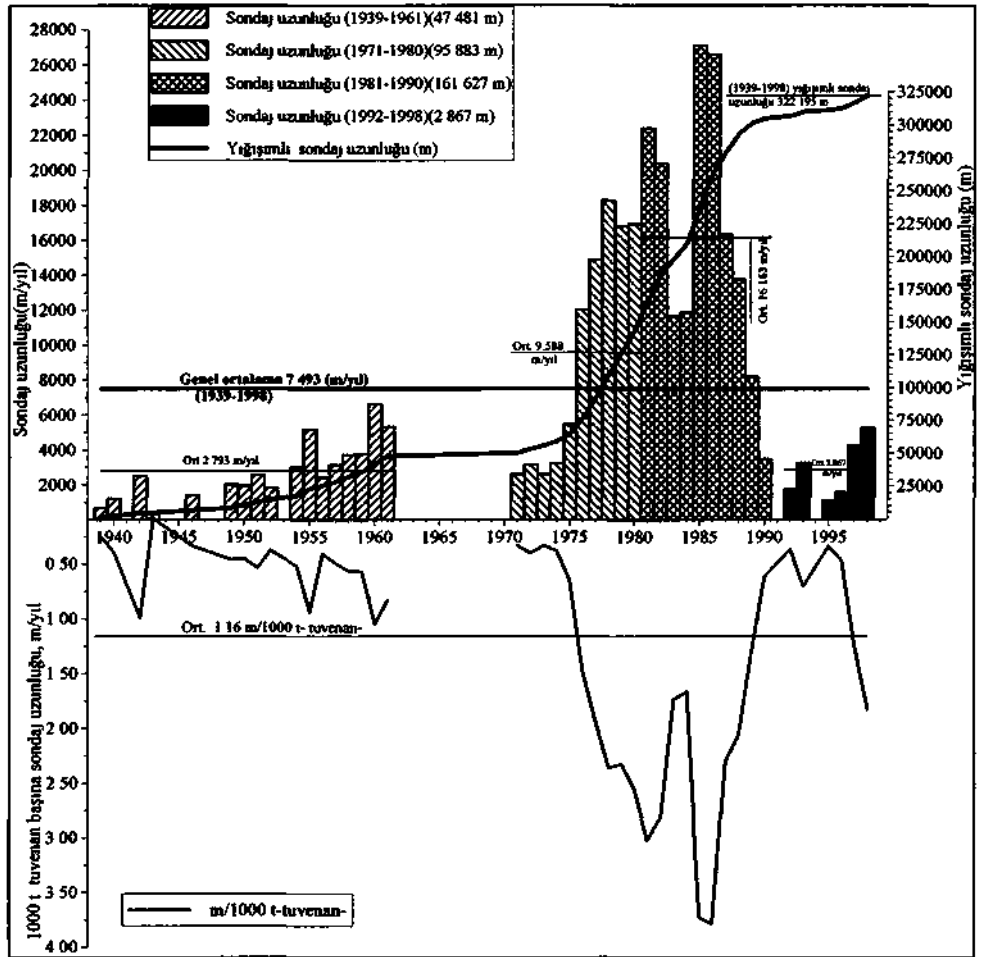
olarak hesaplanır. Diğer üretim artış hızlarına "a" karşı gelen dinamik ömür değerleri "t" şekli üzerinde işaretlenmiştir.

Değerlendirme notu:

- Havzada bugüne değin ciddi ve sistematik bir rezerv geliştirme programına dayalı arama etkinlikleri gerçekleştirilemediğinden burada hesaplanan "dinamik ömür" sadece verilere dayalı büyüklük olarak değerlendirilmelidir. Havzada -1500 m derinliğine inilerek rezerv geliştirme programlarının yaşama geçirilmesi sonucunda taşkömürü rezervi bilançomuzda önemli artışlar beklenmelidir ve buna bağlı olarak "dinamik ömür" değeri de artacaktır.

- Havza'da muhtelif zamanlarda yapılan kömür arama sondajlarının topluca değerlendirilmesi (yığışımli uzunluk, uzunluk, 1000 t tuvenan kömür basma sondaj uzunluğu) Şekil 2.1'de gösterilmiştir. Şekil yalından incelendiğinde, sondajli arama etkinliklerinin bir sistematik çerçevesinde yürütülmediği ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, tuvenan üretimin belirli bir artış hızıyla arttığı (1960 - 1970) döneminde herhangi bir sondaj çalışması yapılmamış olması dikkat çekicidir. Keza, 1985 - 1995 döneminde yürütölen arama çalışmalarda -uzunluk bazında- ise dramatik bir azalma yaşanmıştır. 1980-90 döneminde gerçekleştirölen ortalama sondaj uzunluğu -16.000 m/yıl olup, bu değer olması gereken uzunluk değerinin altındadır.

Şekil 2.1:1939-1998 döneminde yığışımli, 1000 t tuvenan başına ve yıllık yapılan sondaj uzunluğu, değişimleri.

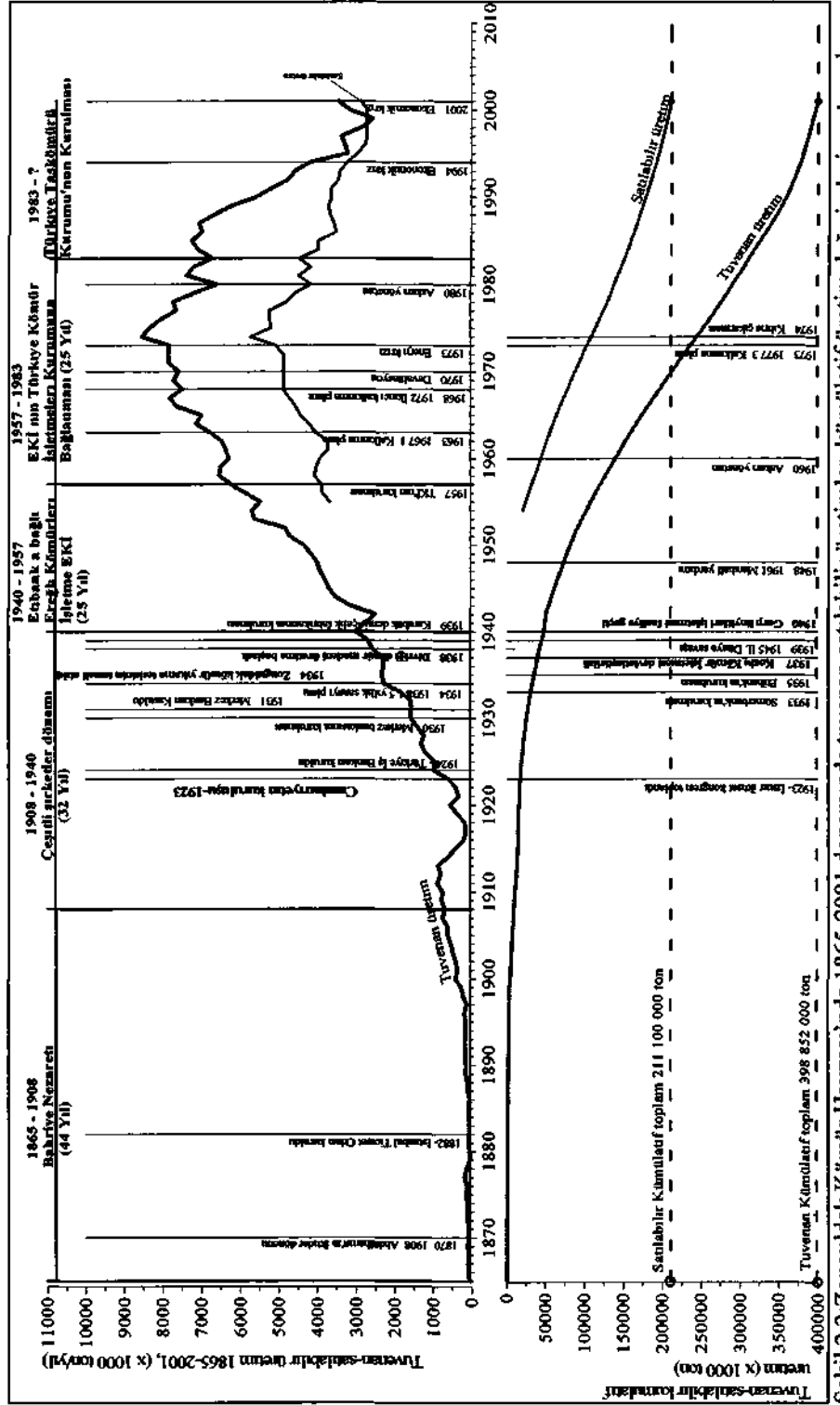
* Bir yılda yapılması gereken arama sondajının uzunluğu yaklaşık olarak şöyle hesaplanabilir

$$\frac{0.005 \times 55 \text{ (\$/m)} \times \text{Satılabilir üretim (yıl)}}{60 \text{ (\$/m)}} \approx 4.6 \cdot 10^{-3} \text{ Satılabilir üretim, m/yıl}$$

Örneğin, Satılabilir üretim miktarı $4.5 \cdot 10^6$ t/yıl alındığında sondajın uzunluğu 20.700 m/yıl olmaktadır

- Havza'nın 1865 - 2001 döneminde tuvenan üretim ve kümülatif üretimlenne ait değişimler Şekil 2.2'de görülmektedir. Kimi önemli tarihsel olaylar ve Havza'da uygulanan yönetim biçimleri de aynı şekil üzerinde işlenmiştir. Havza'da anılan dönem boyunca üretilen tuvenan taşkömürünün miktarı 399 milyon ton mertebesindedir. 1923 - 1974 döneminde tuvenan üretimdeki yıllık üretim artış hızı yaklaşık % 6.8 olup en yüksek üretim miktarı ise 8.545 milyon t/yıl (satılabilir üretim: 4.966 milyon t/yıl) ile 1974'de gerçekleştirilmiştir. 1975 - 1999 döneminde ise havzada satılabilir üretim sürekli şekilde azalarak yaklaşık 2.0 milyon t/yıl gibi bir düzeye inmiştir. 2000-2001 yıllarının ortalama satılabilir kömür üretimi 2.3 milyon t/yıl'a yükselmiştir. 1942 - 1974 döneminde tuvenan üretimde sağlanan ortalama yıllık artış hızının (% 4) sürükleyici nedenlerinden en önemlisi (1950 - 1956), (1961 - 1963) ve (1969 - 1974) dönemlerinde sırasıyla Marshall yardımı (Toplam yatırım 103.5 milyon \$, -600 milyon \$-1995-), DLF (Development Loan Fund) kredisi (14.5 milyon \$; 51 milyon \$ -1995-) ve AID (International Development) kredisi (21.5 milyon \$; 28 milyon \$-1995-) ile gerçekleştirilen yatırımlardır* (Alpago ve arkadaşları, 1995). Özellikle 1990'lı yıllardan sonra taşkömür üretiminde yaşanan dramatik boyutlu azalmalar çok büyük ölçüde 1989 yılında enflasyonist bir ortamda, para ve sermaye piyasalarında başlatılan liberalleşme mekanizmalarının çarpık ürünü olan "sıcak para girişi - artan ithal taşkömürü olgusu"dan kaynaklanmıştır. Aynı dönemlerde uluslararası kömür fiyatlarının en düşük düzeylerde seyir etmesi de ithal taşkömür rejimini başka açıdan arttıran bir dış etken olmuştur. 1989 - 1998 döneminde gerek demir-çelik sektöründe gerekse ısınma + sanayi sektöründe ithal taşkömürü kullanımında önemli artışlar yaşanmıştır ve sözkonusu sektörlerde aynı dönemin ortalama ithal taşkömür miktarları sırasıyla 3.4 milyon ton/yıl ve 2.8 milyon ton/yıl olarak hesaplanmıştır. Halbuki 1989 yılında adı geçen sektörlerde aynı sırada ithal edilen taşkömür miktarları ise 2.7 milyon t/yıl ve 1.57 milyon t/yıl mertebesinde idi.
- Havzada işgücüne ilişkin gelişmeler incelendiğinde şu ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır: 1942-1950 döneminde toplam işçi sayısındaki ortalama artış hızı % 2.96 düzeyinde iken 1951-1960 döneminde aynı büyüklükteki ortalama artış % 3.16 mertebesine yükselmiştir. 1961 - 1970 dönemine gelindiğinde havzadaki işçilik sayısında ilk kez belirgin bir azalma göze çarpar (ortalama artış hızı -% 1.37). 1971 - 1980 döneminde ortalama artış hızı % 1.84 olup, izleyen dönemlerde ise artış hızları hep negatif olarak gerçekleşmiştir % 1.64 (1981 - 1990) ve % 4.97 (1991 - 2001) (Çizelge 2.3). İşçi sayısındaki artış hızının pozitif olduğu dönemler kurum üzerinde sürdürülen politik baskıların belirgin şekilde hissedildiği zaman aralıklarıdır (Örneğin 1950 - 1960 ve 1971 - 1980 dönemleri). Ayrıca, 1950 - 1990 döneminde özellikle yeryüzü işçi gruplarının olması gerekenden kabank olması işletmelerin "işyeri disiplini"ni ve "genel üretim verimliliği"ni çok olumsuz etkilemiştir. Popülist politikaların yoğun bir şekilde yaşandığı yıllarda, örneğin 1956 yılında [yerüstü işçi sayısı/toplam işçi sayısı] oranı % 48 gibi çok yüksek bir değer almıştır. (Örneğin, Japonya Kömür Madencilik Sektöründe anılan büyüklük 1960 yılında % 28 düzeyindedir (Bhattacharya, 1994)). "5 Nisan 1994 olağanüstü istikrar tedbirleri" çerçevesinde Havza'da başlatılan res'en emeklilik işlemleri sonucunda işgücü sayısında önemli azalmalar sağlanmıştır. 1990 yılından 1998 yılı sonuna.

1988 - 1993 Dünya Bankası Kredisi (toplamı 68.5 milyon \$) dikkate alınmamıştır. Çünkü, bu kredi havzaya uzun yıllar gerçek boyutta yatırım yapılmadığı bir dönemin sonunda gerçekleşmiştir.

Şekil 2.2: Zonguldak Kömür Havzası'nda 1865-2001 döneminde tüvenan-satılabilir üretimler, kümülatif üretim değişimleri ve önemli kronolojik olaylar

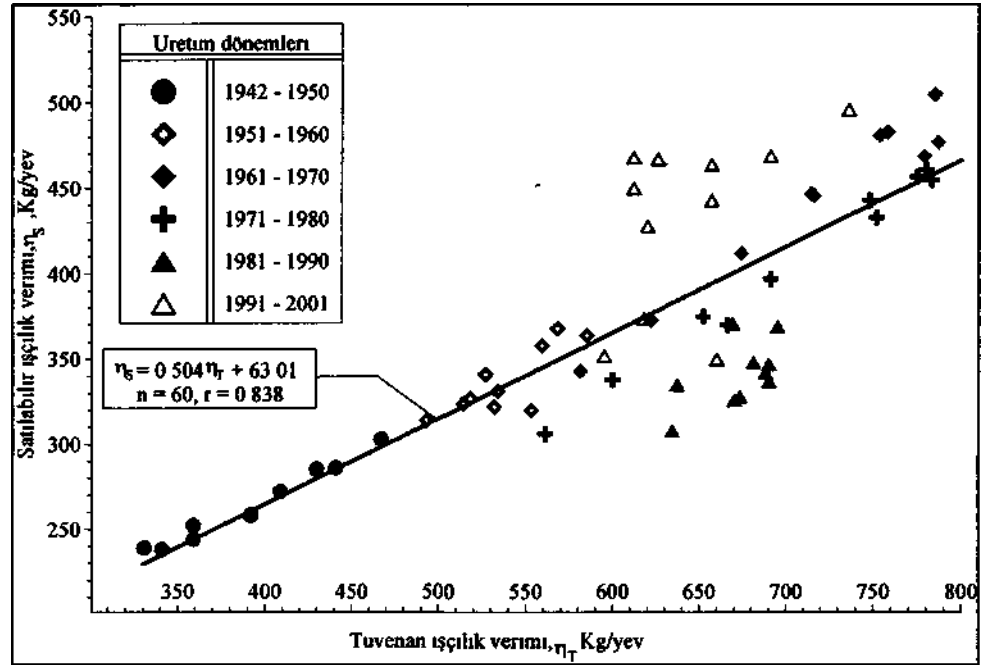
Çizelge 2.3: Zonguldak Kömür Havzası'na İlişkin Çeşitli Göstergeler.

Yıllar	Tuv. Üretim (x10 ³ ton/yıl) (1)	Sat. Üretim (x10 ³ ton/yıl) (2)	-x100 1	Toplam işçi sayısı (3)	Üretimde çalışan işçi (4)	-x100 3	Genel verimlilik (ton/yeu.)	Toplam yatırım (\$/yıl)	Yatırım (\$/ton) (satılabilir)	Ortalama maliyet (\$/ton)(5)	Ortalama satış fiyatı (\$/ton)(6)	(-x100) 5
1970	7.598	4.573	60,18	34.671	3.634	10,48	0.469	13.136.596	2,87	18,92	15,12	80
1971	7.846	4.639	59,12	35.650	3.625	10,17	0.461	12.654.740	2,73	16,17	14,95	92
1972	7.862	4.641	59,03	36.154	3.721	10,29	0.457	19.556.786	4,21	22,86	20,90	91
1973	7.842	4.642	59,20	37.591	3.992	10,62	0.443	13.805.214	2,97	24,80	20,27	82
1974	8.546	4.965	58,10	39.399	4.098	10,40	0.455	26.525.691	5,34	32,41	20,66	64
1975	8.355	4.813	57,60	40.002	4.119	10,30	0.433	28.414.675	5,90	47,34	19,86	42
1976	8.059	4.632	57,47	41.774	4.184	10,02	0.397	36.898.424	7,97	73,96	16,13	22
1977	7.666	4.405	57,47	42.784	4.296	10,04	0.375	41.410.824	9,40	110,21	24,74	22
1978	7.741	4.295	55,48	42.072	4.180	9,94	0.370	42.987.038	10,01	131,31	50,88	39
1979	7.200	4.051	56,27	41.923	4.187	9,99	0.338	33.586.658	8,29	133,98	47,65	36
1980	6.599	3.598	54,52	41.927	3.897	9,29	0.306	18.995.476	5,28	98,94	75,06	76
1981	7.388	3.922	53,09	39.935	4.053	10,15	0.369	25.297.700	6,45	85,67	73,76	86
1982	7.223	4.008	55,50	38.809	3.986	10,27	0.371	16.634.785	4,15	78,57	71,08	90
1983	6.725	3.539	52,63	38.652	3.823	9,89	0.335	22.367.055	6,32	73,20	65,63	90
1984	7.103	3.632	51,13	37.645	3.633	9,65	0.348	15.325.926	4,22	58,33	52,04	89
1985	7.260	3.605	49,66	38.231	3.842	10,05	0.342	10.563.869	2,93	56,87	48,67	86
1986	7.015	3.526	50,27	36.557	3.601	9,85	0.347	13.646.715	3,87	63,28	44,09	70
1987	7.084	3.461	48,85	36.623	3.549	9,69	0.337	21.976.645	6,35	65,30	42,73	65
1988	6.688	3.256	48,68	36.476	3.726	10,21	0.326	16.441.007	5,05	78,13	42,33	54
1989	6.259	3.038	48,55	35.492	3.539	9,97	0.308	18.291.457	6,02	115,52	59,28	51
1990	5.629	2.745	48,77	34.349	3.930	11,44	0.328	20.616.767	7,51	189,70	70,57	37
1991	5.209	2.762	53,02	31.215	3.363	10,77	0.350	41.674.204	15,09	239,42	48,71	20
1992	4.791	2.829	59,06	29.495	2.955	10,02	0.352	70.672.567	24,98	237,34	41,46	17
1993	4.609	2.789	60,51	28.429	2.957	10,40	0.374	34.302.092	12,3	289,74	43,72	15
1994	4.211	2.839	67,41	23.964	4.541	18,95	0.443	8.800.000	3,10	233,43	38,80	17
1995	3.252	2.248	69,14	21.520	4.486	20,85	0.428	4.700.000	2,09	238,49	41,52	17
1996	3.320	2.441	73,52	20.403	4.193	20,55	0.450	9.900.000	4,06	198,73	43,51	22
1997	3.413	2.320	67,98	18.674	3.770	20,19	0.469	6.500.000	2,80	190,43	43,82	23
1998	2.866	2.136	74,54	17.406	3.490	20,05	0.467	7.100.000	3,32	119,03	45,45	38
1999	2.601	1.990	76,49	16.180	3.042	18,80	0.468	7.030.000	3,53	242,30	39,80	16
2000	3.196	2.257	70,60	19.151	6.022	31,44	0.464	6.510.000	2,88	212,70	41,71	20

Kaynaklar: Çeşitli TTK kayıtlarından derlenmiştir.

kadar yeraltından 17.712 işçi ayrılmış olup, bunların büyük bölümünü direkt üretime yönelik işçilikler oluşturmuştur. Bu durum işçilik programında ciddi boyutta "yeraltı işçi açığı"nın yaşanmasına neden olmaktadır. Kurum'un üretim hedeflerine ulaşması açısından anılan işçi açığının kapatılması acilen gerekmektedir. 2001 yılında itibarıyla Kurum'da çalışan toplam işçi sayısı 18.089 olup, (yerüstü işçi sayısı/toplam işçi sayısı) oranı % 25'dir. Geçerken burada şu olumlu bulgunun altı çizilmelidir: 2001 yılı (satılabilir üretim: 2.356 milyon ton/yıl) itibarıyla gerçekleştirilen genel verimlilik büyüklüğü 0.501 t/yıl -satılabilir üretim- 1967 yılındaki (satılabilir üretim 5.03 milyon t/yıl; toplam işçi sayısı: 35.703) genel verimlilik değerine hemen hemen denk olmaktadır. (1970 - 2000) döneminde toplam işçi sayısı/üretimde çalışan işçi sayısı oranının gelişimi Çizelge 2.3'de izlenmektedir. Üretime yönelik işgücünün toplam işçi sayısına oranı ~ % 10 (1970 -1990) değerinden 2000 yılında kabaca 3 kat artışla % 31 mertebesine yükseltilmiştir.

- Genel verimlilik değerlerinin -satılabilir üretim- 1970 - 1990 dönemine ait istatistiksel büyüklükleri: ortalama değer: 393 t/yeve., standart sapma 57 t/yeve, değişkenlik katsayısı (standart sapma/ortalama değer): % 14.49 olarak hesaplanmıştır. Ortalama verimlilik büyüklüğü cılız bir değer olup, üretim maliyetini aşağıya çekebilmek, basit anlamı ile birim tondaki "hazine destek katkısı"nı kabul edilebilir düzeye indirmek için kesinlikle üretim ölçeğini arttırarak anılan büyüklük > 1 ~ 1.25 t/yeve. mertebesine yükseltilmelidir. Şekil 2.3'de (1942 - 2001) döneminde tuvenan işçilik verimi ile satılabilir işçilik verimliliği regresyon analizi ile çıkartılan değişim görülmektedir. Şekil yakından incelendiğinde (1942 - 1950), (1951 - 1960) ve (1961 - 1970) dönemlerinde gerçekleştirilen verimlilik değerleri artan şekilde sürekli gelişirken, takip eden dönemlere ait değerlerde ise belirgin bir dağınıklık ve kimi geçmiş yılların gerisinde kaldıktan gözlenmektedir.

Şekil 2.3: Zonguldak Kömür Havzası'nda on yıllık dönemler halinde tuvenan işçilik verimi ile satılabilir işçilik verimi arasında çıkartılan istatistiksel ilişki

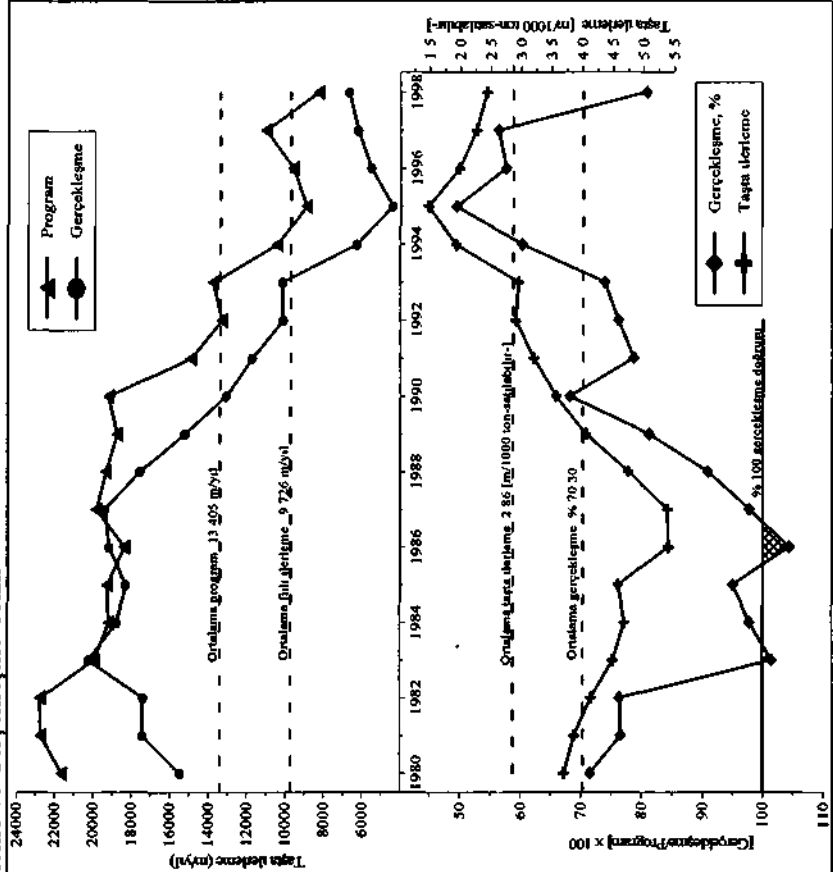
- 1970 - 2000 döneminde (Çizelge 2.3) havzaya fiili anlamda yıllık ortalama 21 milyon \$/yıl ve satılabilir kömür bazında 6 \$/ton yatırım yapılmıştır. Özellikle son 8 yıl içinde havzaya yapılan yatırımların boyutları amlan ortalamaların oldukça altında kalmıştır. Örneğin 2000 yılında 6.51 milyon \$/yıl ve 2.88 \$/ton -satılabilir- yatırım gerçekleştirilmiştir. Bu değerler yukarıda verilen ortalamaların yaklaşık 1/3'üne karşı gelmektedir. Oysa derin taşkömür madenciliğinde gerekli idame -yenileme ve yeni rezervler geliştirme yatırımının boyutu 10-15 \$/ton (idame* yatırımları hariç) düzeyinde olmalıdır (Arioğlu, 1994). Burada vurgulanmalıdır ki üretimin havzada önemli ölçüde artış gösterdiği dönemlerde (1970-1975) toplam kamu yatırımları içinde TTK'nın payı % 0.91 düzeyinde iken 1980'li yılların başında % 0.385'e düşmüştür. (TMMOB Maden Müh. Odası, Zonguldak Şubesi, 1994).Sadece bu bulgu bile Havza'nın teknik ve mali performansının "bozulma" nedenini belli ölçüde açıklamaya yetmektedir. Diğer kelimelerle Havza'ya yenileme ve geliştirme imkanlarını sağlayabilecek uzun vadeli bir politikaya dayandırılan, gerekli boyutlar-da ve süreklilikte yatırımlarda ne yazık ki gerçekleştirilememiştir (Arioğlu, 1996).
- Havzada 1980-1998 döneminde program -fiili taştaki ilerleme miktarları (1000 t satılabilir üretim başına) ve gerçekleşme oranları Çizelge 2.4'de, 1962-2001 döneminde taştaki toplam hazırlık-tuvenan üretim ve yıllara göre taştaki-kömürde ilerleme miktarları (1000 t satılabilir üretim başına) ile (taştaki-kömürde) ilerleme oranı değişimleri Şekil 2.4'te sunulmuştur. 1980-1998 yılları için incelenen büyüklüğün istatistiksel değerleri şöyledir: Ortalama: 9.726 m/yıl -fiili-, Standart sapma değeri: 4.320 m/yıl değişkenlik katsayısı: % 44, 1000 t satılabilir kömür basma gerçekleştirilen taştaki ortalama hazırlık uzunluğu 2.86 m/yıl. Gerçekleşme oranının ortalama değeri ise % 70 düzeyinde kalmıştır. Bu büyüklükler birlikte değerlendirildiğinde şu sonuçlar derhal ortaya çıkmaktadır:
  - o Üretimin en temel unsuru olan "taştaki hazırlıklar" özellikle 1986 yılından itibaren ciddi şekilde düşme trendine girmiştir. 1980'li yılların başında yaklaşık 17.5 km/yıl bir hazırlık yapılırken aynı karakteristik büyüklük 1995 - 1999 döneminde 5.7 km/yılPa kadar azalmıştır. Kuşkusuz bu azalma trendi üretim performansını olumsuz yönde etkilemiştir. Taştaki hazırlıkların gerekli miktarda ve zamanında yapılamaması beraberinde şu teknik sorunları getirmiştir
    - Üretim etkinlikleri bakir-yeni- alanlarda geliştirilmemiştir. Diğer kelimelerle düşeyde ve yatayda "üretim konsantrasyonu" bir türlü gerçekleştirilmemiştir. Bu durumdan üretim maliyetleri çok olumsuz etkilenmiştir.
    - Üretim disiplini bozulmuştur.Zaman zaman havzada üst kollardaki eski imalat-lara tekrar girilmiştir. Üretilen kömürün ticari karakteristikleri bozulmuştur.
    - Yer yer işyeri emniyet disiplini zedelenmiştir. Kaza riskleri artmıştır.
  - o 1000 t satılabilir kömür bazında yapılan hazırlıkların miktarı da hemen hemen aynı trendi izlemiştir.
- Öte yandan 1962-2001 yılları kapsayan değerlendirmede ise;
  - o Taştaki yapılan hazırlık miktarıyla tuvenan üretim arasında çok yüksek bir istatistiksel ilişki ($r = 0.964$) elde edilmiştir. Diğer kelimelerle taştaki yapılan hazırlıkların artışı ile tuvenan üretim çok belirgin şekilde artmaktadır.
  - o 1990'lı yılların başından itibaren taştaki ve kömürde yapılan hazırlıklarda ciddi ölçüde düşmeler aynı boyutta tuvenan üretime de yansımıştır (Şekil 2.3).
- En az idame yatırımı 10 \$/ton.satılabilir olmalı. Bu durumda $10 \times 4.5 \cdot 10^6 (\text{satılabilir} \cdot \text{m}^3) = 45 \cdot 10^6 \$/\text{yıl}$ idame yatırımı gereklidir.

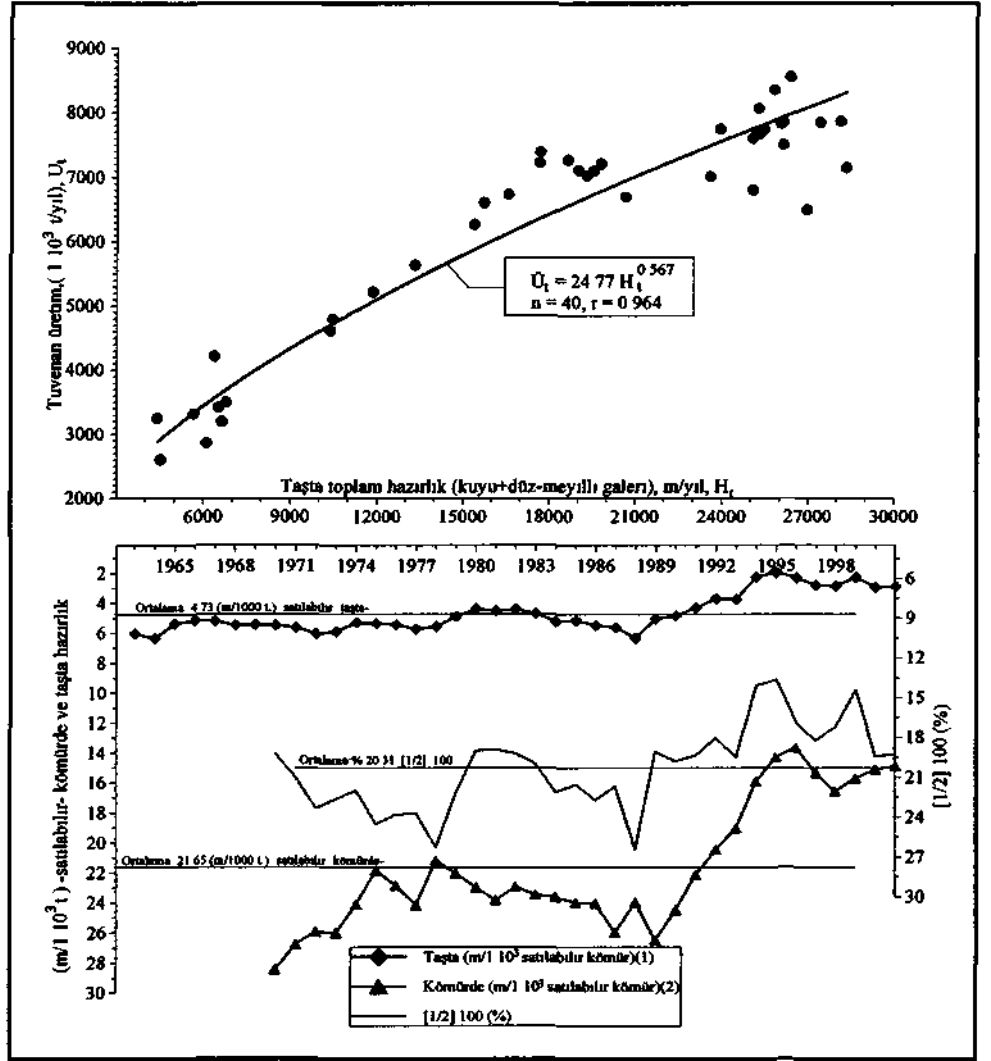
Cizelge 2.4: 1980-1998 Döneminde Program-Fiili Taşta İlerleme ve Gerçekleşme Oranı

Yıl	Program (düz+meyil) (m/yıl) [1]	Fiili (düz+meyil) (m/yıl) [2]	Gerçekleşme (düz+meyil) [2/1], %	Taşta ilerleme (düz+meyil) (m/1000 ton) satılabilir.
1980	21.642	15.476	71,51	3,70
1981	22.744	17.420	76,59	3,87
1982	22.773	17.389	76,36	4,14
1983	19.945	20.231	101,43	4,50
1984	19.160	18.745	97,83	4,69
1985	19.282	18.307	94,94	4,58
1986	18.371	19.164	104,32	5,40
1987	19.831	19.386	97,76	5,39
1988	19.318	17.557	90,88	4,75
1989	18.736	15.221	81,24	4,06
1990	19.196	13.082	68,15	3,57
1991	14.917	11.730	78,64	3,20
1992	13.309	10.132	76,13	2,90
1993	13.757	10.164	73,88	2,95
1994	10.421	6.282	60,28	1,93
1995	8.908	4.399	49,38	1,47
1996	9.600	5.530	57,60	1,98
1997	11.023	6.211	56,35	2,26
1998	8.273	6.683	80,78	2,43
X	13.405	9.726	70,30	2,86
S	4.183	4.320	12,91	0,99
V	31,20	44,41	18,37	34,49
L ₀	15.476	11.865	76,69	3,35
L _n	11.335	7.588	63,91	2,37

X = Ortalama değer, S = Standart sapma, V = Değişkenlik katsayısı V = S/X 100, L₀, L_n = Strasyıla % 95 güven derecesi ortalamasının üst ve alt değerleri

Kaynak: İşlenmemiş veriler (Yarah, 2000) kaynağından alınmıştır.

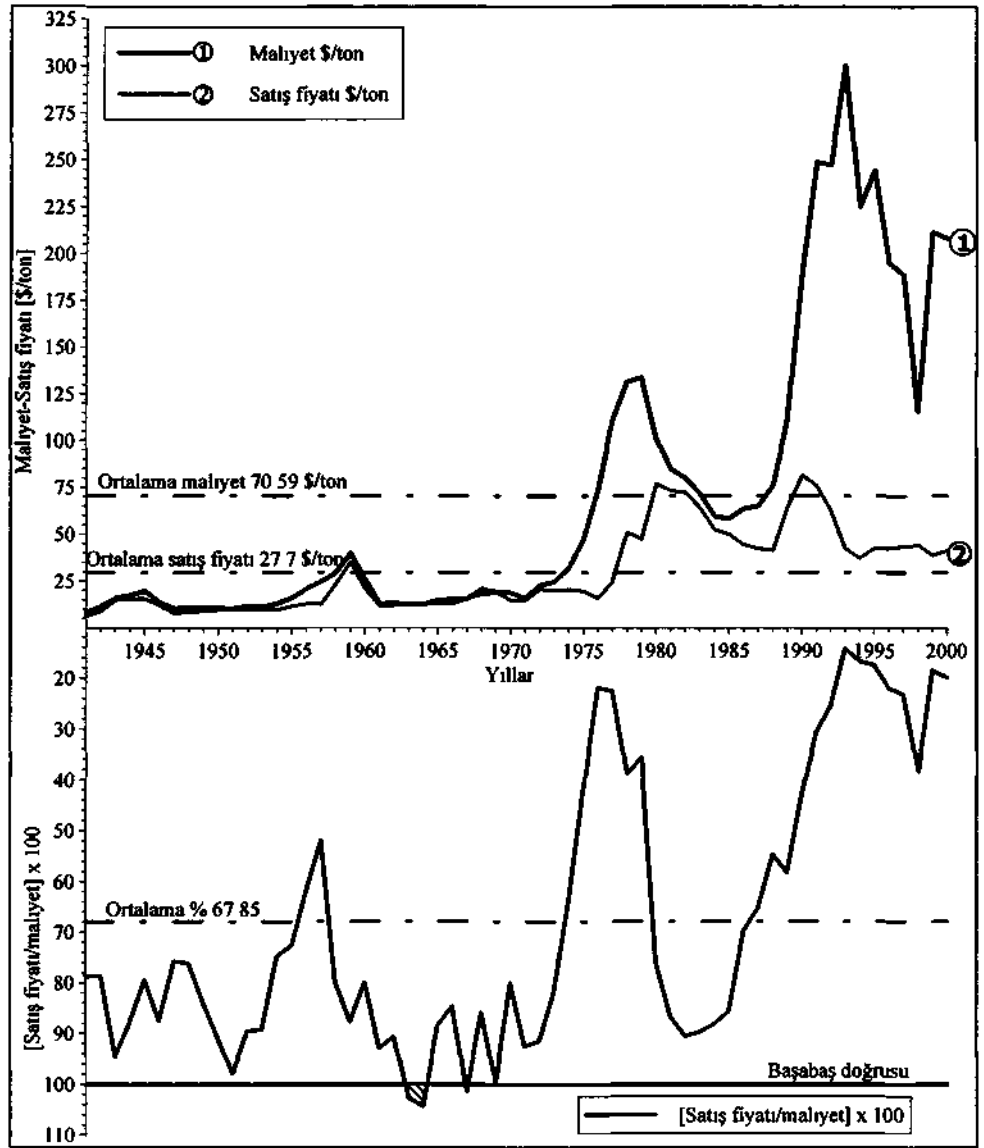
Şekil 2.4: Zonguldak Kömür Havzası'nda 1962-2001 döneminde taşta toplam hazırlık (kuyu+düz+meyilli galeri) ile tuvenan üretim ve yıllara göre 1.10^3 satılabilir kömür basma taşta-kömürde toplam hazırlık ile (taşta/kömürde) hazırlık oran değişimleri.

- Zonguldak Kömür Havzası'nda 1941-2000 döneminde dolar bazında maliyet, satış fiyatı -cari fiyat- ve [satış fiyatı/maliyet] oranı değişimleri Şekil 2.5'te gösterilmiştir. Değişimler yakından incelendiğinde şu değerlendirmeler yapılabilmektedir:
  - o Havza'da 1941-1970 yıllarını kapsayan uzun dönemde üretim maliyeti -1959 yılı hariç- (10-20) \$/ton aralığında kalmıştır. Satış fiyatları ise aynı dönemde sürekli biçimde -birkaç yıl hariç- (1964, 1965, 1967 yılları) maliyet değerinin altında tutularak (satış fiyatı/maliyet < 1) belirlenmiştir. Daha açık bir deyişle o dönem hükümetlerince ülkemizdeki demir-çelik sektörüne önemli sayılabilecek boyutlarda sürekli "kaynak transferi" sağlamışlardır. Bu durum sözü edilen dönem

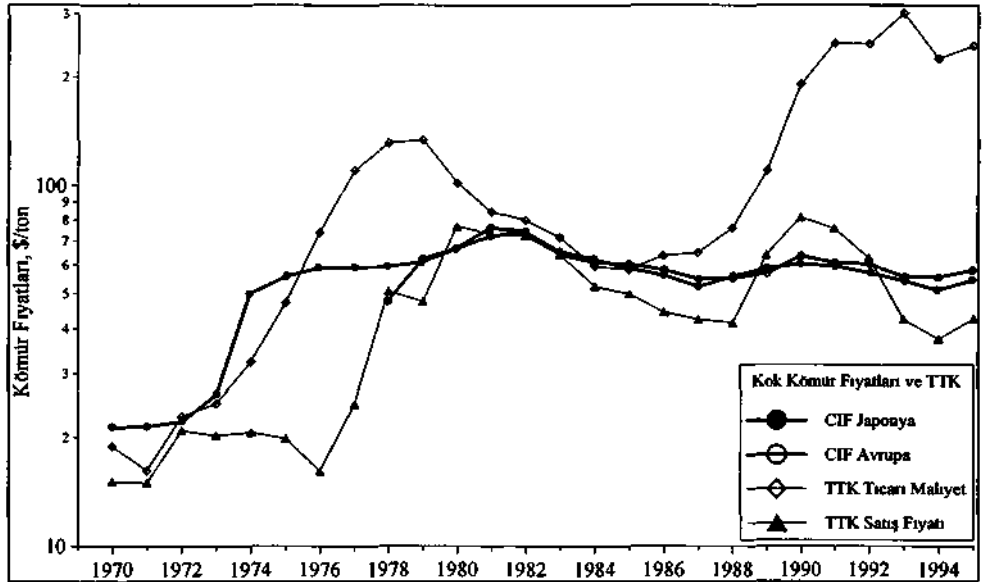
için (satış fiyatı/maliyet) oranının değişiminde açık ve net şekilde görülmektedir. Kurum bugün de enerji sektörüne kaynak transfer etmektedir.

- o Toplu sözleşmelerde herhangi bir teknik gerekçeye (verimlilik artışı vb) dayandırılmayarak yapılan büyük boyutlu işçi yevmiyelerinin artışları üretim maliyetini ve (satış fiyatı/maliyet) oranını olumsuz şekilde etkilemiştir (örneğin yakın geçmişteki 1990, 1993 yılları). 1993 yılında (satış fiyatı/maliyet) oranı % 15'tir. Bu oran ise havzada şimdiye değin inilen en düşük değerdir. 1941 - 2000 dönemine ait ortalama değer % 68'dir.

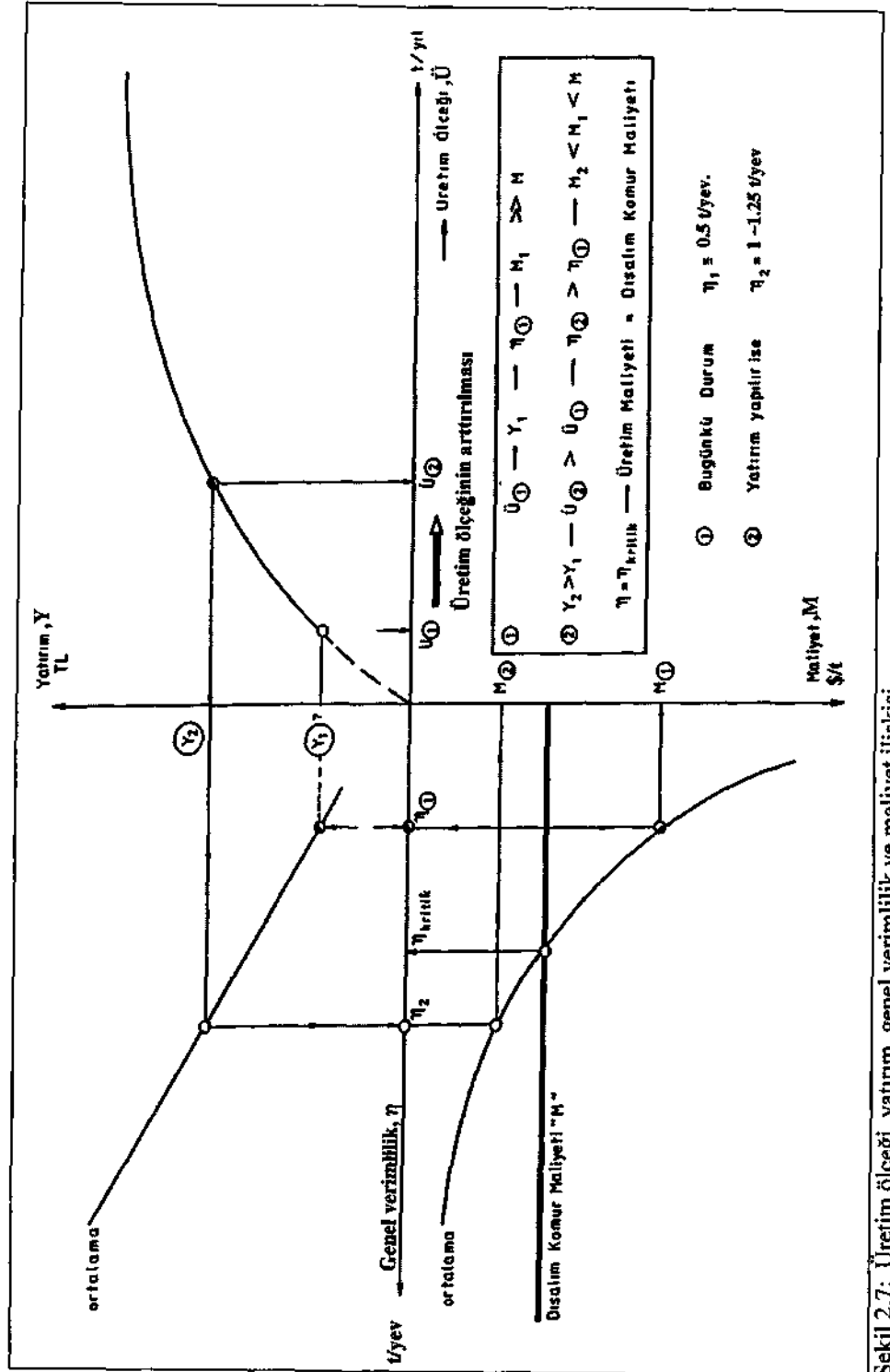
Şekil 2.5: Zonguldak Kömür Havzası'nda 1941-2000 döneminde dolar bazında maliyet, satış fiyatı ve [satış fiyatı/maliyet] oranı değişimleri

Şekil 2.6'de Japonya ve Avrupa'daki kok kömür CIF kömür fiyatları (International Energy Agency, 1997) ile TTK'nın ticari maliyet ve satış fiyatlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Şekil yakından incelendiğinde derin taşkömür madencilığı yapan TTK'nın ticari maliyet değerlerinin (1970 - 1976) döneminde uluslararası kömür fiyatlarının altında kaldığı gözlenmektedir. (1980 - 1987) döneminde de TTK maliyetlerinin hemen hemen uluslararası fiyatlar ile uyum içinde olduğu göze çarpmaktadır. 1990'lı yılların başında ise havzada ticari maliyetler olağanüstü düzeyde yükselmiş, sonucunda satış fiyatlarını uluslararası fiyatlarla rekabet edebilme gücü kalmamıştır. Geçerken burada bir kez daha hatırlatılmalıdır ki TTK havzada optimal üretim ölçeğini ($10 \cdot 10^6$ t/yıl-tuvenan üretim-) gerçekleştirdiği zaman artan genel verimlilik ile üretim maliyeti büyük ölçüde azalacaktır. 1994 yılı fiyatları bazında çıkartılan ticari maliyet -satılabilir üretim ilişkisinden hareketle $5 \cdot 10^6$ t/yıl satılabilir üretim için ticari maliyet 60 \$/ton -1994- mertebesinde kestirilebilir (Aroğlu, 1995) (Bu değer $\pm$ % 30 hata payı ile değerlendirilmelidir).

Şekil 2.6: Japonya ve Avrupa için kok kömür CIF fiyatları ile TTK'nın ticari maliyet ve satış fiyatlarının karşılaştırılması.

1992 yılında Kozlu Müessesinde pilot ölçekte uygulamaya başlayan daha sonraki yıllarda Üzülmez ve Karadon Müesseselerinde de uygulamaya konulan "yüksek basınçlı hava patlatmak kazı" sisteminde pano dibi üretim maliyeti 1995 ve 1998 yılı itibarıyla sırasıyla 29 \$/ton ve 25 \$/ton mertebesinde gerçekleştirilmiştir. Havzada çok uzun yıllar boyunca uygulanan klasik dolgu dişli ayak yönteminde ise aynı maliyet 47 \$/ton - 1995- düzeyinde elde edilmiştir (Akçin ve Kasapoğlu, 1999 ve Akçin, 2000). Pano dibi bazında hava patlatmalı kazı sistemi (HPKS) yaklaşık % 47 oranında çok anlamlı bir tasarruf sağlanmaktadır. Pano dibi maliyetinin TTK ticari maliyetinin kabaca % 18'ini oluşturduğu burada dikkate alınırsa, bu sistemle üretilen kömürün ticari maliyeti 139 \$/ton mertebesinde kestirilir. Hem üretim ölçeğinin artırılması hem de HPKS'nin havzadaki uygulama oranının yükseltilmesi durumunda; TTK ticari maliyetlerini bugünkü seviyesinin çok altına çekebilme olanağına sahip olacaktır (Bkz. Şekil 2.7).

Şekil 2.7: Üretim ölçüğü, yatırım, genel verimlilik ve maliyet ilişkisi

- 1941 -1999 dönemine ait iş kazası büyüklükleri topluca Çizelge 2.4'de verilmiştir. Çizelgede belirtilen tüm veriler havzanın işyeri emniyet ve sağladığı performansının çağdaş taşkömürü madenciliği uygulanan ülkelere kıyasla çok geride olduğunu göstermektedir. Havzada yeterli ölçüde ve zamanında yapılmayan yatırımların eksikliği, daha açık anlatımıyla ulusal taşkömür politikasının 1950'li yıllardan beri bir türlü oluşturulmaması, bu tabloyu ortaya çıkarmaktadır. Havzada sürekli yatırımlar sonucunda bir "verimlilik artışı" sağlanmış olsa idi "kaza istatistikleri" de arzu edilen seviyelere çekilebilecek idi. Örneğin 1961 - 1970 döneminde havzada 1.10 t/yıl tuvenan kömür başına ortalama can kaybı ve yaralı sayısı sırası ile 9.6 ve 1.193 iken Japonya taşkömür madenciliğinde aynı büyüklükler sırası ile 12.1 ve 1.124 -1965- olarak gözlenmiştir. 1980 yılında ise 1.10 t/yıl tuvenan kömür başına can kaybı ve yaralı sayısı anılan ülkede 1.2 ve 72 olarak gerçekleşmiştir (Bhattacharya, 1994). Japonya'da sağlanan bu sonuç "üretim verimliliği"nde gerçekleştirilen artışlar ile yalandan ilintilidir (Anoğlu, 1991). (Anılan ülkede 1965 yılda üretim verimliliği 38.1 t/işçi.vardiye-ay- iken (ortalama üretim derinliği H=390 m); 1980 yılda 81.8 t/işçi.vardiye-ay- (H=598 m) ; 1989 yılda ise 127.1 t/işçi.vardiye-ay-'ye (H = 593 m.) yükselmiştir.)

Çizelge 2.4:Zonguldak Kömür Havzası'nda iş Kaza Büyüklükleri (1941 -1999)

• Tuvenan üretim	:	347.10 ⁶ 1
• Toplam fiili yevmiye	:	558. .10 ⁶ 1
• Can kaybı	:	3.667
• Yaralı sayısı	:	361.024
• Yaralı/can kaybı	:	98
• Can kaybı oram	:	10.6 -1.10 ⁶ 1 üretim başına-
• Yaralı oranı	:	1.040-1.10 ⁶ 1 üretim başma-
• Can kaybı oranı	:	6.8 -1.10 ⁶ 1 üretim başına-
• Yaralı oram	:	646-1.10 ⁶ 1 üretim başına-
• Havzada gözlenen en büyük kazalar	:	- Kozlu, 1992 Mart metan + kömür tozu patlaması. Can kaybı : 263 - Armutçuk 1983. Metan + kömür tozu patlaması. Can kaybı : 103
• Dünya kömür madenciliğinde (metan + kömür tozu) patlamalarına ilişkin bazı örnekler	:	- 1981 Çekoslovakya 65 can kaybı - 1981 Japonya 93 can kaybı - 1983 Polonya 60 can kaybı

Yukanda belirli bir ayrıntıyla ele alınan sorunların ve yol açtığı teknik-malı problemler toplu bir şekilde Çizelge 2.5'te özetlenmiştir.

Çizelge 2.5 Zonguldak Kömür Havzası'nın Ana Sorunları

Temel faktörler	Yol açtığı problemler
<ul style="list-style-type: none"> Ulusal taşkömür politikasının olmayışı 	<ul style="list-style-type: none"> Tüm problemlerin baş etkeni (Optimal üretim ölçeğinin belirlenememesi, gereken yatırım programlarının gerçekleştirilmemesi, rezervlerin araştırılmaması, havzanın demir-çelik sektörü ve enerji sektörü ile koordinasyonunun istenen düzeyde ve süreklilikte gerçekleştirilmemesi, havzanın jeolojik koşullarına uygun üretim ve kömür hazırlama teknolojinin, maden makineleri endüstrisinin geliştirilmemesi v.b)
<ul style="list-style-type: none"> Siyasi iktidarların etkisine çok açık yönetim şekli 	<ul style="list-style-type: none"> Üretim disiplini ve maliyetini olumsuz yönde etkileyen işgücü fazlalığı, yönetsel etkinliğin sağlanamaması, projeler bazında sürekliliğin temin edilememesi, pazarlama ve satış politikalarının değişen koşullara göre zamanında değiştirilememesi vb.
<ul style="list-style-type: none"> Araştırma + geliştirme çalışmalarının istenen düzeyde üretilmemesi 	<ul style="list-style-type: none"> Havzanın kendi doğal çalışma koşullarına (tavan/tabana koşulları, damar kalınlığı-eğimi ve tektonik yapısı vb) uygun üretim teknolojilerinin üretilmemesi, sonuçta üretim maliyetlerinin ve iş kazalarının istenen düzeylere azaltılamaması, işyeri emniyeti ve sağlığı koşullarının iyileştirilememesi, kömür yıkama veriminin düşmesi, yeni ürünler geliştirilmemesi, kömür atıklarının yapı sektöründe değerlendirilememesi vb.

3. ÖNERİLER

Bu çalışma çerçevesinde belirli bir ayrımla incelenen sorunların çözümüne yönelik olarak alınması gereken belli başlı öneriler aşağıda özetlenerek sunulmuştur. Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler (TMMOB Maden Müh. Odası Zonguldak Şubesi, 1994 ve Alpago ve Arkadaşları, 1994; Anoğlu, 1994; Aydın ve arkadaşları, 1996) kaynaklarında yapılmıştır. Okuyucular daha detaylı bilgi için bu kaynaklara bakmalıdırlar.

- Kurum, bugünün çağdaş teknik-idari-mali-pazarlama-araştırma-geliştirme kavramlarına etkin biçimde cevap verecek şekilde "özerkleştirilmeli" ve organizasyon şeması, işleyişi ve demir-çelik-enerji sektörü ile koordinasyonlan dinamik yapıda olmalıdır.
- Oluşturulacak ulusal taşkömür üretim politikasının temel hedefi havzanın jeolojik ve işletme koşullarının tanımladığı "optimal üretim ölçeği" **4.5-5 milyon ton/yıl** satılabilir kömür olmalıdır. Üretim Verimlilik ise **1-1.5 ton/yevmiye** -satılabilir kömür bazında- hedef alınmalıdır (Şekil 2.7). "Verimlilik artışı" konusunda sendika yönetiminin geliştireceği yöntemler ağırlıklı şekilde teşvik edilmeli ve uygulama sonuçları "işveren-sendika" bazında tartışmaya açılmalıdır. "Verimlilik artışı"nda uygulanacak kavram sadece "satılabilir kömür" miktarı değil projenin tasarımından satılabilir kömürün istenen kalite kontrolünü içeren tüm aşamalarda gerçekleştirilmelidir.) Kısaca bugünün çağdaş "topyekün kalite anlayışı" havzanın

tüm teknik, mali ve idari işlemlerinde özenle uygulanmalı, sonuçları ise yine özenle değerlendirilmelidir.

- Optimal üretim ölçeğini gerçekleştirmek için yapılması gereken büyük hazırlık + iyileştirme - modernizasyon yatırımlarının toplamı 350-400 milyon \$ mertebesindedir. Bunun kaynağı nasıl sağlanacak, sorusu burada sorulabilir. 1990 - 2000 döneminde ortalama vergi yükü (vergi geliri / GSMH) kabaca % 15 mertebesindedir. Halbuki, yaklaşık 20 yıl önceki ülke imkanlarında aynı oran % 15.1 (1977 -.1978 yılları) olarak gerçekleştirilmiştir idi (Maliye Bakanlığı, 2000). İspanya'da toplam vergi gelirinin oranı -GSMH cinsinden- 1990 yılı itibarıyla % 34.6'dır . Sonuç olarak, öncelikle sermaye (kar + faiz + kira) gelirlerinin ücret gelirleri ölçüsünde bir "gelir vergisi baskısı" altında kalmış olsa idi bu şekilde yaratılabilecek ek gelirin boyutu 1 katrilyon 225 trilyon TL -1996- olacaktı. Bu değer de aynı yılın bütçe açığına denk olmaktadır (Oyan, 1998). Açıkça anlaşılabilen gibi bu kaynaklar ülkemizde her zaman yaratılabilir.
- Kurumun ticari maliyeti içinde yaklaşık % 40 düzeyinde seyreden finansal giderler içinde ağırlıklı paya sahip "sosyal yardım zammı" kaldırılmalıdır ve aynı giderde yer alan çeşitli kalemlerin ödenmemesinden doğan çok yüksek "gecikme zammı" oranları aşağıya çekilmelidir. Bunların yapılması ile Kurum üzerindeki finansal baskı hafifleyecektir.
- Kurumun optimal üretime (4.5 - 5 milyon ton satılabilir) ulaşabilmesi için kesinlikle üretime yönelik olarak kalifiye yeraltı işçi açığı ivedilikle kapatılmalıdır. Havzanın bütününde eğitim ve öğretim düzeyi bir program çerçevesinde yükseltilmelidir. Bu program işyeri emniyeti ve verimliliği yükselteceği için üzerinde önemle durulmalıdır.
- Rödavans; Havzada öncelikle işyeri emniyeti ve işçi sağlığının tam sağlanması, mevcut rezervlerin kamu yararına en yüksek düzeyde çıkartılması, alt yapı yatırımlarının (kuyu, galeri, desandre vb.) gerekli büyüklükte yapılması durumunda küçük ölçekli işletmelerin gelişimi için yararlıdır. Yukarıda belirtilen şartların birisinin bile sağlanamaması durumunda "rödavans" olayı havzadan kesinlikle kaldırılmalıdır.
- Zonguldak kömür havzası ile ilgili bütün siyasi partilerin, kurumun, üniversitenin, sendikaların, mühendis odalarının, esnaf ve sanatkar birliklerinin ve diğer gönüllü kuruluşların yer alacağı bir konsey oluşturulmalı ve bu konseyin temel görevlerinden biri de Zonguldak Kenti'nin kömüre bağımlılığını azaltacak yeni projeler üreterek kamuoyuna ve yetkililere iletmek olmalı.

TEŞEKKÜR

Yazarlar, bu çalışmanın "çağrılı bildiri" olarak sunulmasını isteyerek bizleri onurlandırdıkları için TMMOB Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi Yönetim Kuruluna, Türkiye 13. Kömür Kongresi Yürütme Kuruluna ve kimi çalışma ve verilerin temininde gösterdikleri ilgi ve dikkatten ötürü Sayın Maden Yük. Müh. Çetin ONUR, Sayın Maden Müh. Engin ERDOĞAN, Maden Y. Müh. Sayın Mehmet Şükrü GÖK ve Prof. Dr. Sayın Nuri AKÇİN'e burada teşekkürlerini açıklarlar.

KAYNAKLAR

- Akçin, N.A., Kasapoğlu, A.** (1999) "Hava Patlatmak Kazı Sisteminin Pilot Pano Uygulama Sonuçları", 11. Mühendislik Haftası Yerbilimleri Sempozyumu, İsparta
- Akçin, N.A.** (2000) Hava Patlatmalı Kazı Sistemi, DPT Teknolojik Araştırma Projesi, Proje Kod No : 97 K 122 460, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- Arıoğlu, E.** (1984) "Dışarıdan Alınan Taşkömür sorunu", Cumhuriyet Gazetesi, Şubat.
- Arıoğlu, E.** (1985) "Türkiye'nin Taşkömür ithal Etmesi Yanlış", Güneş Gazetesi.
- Arıoğlu, E.**(1986) "Artık Zonguldak Taşkömür Havzası'na Sahip Olalım", Cumhuriyet Gazetesi, Temmuz.
- Arıoğlu, E.**(1990 a) "Kömür Devri Kapanmış Değil", Cumhuriyet Gazetesi, Aralık.
- Arıoğlu, E.** (1990 b) "Kömür Madenlerinin Kapatılması Üstüne", Cumhuriyet Gazetesi, Kasım.
- Arıoğlu, E., Arı, Ş.** (1990)"Zonguldak Havzası'nda İş Kazalarının İstatistiksel Analizi ve AT Ülkeleri İle Karşılaştırılması", Türkiye 7. Kömür Kongresi, TMMOB Maden Müh. Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak
- Arıoğlu, E.** (1991) "A Statistical Analysis of Accidents in Zonguldak Coal Field of Turkey" 25th International Conference on Safety of Mining, Mining Research Institute, USSR.
- Arıoğlu, E.** (1992) "Zonguldak'taki Tablo Yılların Birikimi", Dünya Gazetesi, Mart.
- Arıoğlu, E.** (1993 a) "Zirvedeki Japonya'da Taşkömür Madenciligi", Cumhuriyet Gazetesi, Ağustos.
- Arıoğlu, E.** (1993 b) "Zonguldak Yaşatılmalıdır", Cumhuriyet Gazetesi, Ağustos.
- Arıoğlu, E.** (1993 c) "Zonguldak Kömür Havzası Gerçeği", Cumhuriyet Gazetesi, Temmuz.
- Arıoğlu, E.** (1994) "Zonguldak Kömür Havzası Gerçeği I-II-in", Barometre Gazetesi, Eylül.
- Arıoğlu, E.** (1995) Zonguldak Kömür Havzası Gerçeği, TMMOB Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, İstanbul, Ocak.
- Arıoğlu, E.** (1996) General Outlook For Worldwide Hard Coal Mining and The Evaluation of The Zonguldak Coal Enterprise/TURKEY, Privatization in The UK and Turkey With Particular Reference to The Coal Sector (Ed.M.Dartan), Marmara University European Community Institute, İstanbul, May.
- Arıoğlu, E.** (1997 a) "Doğalgaza Olan Talep Artacağından Fiyat Artışları kaçınılmaz Olacak", Finansal Forum, Eylül.
- Arıoğlu, E.** (1997 b) "Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılığı Giderek Artıyor", Finansal Forum, Ocak.
- Aydın, N. ve ark.** (1996) Zonguldak Kömür Havzası Hakkında T.C. Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, TBMM, Sayı: 180, Dönem: 20, Yasama Yılı:2.

- Bhattacharya, J.** (1994) "Japan's Coal Mining Industry-A Status Report" Colliery Guardian, March.
- Birön, C, Arıoğlu, E., Yüksel, A** (1984) Zonguldak Kömür Havzası'nda Hidrolik Tahkimatın Önemi, Türkiye 4. Kömür Kongresi, TMMOB Maden Müh. Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak.
- Çilingir, Y.** (1978) "Planlı Dönemde Zonguldak Havzası" Türkiye 1. Kömür Kongresi, TMMOB Maden Müh. Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak.
- Ergfin, İ.** (1977) EKİ Ocaklarında Uzun Ayaklarda Hidrolik Direk Kullanılması Hakkında Teknik Rapor, Tesis İşleri Kütüphanesi, Etüt No: 566, Zonguldak.
- Ethem, M.Y.** "Ereğli Kömürleri İşletmesinde Verimi Arttırıcı ve Maliyeti Düşürücü Çarelere Toplu Bir Bakış", Madencilik, Cilt X Sayı: 6, Ankara.
- Gök, M.Ş.** (1982) "Türkiye Taşkömürü Madenciliği Gelişimi ve Sorunları", Türkiye 3. Kömür Kongresi, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayın, Mayıs.
- Maksimoviv, S., Mowrey, G.L.** (1990) Basic geological and Analytical Properties of Selected Coal Seams for Coal Interface Detection, Information Circular 9296, Bureau of Mines.
- Oldroyd, G.C.** (1990) Some Consideration on Relative Competitiveness of Underground and Open Cut Coal Mining, The Mining Engineer, Vol: 149, No: 342, March.
- Oyan, O.** (1998) Türkiye Ekonomisi, imaj Yayıncılık, İkinci Baskı, Ankara.
- Özulu,** (2000) Genel Maden İşleri Sendikası, Zonguldak.
- Sealey, A.** (1991) "The Coal Mining Industry of South Africa", The Mining Engineer, October.
- Tamzok, F.** (1978) Kömür Madenciliğinde İş Kazaları ve Meslek Hastalığından, TMMOB Maden Müh. Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak
- Wagner, H.** (1992) "Pillar design in South African Collieries" Proceedings of the Workshop On Coal Pillar Mechanics and Design, Information Circular 9315, Bureau of Mines, United States Department of the Interior.
- Yaralı, O.** (2000) "TTK'da Galeri İlerlemelerinde Kullanılan Klasik ve Mekanize Sistemlerin Karşılaştırılması", 12.Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı, Zonguldak, Mayıs.
- British Petroleum Statistical Review of World Energy** (1997)
- Devlet Planlama Teşkilatı** (1996) Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Enerji Hammaddeleri Alt Komisyonu Kömür Çalışma Grubu Raporu.
- International Coal Trade, International Energy Agency** (1997)
- International Energy Agency** (1997) International Coal Trade, OECD, Paris.
- International Energy Agency** (1999) "The Cost of Coal: Critical Factors", the Future Role of Coal, Coal Industry Advisory Board, OECD.
- Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi** (1994) Taşkömürü Raporu, Zonguldak.

Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi (1999) Taşkömürü, Zonguldak
Maliye Bakanlığı, 2002 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ankara
TTK (1999) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Prof. Dr. Z. Aktaş için Hazırlanan
Brifing Foyu, Zonguldak, Ocak
TTK (2002), Çeşitli Kaynaklar.
World Energy Outlook(1998) ffiA
Devlet Planlama Teşkilatı (2001) Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plan
[http ://w ww.genelmadenis.org.tr](http://www.genelmadenis.org.tr)
<http://www.wci-coal.org>
[http://www.energy.gov.tr.](http://www.energy.gov.tr)

TÜRKİYE TAŞKÖMÜRÜ KURUMUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

RESTRUCTURING OF TURKISH HARDCOAL ENTERPRISE

Ömer YENEL, *TTK Genel Müdürlüğü, 67090 Zonguldak*

ÖZET

Zararları kabul edilebilir sınırların üstünde olan Türkiye Taşkömürü Kurumunun gelecekte de varlığını sürdürebilmesi için yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Ticari maliyette en büyük pay işçilik ve işçilik ile ilgili giderlere aittir. İşçilik giderlerinin önemli bir kısmı, üretimle doğrudan ilgili olmayan iş yerlerinde oluşmaktadır. Son iki yılda, Kurumun derlenip toparlanması ve maliyetlerin düşürülmesi yönünde önemli adımlar atılmış ve kayda değer sonuçlar alınmıştır. Verimlilik artışının sürekli olabilmesi için, Havza koşullarına uygun teknolojilerin kullanılması/geliştirilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

It is necessary to restructure Turkish Hard Coal Enterprise (TTK), having losses over the acceptable levels, in order to make TTK viable in the future. The biggest share in the commercial cost is for workforce expenditures and the other expenditures related with workforce. A significant portion of the workforce expenditures comes from the sections which are not directly related with the production. In the direction of restructuring and cost reduction important steps were realized and remarkable results have been obtained in last two years. It is necessary to use or to develop technologies suitable for the Basin's conditions.

1.GİRİŞ

Türkiye, daha çok dış dinamiklerin etkisi ile çok hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. 1980'li yıllarla başlayan, 2000'li yıllarla hızlanan bu süreçte, devletin rolü ve işlevi de yeniden tanımlanmaktadır. Mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması için korumacı politikalar terk edilmekte; devlet müdahalesi, girişimciliği ve düzenleyiciliğine son verilmesi istenmekte ve var olan kamu işletmelerinin hızla özelleştirilmesi ve/veya tasfiyesi yoluyla elden çıkarılması öngörülmektedir.

Hemen hemen bütün KİT'lere yönelik önemli kararların alındığı bu dönemde; zararlarının büyüklüğü, ürettiği ürünün farklılığı ve Batı Karadeniz Bölge ekonomisi içindeki yeri gibi farklı özellikleri nedeniyle olsa gerek, Türkiye Taşkömürü Kurumunun (TTK) özelleştirilmesi ya da kapatılarak tasfiyesi yönünde sonuca yönelik herhangi bir adım atılmamıştır.

TTK'ya yönelik belirsizliğin dorukta olduğu bir konjonktürde iktidara gelen 57. Cumhuriyet Hükümetinin Zonguldak ve madencilğe özel önem vermesiyle, TTK'nın rehabilite edilerek yaşatılmasına karar verilmiş ve böylece geleceğine yönelik belirsizlik sona ermiştir. Hiçbir KİT'e eleman alınmadığı bir dönemde, bürokrasinin hatırı sayılır direncine karşılık, üretim işçisi açığına gidermek üzere Kuruma 2000 yılı başlarında 4000'in üzerinde işçi alınması, siyasi iradenin TTK'nın yaşatılmasına ilişkin kararlılığının ve desteğinin çok önemli bir göstergesi olmuştur.

Kurumda yeniden yapılandırma çalışmaları 1980'li yılların sonlarında gündeme gelmiştir. 1992 yılında başlatılan çalışmalarla; tasarruf, reorganizasyon, iş güvenliği, işgücü, üretim, verimlilik, yatırım ve mevzuata yönelik iyileştirici önlemler öngörülmüş; ancak atılan adımlarda süreklilik ve kararlılık sergilenememiştir. O yıllarda atılan adımlardan bugünlere sağlanan en önemli kazanım, iş güvenliğinin artırılmasına yönelik önlemlerle, yerüstü işçi sayılarının azaltılması olmuştur.

Kömür Kongresi Yürütme Kurulunun çağrısı üzerine hazırlanan bu bildiriye önceki yıllarda yürütülen çalışmaların üstüne bina edilerek, 1999 yılı sonlarında başlatılan, yeniden yapılanma çalışmaları konu edilmektedir.

2. YENİDEN YAPILANDIRMANIN GEREĞİ

TTK, 1940 yılında kurulan Ereğli Kömür işletmelerinin (EKİ) devamı olmakla birlikte, köklerinin, Havzada kömür madenciliğinin başladığı 1848 yılına değin uzandığı kabul edilmektedir. Çünkü, devletleştirilme sırasında, ocaklarla birlikte buralarda var olan üretim kültürü ve yönetim sistemleri de devir alınmıştır. Bu nedenle bugünkü TTK, bu 153 yılı aşan süreçte; kömüre verilen önem, bilgi birikimi, insan kaynağı, teknolojik düzey, yönetim sistemi ile ülkede uygulanan ekonomi politikaları gibi çok çeşitli etmenlerin etkisi ile biçimlenmiştir. Gelecekteki yapısında da benzer etmenler etkili olacaktır. Bu nedenlerle, Kurumun yeniden yapılandırma gereği, taşkömürü, birincil

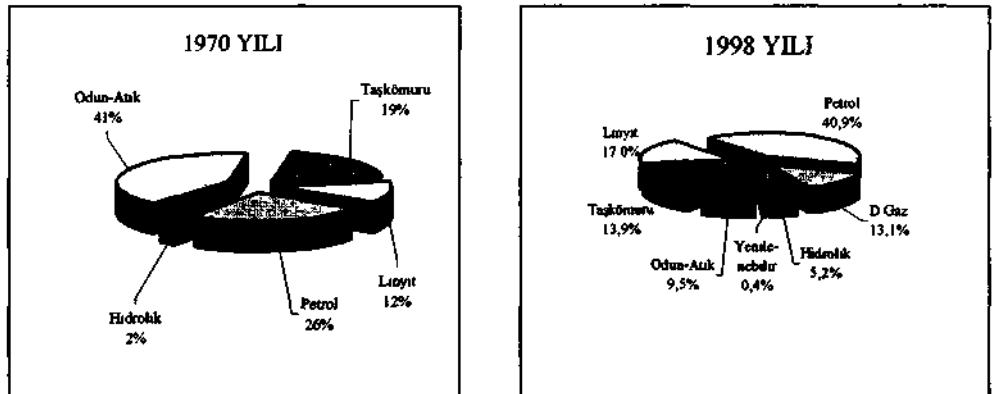
enerji kaynakları, enerji piyasaları, devlet işletmeciliği, bölge/ülke ekonomisi bağlamında ve geçmişten (1940 yılından itibaren) geleceğe bir perspektif içinde ele alınmaktadır.

2.1 Taşkömürünün Dünü, Bugünü ve Yarını

Kömürün, dünya genel enerji tüketiminde bir süredir %20'ler düzeyinde seyreden payını gelecekte de koruyacağı tahmin edilmektedir. Halen dünya birincil enerji ihtiyacının %23'ü kömürden karşılanmakta ve dünya elektrik üretiminin %38'i kömürden üretilmektedir. Dünyada son 25 yılda taşkömürünün üretimi yaklaşık %50 artarak 2000 yılında 3,639 milyon tona ulaşmıştır. Dünya taşkömürü üretiminin yaklaşık %16'sı (600 milyon ton) çelik üretiminde kullanılmakta ve dünya çelik üretiminin %70'i kömür kullanılarak elde edilmektedir. (WCI, 2001)

Dünya Enerji Konseyinin 2002 Yılı Bildirisinde de belirtildiği üzere; gelecek birkaç on yıllık dönem boyunca, toplam birincil enerji kaynakları içinde fosil yakıtlar en önemli ve sabit bileşen olarak yerini koruyacaktır. Ancak, bütün zorluk, bu kaynakların, ihtiyaç duyulan zamanda ve yerde, satın alınabilir fiyatlarda sunulabilmesidir. (Enerji Dünyası, Şubat 2002).

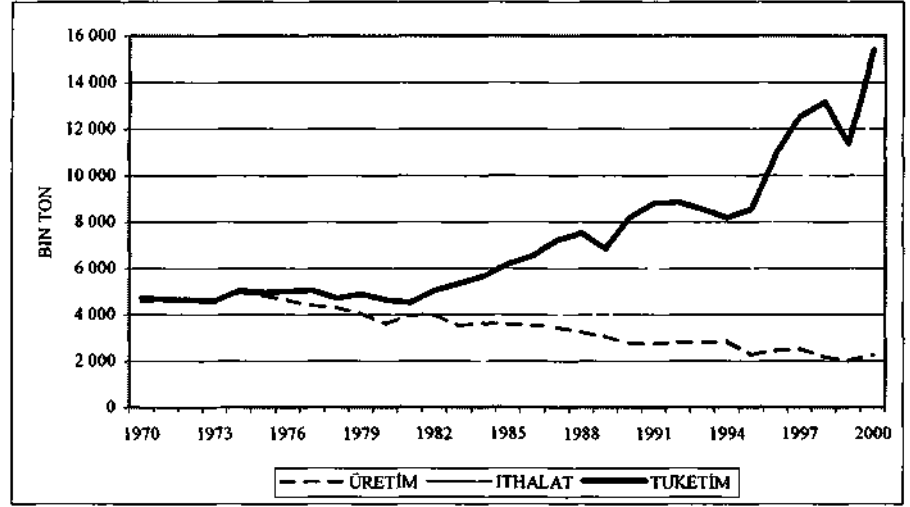
1998 yılı enerji istatistiklerine göre (DEK TMK, 2000) Türkiye birincil enerji kaynakları tüketimi içindeki payı 1970 yılında %19 (4,7 milyon ton) ve 1998 yılında %13,9 (13 milyon ton) (Şekil 1) olan taşkömürü talebi, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planına esas tahminlere göre (DPT, 2000) 2020 yılında 150 milyon ton düzeyinde olacaktır. Talebin artmasında, ithal kömüre dayalı termik santrallerin kömür talebi esas alınmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının tahminleri ise daha alt düzeylerde dir.

Şekil 1. Birincil enerji kaynaklarının toplam içindeki payları (1970 ve 1998).

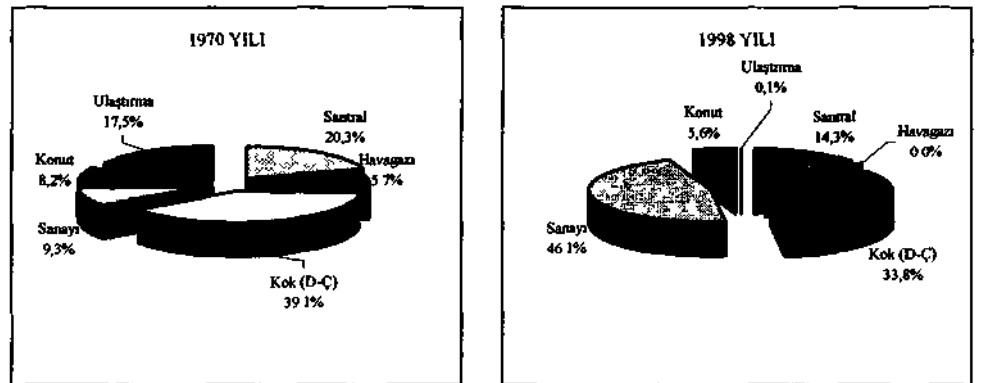
Türkiye'de taşkömürü yalnızca Zonguldak havzasında üretilmektedir. TTK'nın 1989 yılında uygulamasına başladığı rodövans karşılığı işletmecilik ihmal edilecek olursa,

Türkiye'de taşkömürünün tamamı TTK tarafından üretilmektedir. Türkiye'nin (EKİ/TTK'nin) taşkömürü üretimi 1970 yılında 4,5 milyon ton iken zamanla azalmış ve 2000 yılında 2,2 milyon ton olmuştur (Şekil 2). Türkiye'nin gelecekteki taşkömürü üretim miktarı, TTK'nın gelecekteki durumuna bağlı olacaktır.

Şekil 2. Türkiye'nin taşkömürü üretim, tüketim ve ithalatı (1970-2001).

Taşkömürünün kullanım alanları itibariyle dağılımı yıllar içinde değişmiştir. Örneğin; ulaştırma sektörünün payı 1970 yılında %17,5 iken, 1998 yılında %0,1; sanayi payı %9,3 iken %46 olmuştur (Şekil 3). VIII. Plana esas tahminlerde, 2020 yılındaki taşkömürü talebinde kok fabrikalarının payı %17, konut %6,7, sanayi %57 ve termik santraller %19 olarak öngörülmüştür.

Şekil 3. Taşkömürü tüketiminde sektör payları (1970 ve 1998).

1980'li yıllar öncesinde dünyada taşkömürü madenciliğinde sürekli yatırımlarla üretim artışları sağlanmıştır. Bu yıllarda, açık ocak madenciliğinde kapasite artışı sağlayan teknolojik ilerlemeler, deniz taşımacılığının büyük tonajlı gemilerle yapılabilmesi ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve enerji birim fiyatlarının düşmesi sonucu taşkömürü piyasasında rekabet ön plana çıkmıştır. Kolay ulaşılabilen kalın damarlarda üretimin yapıldığı açık ocak işletmeleri ile mekanizasyonun üst düzeye getirildiği yer altı işletmeleri karşısında, geleneksel maden işletmeciliğinin sürürüldüğü işletmeler rekabet edemez hale gelmiştir. Bu tür işletmelerde yaygın bir küçülme-kapanma politikaları uygulanırken kabullenilebilir sübvansiyonla yaşatılması öngörülen ocaklarda da yeniden yapılandırma çalışmaları başlatılmıştır.

Bu gelişmeler Türkiye'yi de aynı biçimde etkilemektedir. Gelecekte, Türkiye'de de hükümetlerin, yeraltı taşkömürü madenciliğini, diğer ülkelerdeki düzeylerde destekleyeceği düşünülmektedir. Türkiye'de taşkömürü üretiminin gelecekte, TTK'nın maliyetlerini kabul edilebilir sınırlar içine çekebilmesine bağlı olarak şekillenebileceği düşünülmektedir.

2. Devlet İşletmeciliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını

Devlet işletmeciliği 1929 yılındaki büyük bunalım sonrasında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de rağbet görmüş, bu tür işletmelerin sayılan 1980 yılına değin artmıştır.

1980'li yıllardan itibaren dünyada tercih edilen ekonomi politikalarında devletin rolü, sorumlulukları ve öncelikleri değiştirilmekte/yeniden tanımlanmakta; mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması için korumacı politikalar terk edilmekte; devlet müdahalesi, girişimciliği ve düzenleyiciliğine son verilmesi istenmekte ve var olan kamu işletmelerinin hızla özelleştirilmesi ve/veya tasfiyesi yoluyla elden çıkarılması öngörülmektedir. Bu bağlamda birçok ülkede, enerji piyasaları da serbestleştirilmekte ve devletler kömür madeni işletmeciliğinden çekilmektedir.

Türkiye'de, dünyadaki gelişmelere paralel olarak 1980 yılı sonrasında başlatılan devlet işletmelerinin özelleştirme ya da kapatma yoluyla tasfiye sürecinin önümüzdeki yıllarda hızlanacağı düşünülmektedir. Türkiye altına imza koyduğu Enerji Şartı Anlaşmasıyla enerji ticaretinin GATT/DTÖ (Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması/Dünya Ticaret Örgütü) kuralları çerçevesinde serbestleştirilmesini kabul etmiş; yakın geçmişte çıkardığı 4628 sayılı Elektrik Piyasası Yasası ile bunun hukuksal ve kuruluşuna karar verdiği Enerji Denetleme Kurumu ile de kurumsal altyapısını oluşturmuştur. Türkiye'de halen, enerji santrallerine girdi üreten linyit kömürü madenlerinin, santrallerle birlikte özel sektöre devredilme süreci yaşanmaktadır.

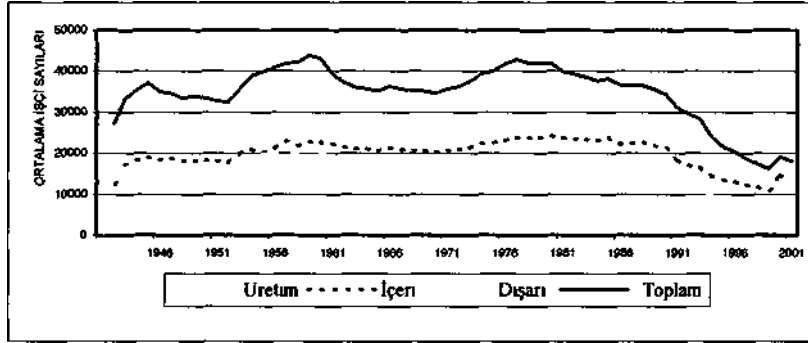
3. TTK'nın Dünü, Bugünü ve Yarını

Zonguldak Havzasında bulunan irili ufaklı çok sayıdaki madenin 1940 yılında Devletçe işletilmesine karar verilmesiyle Etibank'a bağlı bir işletme olarak kurulan EKİ, 1957 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri'nin (TKİ) kurulmasıyla bu kuruluşa devredilmiş, 1983 yılında da TTK adıyla ayrı bir KİT'e dönüştürülmüştür.

Kurum, genç Cumhuriyetin, enerjiye hayli gereksinim duyduğu, ithal ikamesine dayalı büyüme modelinin uygulandığı ikinci Dünya Savaşı ve sonrasını da kapsayan 1980 yılına kadarki dönemde, sanayi ve konutlarda yaşamsal öneme sahip olan taşkömürünü ne pahasına olursa olsun üretmek durumundaydı. Taşkömürü madenciliğinin alabildiğine desteklendiği bu dönemde EKİ aym örgüt yapısı altında, kömür madenciliğine entegre olarak; kok fabrikası, liman, tersane, maden makinaları fabrikası, oksijen-asetilen üretim tesisi, geçici depolama vb işletmeciliği; personel ve malzeme taşımacılığı gibi lojistik hizmet işletmeciliği; lojman, okul, hastane, itfaiye, işçi yurdu, sinema, lokal, plaj ve kantin gibi sosyal hizmet işletmeciliği ile Ereğli'den Azdavay'a kadar uzanan benzeri görülemeyecek büyüklükte bir işletme olmuş ve personeline de Türkiye ortalamasının hayli üstünde bir yaşam standardı sağlamıştı.

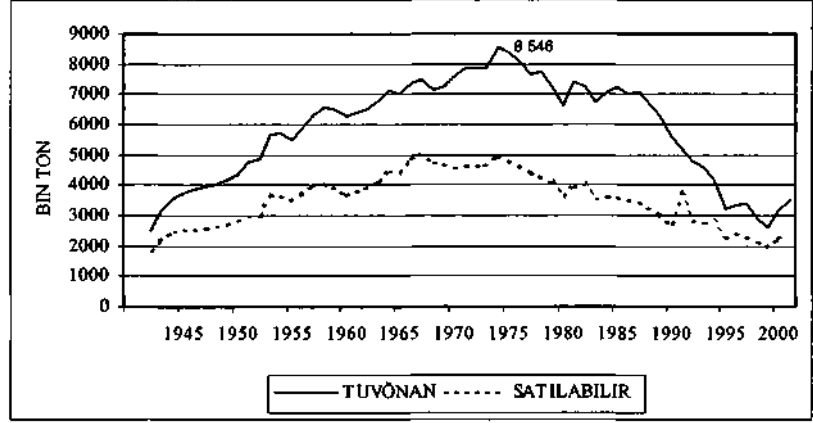
Halihazırda Kurum bir çok hizmeti dışardan sağlar duruma gelmiş olup kömür madenciliği dışında bunlardan yalnızca liman, maden makinaları fabrikası, oksijen-asetilen üretim tesisi, geçici depolama işletmeciliğini sürdürmekte, çalışanlarına lojman verebilmektedir.

EKI/TTK'nın 1940-1980 yılları arasında ortalama işçi sayısı 40.000 dolayında seyretmiş ve 1980 yılından sonra azalmaya başlamıştır (Şekil 4). Mart 2002 sonu itibariyle Kurumda 12.392'si yeraltı işyerlerinde ve 3.930'u da yerüstü işyerlerinde olmak üzere toplam 16.332 kayıtlı işçi bulunmaktadır. Yıllık satılabilir taşkömürü üretimi 5 milyon tonun üstüne çıktıktan sonra azalmaya başlamış ve 1999 yılında 2 milyon tonun altına düşmüştür (Şekil 5). Randımanlarda ise, son 50 yılda ne yazık ki kalıcı bir iyileşme olmamıştır (Şekil 6).

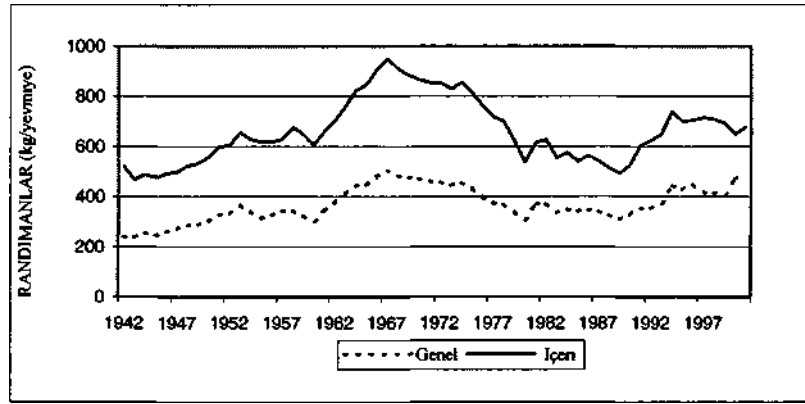

Şekil 4. Ortalama işçi sayıları (1940-2001)

Şekil 5 EKI/TTK'nın tuvönan ve satılabilir nitelikteki üretimleri (1940-2001).

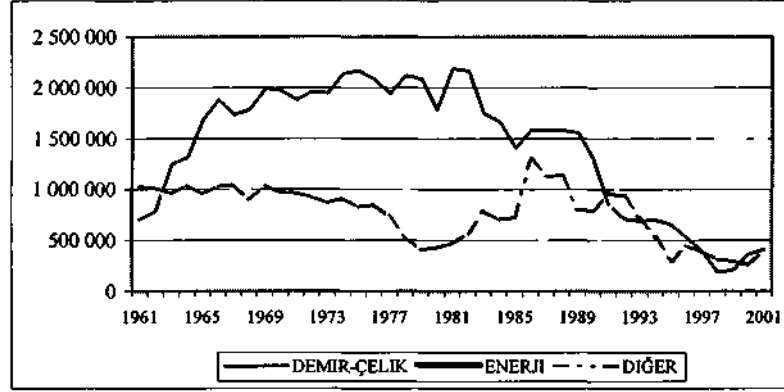

Şekil 6. EKI/TTK'de randımanlar (1942-2001).

Uzun süre Türkiye'nin koklaşabilir taşkömürü talebinin tamamını ve kaliteli yakıt gereksiniminin önemli bir kısmını karşılayan EKİ; kapasite artışı sağlayacak yatırımları yapmadığı için, önce ERDEMİR'in (1966) ve sonra da ISDEMİR'in (1974) kurulması ve ülkede sanayileşmenin ve kentleşmenin ivme kazanmasıyla 1970'li yıllarla birlikte ülke taşkömürü talebini karşılamakta yetersiz kalmıştır. Kurumun ürettiği taşkömürünün payı, ülke tüketiminde 1987'de %50'nin altına ve 2000 yılında da %16'ya düşmüştür. 1973 yılında 16 bin ton olarak başlayan Türkiye taşkömürü ithalatı giderek artan bir trend izleyerek 1998 yılında 10 milyon ton düzeyine ulaşmıştır.

TTK ürünlerinin satışlarında, 1980-1990 yılları arasında %50 dolayına yaklaşan demir-çelik sektörüne yönelik koklaşabilir taşkömürünün payı, 1990 sonrasında sürekli

azalmış; buna karşılık enerji sektörünün (Çatalağzı Termik Santralının, ÇATES'in) payı artmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. EKİ/TTK ürünlerinin sektörler itibariyle tüketimleri (1961-2001).

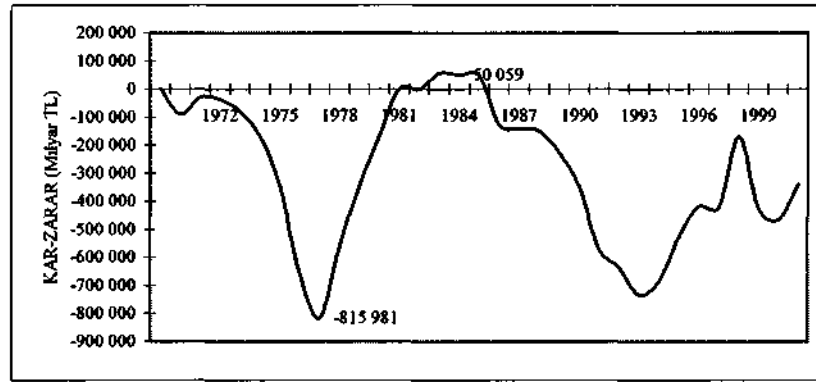
TTK satışlarında demir-çelik sektörünün payının azalması, buna karşılık enerji sektörünün payının artmasında;

- Demir çelik fabrikaları talebinin artması;
- TTK'nın üretim kapasite artışı sağlayacak ve demode olan yıkama tesislerini yenileyecek yatırımları yapamaması nedeniyle demir-çelik sektörünün istediği miktar ve kalitede ürün vermekte yetersiz kalışı;
- Bu gelişmelere bağlı olarak, taşkömürü ithalatının serbest bırakılması ve demir çelik fabrikalarının ithal kömüre yönelmeleri;
- Bütünüyle Havza kömürlerine göre tasarlanan 2X150 MW gücündeki ÇATES-B'nin devreye alınması; ve,
Çevre kirliliğini önlemek için atık suyunun filtre edilme zorunluluğu nedeniyle Zonguldak ve Çatalağzı Lavvuarlarında Filtrasyon Tesislerinin kurulması etkili olmuştur.

Halihazırdaki üretim düzeninde satılabilir ürün içerisindeki miktarı fazla olan (yaklaşık %65), ortalama 3.300 Kcal/kg ısı değere ve %50 kül içeriğine sahip bu filtrasyon ürününün başka bir alanda değerlendirilmesinin mümkün olmaması ve ÇATES'in alternatif tedarikçi bulma olanağının hemen hemen bulunmaması gibi nedenler, TTK'nın bu pazar yapısını sürdürmesini gerektirmektedir.

Kurumun kömür üretim miktarını arttırması ve yıkama tesislerini yenileyerek demir-çelik sektörünün istediği nitelikte ürün verebilmesi durumunda, demir-çelik sektörüne yönelik üretim miktarı artabilecektir.

Kurumun kâr etmesi hiçbir zaman tek basma bir amaç olmamıştır; ancak, 2002 yılı fiyatları ile 800 trilyon TL'yi aşabilen Kurum zararları 1980 yılına değin sözü edilmezken 1990'lı yıllardan itibaren kamuoyu gündeminden düşmez olmuş (Şekil 8) ve Kurumun kapatılıp kapatılmaması ulusal televizyonlarda bile tartışılır olmuştur. (1983-1985 yılları arasında kömür fiyatları Bakanlar Kurulunca belirlenip Kuruma görev zararı ile %10 oranında mahrum kalınan kâr tahakkuk ettirildiğinden, bu yıllarda zarar görülmektedir. 1998 yılında ise, Kurumun SSK'ya olan 29,5 trilyon TL tutanındaki borcunun Hazinece üstlenilmesi nedeniyle Kurum zarar azalmış görünmektedir.) Son yıllarda azalmış olsa bile, Kurumun büyük miktarlarda zarar eden bu yapısının sürdürülebilirliği bulunmamaktadır.

Şekil 8. 2002 yılı fiyatları ile Kurum zararları (DPT Madencilik Sektörü Deflatörü, 2002=1.00)

Bu bölümdeki bilgiler şöyle özetlenebilmektedir:

1. Alternatif enerji kaynakları yaygınlaşmış olmakla birlikte, kömür görünür vadede dünyada ve Türkiye'de enerji piyasalarındaki önemini ve pazar payını koruyacaktır. Ancak bu konudaki zorluk, bu kaynağın ihtiyaç duyulan zamanda ve yerde, satın alınabilir fiyatlarla sunulabilmesidir.
2. Koklaşabilir taşkömürü demir çelik fabrikaları için vazgeçilmez bir girdidir. Ancak, olağandışı gelişmeler olmadıkça Türkiye'deki demir çelik fabrikaları koklaşabilir taşkömürünü yurt içinden karşılamak zorunda değillerdir.
3. Devletin yeniden tanımlanan işlevleri arasında, devlet işletmeciliğine yer verilmemektedir. Bu nedenle devlet işletmeleri tasfiye edilmektedir.
4. Enerji piyasaları serbestleştirilerek rekabete dayalı bir yapıya dönüştürülmektedir. Ancak, yeraltı taşkömürü madenciliği -şimdilik- belirli sınırlar içinde desteklenmektedir.
5. Bu çerçevede TTK'nın Türkiye sanayii ya da ekonomisi için geçmişteki gibi bir "olmazsa olmaz" türden önemi kalmamıştır; Hazine desteği ancak belirli sınırlar içinde sürdürülebilecektir.

6. TTK'nın maliyet, verimlilik, kalite kaygılarından uzak, kömürün ne pahasına olursa olsun üretilmesi anlayışıyla gelecekte varlığını sürdürmesi mümkün görünmemektedir

Öte yandan, Kurumun aşağıdaki nedenlerle varlığını gelecekte de koruması gerekmektedir;

Kalkınma hızını artırmak zorunda olan bir ülke olarak Türkiye'nin rezervi 1,3 milyar ton olarak hesaplanan bir ulusal kaynağından (taşkömürü rezervinden) sonuna değin yaralanması gerekir.

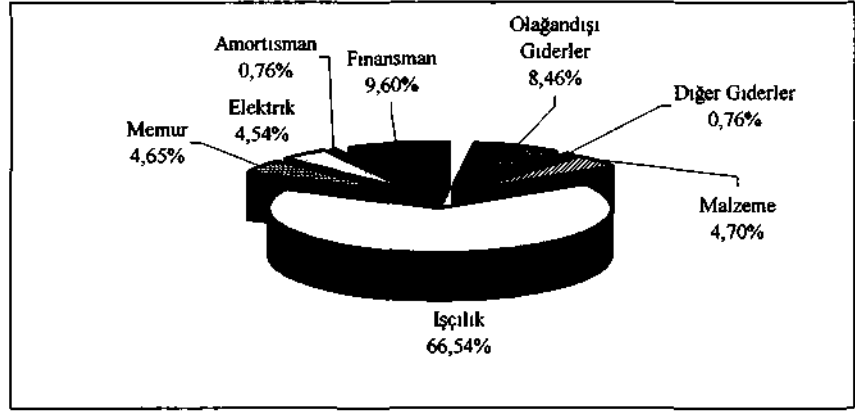
Başta, Havza kömürlerinin varlığı esas alınarak kuruluş yeri belirlenmiş olan Karabük ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları ile Çatalağzı Termik Santrali olmak üzere, ulusal sanayimize, temel girdilerinden olan taşkömürünü her koşulda yurt içinden tedarik edebilme güvencesi sağlanmalıdır. Nitekim Dünya Enerji Konseyi de, 2002 Yılı Bildirisinde enerji konusunda bütün zorluğun, bu kaynakların ihtiyaç duyulan zamanda ve yerde, satın alınabilir fiyatlarda sunulabilmesi olduğuna dikkat çekerek şu tavsiyede bulunmaktadır: "Tüm ülkelerin yapması gereken, tüm enerji alternatiflerini açık tutarak enerji portföylerini çeşitlendirme yoluna gitmek ve enerji pazar entegrasyonunu teşvik etmektir."

- Batı Karadeniz Bölge ekonomisi halen büyük oranda Havza madenciliğine bağımlıdır. Bu bölgede madencilik faaliyetlerinin durdurulması, öncelikle bu bölgede ve ardından da ülkede ekonomik ve toplumsal sarsıntılara yol açabilecektir. Kömür madenciliği emek yoğun bir üretim biçimine dayandığından, taşkömürü madenleri ek yatırım gerektirmeyen hazır ve önemli istihdam alanlarıdır ve ülkenin istihdam alanlarına gereksinmesi vardır.
- Zonguldak madenleri ve madenciliği, yöre halkı için yalnızca bir geçim kaynağı değildir. Dipçik ve süngü zoruyla edinilmiş, canlar pahasına, kanlar pahasına sürdürülmüş, efsanelere konu olmuş, yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, kültürel dokunun bir hücresi olmuş, bir meslek, bir iş yeri, bir gerçekliktir. 150 yılı aşan sürede çok farklı kaynaklardan beslenerek oluşmuş bu kendine özgü toplumsal ve kültürel yapının varlığını koruması, kültürel zenginliğimizi artıracaktır. TTK, bu 150 yılı aşan mazinin mirasçısı konumundadır. TTK'nın faaliyetlerine son verilmesi, yöre halkını geçmişinden koparacaktır.
- Havzadaki madenler ve kömür madenciliği, hem ülke için, hem de maden mühendisleri için de sıradan iş yerleri ve sıradan madencilik faaliyeti değildir. Bu madenler ve bu Havzadaki madencilik ülkenin sanayileşmesinde ve refah düzeyinin artmasında çok önemli rol oynamış; maden mühendisleri için bir okul, bir simge olmuş, deyim yerinde ise, uzun süre madenciliğimizin "Amiral Gemisi" olarak kabul edilmiştir. Maden mühendislerinin en azından yöre inşam kadar bu mirasa sahip çıkmasının bir nedeni de budur.

Bütün bu nedenlerle; TTK, Ülkenin gelecekte de ihtiyacı olacak taşkömürü rezervinden mümkün olduğu kadar çoğunu üretmek, gelişimine neden olduğu Batı Karadeniz Bölgesine hayat vermeye devam etmek ve öncülük ettiği Ülke madencilik sektöründeki anlamlı ve seçkin yerini korumak üzere, gelecekte geçerli olacak ekonomi politikalarına uyum sağlayacak biçimde yeniden yapılandırılarak varlığını sürdürmelidir.

3. SORUNLAR-NEDENLER

Kurumun temel sorunu, üretim maliyetinin, uluslararası piyasalara göre oluşan ortalama satış fiyatının çok üstünde olması nedeniyle zararlarının yüksekliğidir. Örneğin, 2001 yılı Ortalama Ticari Maliyet, Ortalama Satış Fiyatının 4 katıdır. Birbirini bütünüleyen ve destekleyen Şekil 9, Şekil 10 ve Çizelge 1, Kurumun temel sorunlarını açıkça sergilemektedir

Şekil 9. Gider türlerinin Ticari Maliyet içindeki payları (2001 yılı).

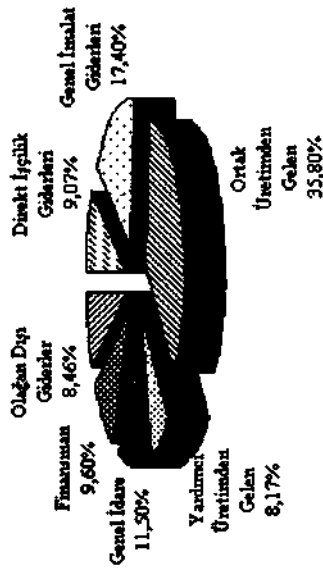
Çizelge 1. Sanatlar Bazında Norm Kadro-Fiili Durum Karşılaştırması

	İş (Sanat) Adı	Norm Kadro	Fiili Durum	Fark
YERALTI	Pano-ayak üretim	5.435	5.417	-18
	Hazırlık işçiliği	1.500	1.225	-275
	Nakliyat işçiliği	1.290	1.217	-73
	Mekanizasyon işçiliği	580	646	+66
	Elektrikçilik	255	287	+32
	Diğer işçilikler	3.440	3.600	+160
	Toplam	12.500	12.392	-108
	YERÜSTÜ	Lavvar Yıkayıcılığı	44	50
Lavvar İşçiliği		190	270	+80
Nakliyatçılık		60	175	+115
Kuyu Vinççiliği		74	60	-14
Harici Mekanizasyon		157	329	+172
İş Yeri Hizmet işçiliği		76	705	+629
Meydan ve Çevre işçiliği		73	185	+113
Sosyal Bakım işçiliği		26	176	+150
Nezaretçilik (1 .Smf)		20	60	+40
Cihaz Bakım işçiliği		104	207	+103
Motor Tamirciliği		25	91	+66
Büro işçiliği		0	166	+166
Diğer işçilikler		1012	1.334	+322
TOPLAM		2.000	3.930	+1.930

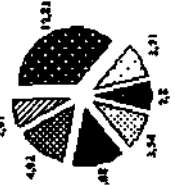
GENEL İMALAT GİDERLERİ

■ Materyal □ Maaşlar ■ Diğer

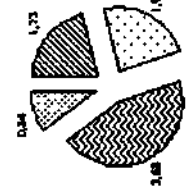

ORTAK ÜRETİMDEN GELEN GİDERLER

■ Üretim Ücreti □ Araç Maliyeti ■ İşçilik ■ İşletme Giderleri □ Kira ■ Diğer

YARDIMCI ÜRETİMDEN GELEN GİDERLER

□ Enerji □ Yarı-ürünler ■ Diğer

Şekil 10. Ticari maliyeti oluşturan unsurlar ve payları

Şekil 9'da görülebileceği gibi:

- Kömürün Ticari Maliyeti içinde en büyük pay (yaklaşık %66) işçilik ve işçilik ile ilgili giderlere aittir.
- Diğer önemli giderler, çoğunluğu SSK primlerinin zamanında ödenmemesinden kaynaklanan Finansman Giderleri (%9,60); Memur ve Sözleşmeli Personel Maaşı (% 4,65) ile Kıdem Tazminatı, İş Kazası ve Meslek Hastalığı Tazminatı ve Sosyal Yardım Zammı gibi giderlerden oluşan Olağan Dışı Giderler (%8,46)'dir.

Şekil 10'da görülebileceği gibi:

- Ticari Maliyette en büyük pay (%35,80) ile Ortak Üretimden Gelen Giderler adı altında toplanan Üretim Destek Birimleri, İşletme Emniyet, Kuyu Bakım, Büyük Hazırlık, İşletme Dışarı ve Lavvuvar gibi üretimle doğrudan ilgili olmayan - yardımcı- iş yerlerine aittir.
- Kömürün ayaktaki üretim maliyetinin (yaklaşık olarak Direkt İşçilik Giderleri + Genel İmalat Giderleri) toplamdaki payı yalnızca yaklaşık %26 ve bunun içindeki Direkt İşçilik Giderlerinin payı, yani kömürü üretenlerin esas ücretlerinin payı ise yaklaşık %9'dur.

Çizelge 1'de görülebileceği gibi:

- Pano-Ayak-Üretim, Hazırlık ve Nakliyat gibi üretim ile doğrudan ilgili zor ve tehlikeli işlerde toplam 366 işçi açığı varken,
- İş Yeri Hizmet işçiliği, Büro İşçiliği, Meydan ve Çevre İşçiliği, Sosyal Bakım işçiliği, Harici Mekanizasyon, Nakliyatçılık gibi üretim ile doğrudan ilgili olmayan, daha kolay ve tehlikesi daha az işlerde de toplam 1.195 işçi fazlalığı vardır.

Kurumdaki temel sorunları gösteren bu iki şekil ve bir çizelgenin bulguları ve bunların nedenleri şöyle özetlenebilir:

1. Ticari Maliyette en büyük pay işçilik giderlerine aittir ve işçilik giderlerinin önemli bir kısmı, ihtiyaçtan fazla işçi bulunduran üretim ile doğrudan ilgili olmayan işyerlerinde oluşmaktadır.

1.1. Üretim ile doğrudan ilgili olmayan işyerlerinde işçi sayısının fazla oluşunun nedenleri şunlardır:

- 1.1.1 Üretimle doğrudan ilgili olmayan işler daha kolay ve tehlikesi daha azdır.
- 1.1.2 Zor ve tehlikeli iş ile kolay ve tehlikesiz iş arasındaki ücret farkı önemsizdir.
- 1.1.3 Toplu İş Sözleşmesine göre, sağlık nedeniyle çalışmakta olduğu işini yapamaz raporu alan işçilerin, durumlarına uygun başka işlerde çalıştırılmaları gerekmektedir. Bu tür raporların yıllardır kolaylıkla alınabildiği ifade edilmektedir. (Mart sonu itibariyle Kurumda istihdam edilen 16.322 işçimizin yaklaşık 4000'i sağlık raporu ile işini değiştirmiş bulunmaktadır.)
- 1.1.4 Özürlüler yeraltında çalıştırılmamalarına karşın, Kurumda çalıştırılması zorunlu özürlü işçi sayısının belirlenmesinde esas alınan işçi sayısı toplamına yeraltı işçi sayısı da dahil edildiğinden, yerüstü iş

yerlerinde özürli işçi yoğunluğu artmaktadır. (Kurumda Nisan 2002 itibariyle 375 adet özürli istihdam edilmektedir.)

1.2. İşçilik giderlerinin genel olarak yüksek oluşunun nedenleri ise şunlardır:

1.2.1. Üretim emek yoğunudur. Bunun nedenleri de:

- Kömür damarlarının yapısı ile Havzanın jeolojik ve tektonik yapısı mekanizasyonu zorlaştırmaktadır.
- Havza koşullarına uygun teknolojiyi kullanma ve/veya geliştirme çabaları yetersizdir.

1.2.2. İşgücü verimliliği düşüktür. Bunun nedenleri de:

1.2.2.1. Etkin çalışma süresi kısadır. Bunun nedenleri ise:

- İş yerleri dağınık ve özellikle yeraltı iş yerlerine ulaşımında geçen süre uzundur.
- Çalışma disiplini yetersizdir.
- Toplu İş Sözleşmesine göre, hastane vb yerlere muayene amaçlı gitmeleri halinde işçiler 2 güne kadar ücretli izinli sayılabilmektedir ve bu hak sıklıkla kötüye kullanılabilir.
- İş planlaması ve koordinasyon kusursuz değildir.

1.2.2.2. Motivasyon eksikliği vardır. Bunun nedenleri de:

- Kurumun geleceğine olan inanç zayıflamıştır.
- Çalışanın takdir edilmediği ve çalışmaya yaptırım uygulanmadığı düşüncesi yerleşmiştir.
- Prim sistemi çalışmayı yeterince özendirmemektedir.
- İşgücünün yaş ortalaması yüksektir.

1.2.2.3. Verimlilik bilinci yeterince yerleşmemiştir.

2. Ticari maliyetin yüksek olmasının diğer nedenleri de şunlardır:

2.1. Finansman Giderleri yüksektir. Bunun nedeni ise, Kurum giderlerinin önemli bir kısmı Hazinece karşılanmakta; ve Hazine tüm giderleri karşılayacak miktarda finansmanı zamanında sağlayamadığında Kuruma faiz tahakkuk etmektedir.

2.2. Yüksek miktarda Kıdem ve İhbar Tazminatı ödenmektedir. Örneğin, 2001 yılında ayrılan 1.459 işçi için toplam 22 trilyon TL İhbar Öneli ve Kıdem Tazminatı ödenmiştir.

2.3. Yüksek miktarda İş Kazası ve Meslek Hastalığı Tazminatı ödenmektedir. Bunun nedenleri ise:

- 2.3.1. İş kolunun riski yüksektir.
- 2.3.2. Mekanizasyon azdır.
- 2.3.3. İşçinin eğitim düzeyi yüksek değildir.
- 2.3.4. İş kazası veya meslek hastalığı olmadığı halde öyle sayılanlar fazladır. Bunun nedenleri ise:
  - Hukuk sistem buna olanak tanımaktadır.
  - Sağlık sektörü buna olanak tanımaktadır.

- Yargılama sürecini Kurum lehine etkileyecek bilgi ve belgelerin zamanında temin edilmesinde yetersiz kalınmaktadır.

- 2.4. Kömürün kazılması, taşınması, elenmesi, yıkanması, atıkların atılması, hazırlık vb faaliyetlere ilişkin süreçlerdeki tasarım ve uygulamalarda kusurlu, özensiz ve bilinçsiz işlemler bulunmaktadır. Örneğin;
- Yeraltında aynı anda çok fazla sayıda (6-7) katta çalışılması kullanılan yer açıklıklarının uzunluğunu ve dolayısıyla da taşıma ve bakım-onanm giderlerini;
  - Fazladan sürülen yer altı açıklıklar(lağım, başyukarı gibi) üretim maliyetini;
  - Tahkimatta ahşap malzeme kullanılması malzeme, işçilik ve bakım-onanm giderlerini;
  - Tuvönan kömür kül oranının normal sınırların çok üstüne çıkması, kazı taşıma ve kömür yıkama maliyetlerini fazladan arttırmaktadır.
- 2.5. Bazı tesis, makine ve donatımın verimliliği düşük, işletme giderleri yüksektir. Bunun nedenleri ise:
- Teknolojileri eskimiş, faydalı ömürleri dolmuş, emre amadelikleri düşük, bakım-onanm giderleri yüksek, enerji tüketimleri fazladır.
  - İşletim ve bakımda yeterli özen ve ilgi gösterilmemektedir.
- 2.6. Bazı önemli yatırımlar zamanında yapılamamıştır. Örneğin, kömür madenciliğinde genel olarak satılabilir nitelikteki bir ton kömür başına her yıl 10-15 USD yatırım yapılması gerektiği bilinirken, Kurum için bu değer son 25 yıl ortalaması 7 USD dolayında olmuştur. Bunun nedenleri ise:
- 2.6.1. Yatırımlara yeterli ödenek ayrılamamıştır.
- 2.6.2. Aynan ödeneklerin tamamı yıl içinde kullanılamamıştır.
- 2.6.3. Kurum içinden ve/veya Kurum dışından kaynaklanan öznel nedenlerle yapay engellemeler olmuştur.
- 2.6.4. Kurumun geleceğine ilişkin belirsizlikler önemli kararlarda duraksamalara neden olmuştur.
- 2.7. Tedarik sürecinde maliyet yükselten etmenler bulunmaktadır.
- 2.8. Stokta bekleme sırasındaki kayıplar fazladır. Bunun başlıca nedeni de, Kuruma ait bazı tüketim malzemelerinin Kurum dışı kullanma alışkanlığının bulunmasıdır.
- 2.9 Kurumun taşınmazlarının sayısı ve bunların kapladığı alanları fazla; bina ve tesisler, genellikle dağınık ve eklektik özellik taşımaktadır. Bu yapı, bir yandan Kurum hizmetlerinin hızını azaltıp ulaşım, bakım-onanm, ulaştırma, iletişim, ısınma, aydınlatma, koruma-güvenlik gibi giderlerin artmasına neden olurken, diğer yandan kentin gelişmesini engelleyebilmektedir. Örneğin, Kurumun kullandığı tapulu, Hazine parselleri ve orman alanlarının toplamı 4 km²'nin üstündedir. Bu

alanların %99'u Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Gelik Belediyesi sınırları içinde olup alanları toplamı 2.301.787 m²'dir Çok büyük çoğunluğu merkezi yerlerde bulunan bu alanların belediye sınırları içindeki payları ise şöyledir:

- Kozlu Belediyesi sınırları içinde Kurum arazisinin payı %10.
- Kilimli ve Gelik Belediyeleri sınırları içinde Kurum arazisinin toplam payı %11.
- Zonguldak Belediyesi sınırları içinde Kurum arazisinin payı %2.

- 2 10. SSK Prim oranları yüksektir. Örneğin, 2001 yılında, satış hasılatının %38'ine eşit miktarda 39,4 trilyon TL SSK ve işsizlik Sigortası Primi tahakkuk etmiştir.
- 211 SSK primlerine ek olarak Amele Birliğine de her işçi için brüt ücretinin %1,5'i oranında nakdi yardım yapılması gerekmektedir Örneğin 2001 yılında tahakkuk eden Amele Birliği Kurum yardım payı 2.17 trilyon TL'dir.
- 2.12. Yüksek miktarda Sosyal Yardım Zammı ödenmektedir. Örneğin 2001 yılında yaklaşık 73 bin kişi için 5,1 trilyon TL Sosyal Yardım Zammı tahakkuk etmiştir.
- 2.13. Kurum yönetimlerindeki süreksizlikler, bazı tercihlerin yönetimlerle birlikte değişebilmesine ve zaman kaybına yol açmıştır.
- 2.14. Bir çok kamu kuruluşunda görüldüğü gibi, personelin niteliğini yükseltme çabaları yetersiz ve yeniliklere karşı direnç fazladır.
- 2.15. Son yıllarda bütün dünyada yakınılan dost ve akraba kayırmacılığı (nepotizm) ile ayrıcalık isteme alışkanlığı alışılmışın ötesinde yaygındır. Bu durum, çalışma disiplinini, kararların nesnellliğini ve tarafsızlığını olumsuz etkilemekte, çalışanların hak ve adalet duygularını zedelemekte, ve Genel Müdürün zamanını gereğinden fazla alabilmektedir. Örneğin, yeraltında bir işçinin iş yerinin değiştirildiği haberi, yalnızca 15 dakika içinde Ankara'da bir parlamentere ulaştırılabilmekte; 55 m²'lik bir lojman için Genel Müdüre 20 kişi ricacı olabilmektedir. Bu sorunların diğer kamu kuruluşlarında görülenden daha fazla olmasının nedeni ise, Kurumda istihdam edilenlerin tamamına yalanının, kökenleri farklı bile olsa, yöreden olması, birbirlerini çok eskiden beri tanınması ve/veya akrabalık ilişkisinin bulunmasıdır.

5. YENİDEN YAPILANDIRMA PROGRAMI

Yeniden yapılandırma programının öncelikli hedefi, Kurum zararlarını mümkün olduğunca azaltıp, Hazineye olan yükünü kabul edilebilir düzeylere indirerek yaşayabilirliğinin tartışılır olmaktan çıkarılmasıdır. Bu anlamda, program, maliyet odaklı bir programdır. Yeniden yapılandırma programı bir kez yapıp biten bir program olarak tasarlanmamıştır. Zamana yayılan, süreç içindeki bulgularla sürekli olarak

zenginleştirilmesi ve ayrıntılandırılması öngörülen dinamik bir programdır. Bu programın, sonucu en çok etkileyecek ögesi, maliyetteki payı en yüksek olduğu için, işgücünün iyileştirilmesidir.

Programın genel perspektifi şöyle belirlenmiştir:

- Mümkün olduğunca madencilik faaliyetlenne odaklanmak.
- Ne pahasına olursa olsun değil, piyasanın istediği nitelikte ve mümkün olan en düşük maliyette üretim yapabilmek.
- Kurumu daha denetlenebilir, daha kontrol edilebilir, daha koordine edilebilir bir yapıya kavuşturarak daha kolay yönetilebilir bir hale getirmek ve bu kapsamda şu adımları atmak:
  - Örgüt yapısındaki gereksiz şişkinliği gidermek.
  - Yeraltı ve yerüstünde iş yerlerini mümkün olduğunca bir araya getirmek.
  - Ekonomik ömrünü tamamlamış bina, tesis, makine ve donatımı elden çıkarmak ya da yenilemek
  - Hazine, Orman Genel Müdürlüğü ve diğer kurumlarla olan taşınmazlara ilişkin ihtilaftan giderek, kullanılmayan taşınmazları üçüncü kişilerin kullanımına açmak.
  - Kurumun varlıklarını ve performansını ölçülebilir hale getirmek.
- İşgücü verimliliğini artırmak.
- Tüm üretim ve hizmet süreçlerini sürekli gözden geçirerek, Kurumun performansını etkileyen, maliyet, kalite ve hizmetlerin hızı gibi etmenlerde sürekli iyileştirme yapmak.

Bu çerçevede programın 2005 yılına kadarki somut hedefleri şöyle belirlenmiştir:

- o 1999 yılında 2 milyon tonun altına düşmüş bulunan yıllık satılabilir nitelikteki kömür üretim miktarını verili koşullarda optimum olarak belirlenen 3 milyon ton düzeyine çıkarmak.
- o 600-650 ton/yevmiye düzeyinde seyreden İçeri Randımanını 1000 ton/yevmiye düzeyine ve 460-470 ton düzeyinde olan Genel Randımanı 700 ton/yevmiye düzeyine çıkarmak.
- o 150-170 USD/ton düzeyinde olan binm üretim maliyetini 80-90 USD/ton düzeyine çekmek; ve
- o 1999 yılında 370 milyon USD düzeyine inmiş bulunan yıllık zaran, 110-120 milyon USD düzeyine indirmektir.

6. ATILAN ADIMLAR VE BAZI SONUÇLAR

Belirlenen yeniden yapılandırma programı doğrultusunda 2000 yılının başından bu yana çeşitli alanlarda çok sayıda adım atıldı. Bu adımların bazılarının sonucu kısa vadede alındı, bazılarının sonucu uzun vadede ortaya çıkabilecek. Bazıları çalışanların ve kentlinin gözleri önünde; bazıları ise yeraltında, taşıma güzergahında, bürolarda,

dosyalarda, düşüncelerde ya da çalışma performansında. Bir kısmı Kurum bilançosuna dolaysız yansımakta, bir kısmı ise dolaylı. Son iki yılda yapılan çalışmalar şöyle özetlenebilmektedir:

6.1.Çalışmaların ilk aşamasında, Kurumun daha denetlenebilir, daha kontrol edilebilir, daha koordine edilebilir bir yapıya kavuşturularak daha kolay yönetilebilir bir hale getirilmesine özel önem verildi. Bu çalışmalarla;

- Sınai, idari, sosyal ve konut amaçlı toplam bina sayısı 4.348 iken 3.915 oldu (% 10 azaldı.); Genel Müdürlük idari binaları sayısı 38 iken 16 oldu (% 58 azaldı.).
- Sağlanan mekansal konsantrasyona paralel olarak, özel güvenlik görevlisi sayısı 773 iken 600 oldu (% 22 azaldı.); ve memur kadrosuna aktarılan personelden daha etkin yararlanılması yoluna gidildi.
- idari yapıdaki reorganizasyon sonucu, Genel Müdür Yardımcısı, Daire Başkanı, işletme Müdürü, Şube Müdürü, Başmühendis ve Servis Şefi gibi çeşitli kademelerdeki yönetici sayısı 237 iken 203 oldu (% 14 azaldı.).
- Üzülmez Müessesesi bünyesinde olup Kurumun diğer birimlerine de hizmet veren birimler, Genel Müdürlük bünyesine alınarak, Kurumun bazı işlemleri hızlandırıldı, maliyetlerin kontrolünde etkinlik artırıldı.
- Çoğu ekonomik ömrünü doldurmuş bulunan iş makinesi ve taşıt araçları satıldı ve bunların toplam sayısı 279 iken 145 oldu (% 48 azaldı.).
- Kurumun kullandığı mekanların bakım ve onarımı yapıldı; hurda ve ölü stok malzemeler elden çıkarılarak Kurum iş yerlerinin görünümleri düzeltildi.
- Kuruma ait taşınmazlardan, Kurum kontrolü dışına çıkanlar, kullanılmayanlar, kullanılması düşünülmeyenler, satış ya da kiralama yoluyla değerlendirildi; kullanılan binaların bakım-onarımı yapıldı; bunlardan Kurumun tarihinde anlamı bulunanlara özel önem verildi.

6.2.İşgücünün iyileştirilmesi, etkin kullanımı, verimliliğinin artırılması ve giderlerinin azaltılmasına yönelik şu çalışmalar yapıldı:

- Özellikle yerüstü işyerlerindeki işçilerden emekliliği hak edenlerin iş akitleri feshedilerek, atıl işgücü azaltıldı. Kendiliğinden emekli olanlarla birlikte 2000 yılı başından 2002 yılı Nisan ortalarına değin işçi sayısı, yeraltından 2.600 ve yerüstünden de 1.878 olmak üzere toplam 4.478 azaldı; sonuçta yeraltı iş yerlerinde çalışan işçi sayısı 10.925 iken, bu dönemde 4.012 yeni işçi alınmasına rağmen 12.400 oldu (%13 arttı.); yerüstü iş yerlerinde çalışan işçi sayısı 5.405 iken, 4.421 oldu (% 18 azaldı.); üretim işçisinin toplamdaki payı % 19 iken % 27'ye çıktı.
- Sözde iş kazası iddiasıyla işgücü kaybı ve sonrasında zor ve tehlikeli işlerden daha kolay ve tehlikesi daha az işlere geçişler, çeşitli caydırıcı önlemlerle azaltıldı. (Örneğin Ocak-Mart döneminde, 2000 yılında 479 ve 2001 yılında 423 olan iş kazası sayısı, 2002 yılında 267 oldu.).
- Hem işçilerimize daha iyi sağlık hizmeti verebilmek, kazalara daha kısa zamanda müdahale edebilmek, hem de iş kazası suistimallerini

önleyebilmek, hastanede geçen sureyi azaltabilmek için işyeri hekimliği uygulamasına yönelik girişimler başlatıldı.

- Personelin işe devamı çağdaş gereçlerle izlenmeye başlandı. Bu amaçla, Genel Mudurluk birimlerinde Personel Devam Kontrol Sistemi kuruldu, Üzülmüş Müessesinde bulunan sistem etkinleştirildi, Kozlu Müessesesindeki sistem işletmeye alındı. Karadon, Armutçuk ve Amasra müesseselerimizde ise benzeri sistemler önümüzdeki aylarda çalışmaya başlayabilecektir.
- Görevde yükselme liyakat ve kariyer ilkelerine bağlandı. Bu kapsamda, boş kadroların smavla doldurulmasına yönelik Görevde Yükselme Eğitimlerinin ilki Mayıs ayının ikinci yarısında başlayacaktır.
- Personelin eğitim yoluyla niteliğinin artırılması ve çalışanın özendirilmesine önem verildi.

6.3 Verimli olarak yürütülemeyen şist yayma, kömür, taş ve malzeme taşıma, personele öğle yemeği verme gibi işler üçüncü kişilere yaptırılmaya başlandı.

6.4.Kurum Ana Statüsünde değişiklik yapılarak taşkömürü dışındaki madenlerin de işletilebilmesi olanaklandırıldı. Bu kapsamda, varlığı daha önceden bilinen bir boksit sahasının ihale yoluyla üçüncü kişilerce işletilmesine başlandı; kömür dışındaki maden varlığının araştırılması için Maden Tetkik ve Arama (MTA) Genel Müdürlüğü ile işbirliği başlatıldı.

6.5 Verimlilik Kurulu oluşturularak, her alandaki verimlilik düzenli olarak izlenmeye ve belirlenen aksaklıklara karşı önlemler geliştirilmeye başlandı.

6.6.Üretim sürecinin sürekli gözden geçirilmesiyle kömürün kül içeriği azaltıldı, eleme sistemi iyileştirildi, zenginleştirilme sürecinde alternatifler geliştirildi. Kurumun tüm enerji sistemleri incelenerek, verimliliği artırıcı, maliyeti düşürücü önlemler alındı. Bu bağlamda olmak üzere büyük miktarda güç tüketen, ekonomik ömrünü tamamlamış kompresörler yenilendi.

6.7 Bilgisayar sistemini yenileme çalışmaları tamamlandı. Genel Mudurluk birimlerinde ve müesseselerde, personel, muhasebe, stok kontrol, satılma, istatistik, kömür satış işlemlerinin Genel Müdürlük birimlerinde ve müesseselerde doğrudan bilgisayar ortamında yapılabilmesi ile, işlemlerin hızlandırılması ve bilgilerin daha sağlıklı temini mümkün olacak.

6.8.Kuruma ait arşivlenmesi ve uzun süre saklanması gereken, jeolojik, teknik, mali, yönetsel vb tüm bilgi ve belgelerin manyetik ortamda saklanmasına ve bunlardan bilgisayar ortamında yararlanılmasına yönelik çalışmalar başlatıldı. Böylece, bir yandan gündelik iş ve işlemler daha hızlı ve doğru yapılabilecek, diğer yandan da silinmeye yüz tutmuş Kurum tarihine ilişkin sağlıklı bilgileri geleceğe taşıyabilmek mümkün olabilecektir.

6.9.Zonguldak Defterdarlığı ile iki grup halinde yapılan trampalarla, alanları toplamı yaklaşık 200 bin m² olan 92 taşınmazın tapusu Kurumumuza geçti; buna karşılık alanları toplamı yaklaşık 230 bin m² olan toplam 128 taşınmaz Hazineye bırakılarak, Kurum taşınmazlarının mülkiyetine ilişkin karmaşa büyük oranda azaltıldı.

Bütfin bu çalışmalar sonucunda sağlanan iyileşme, 1999 yılı verileri ile 2001 yılı verileri karşılaştırılarak şöyle özetlenebilmektedir:

- Satılabilir nitelikteki kömür üretimi 1.989.572 ton iken, 2.356.777 ton oldu (% 18 arttı.).
- Genel Randıman 407 kg/yevmiye iken son 60 yılda ikinci kez 500 kg/yevmiye'nin üstüne çıkarak 501 kg/yevmiye oldu (% 23 arttı.).
- Fiili yevmiyelerde üretim işçisinin toplamdaki payı %19 iken %26.7 ile son 60 yılın en yüksek değerine ulaştı.
- Üretilen satılabilir nitelikteki birim kömür basma harcanan elektrik enerjisi 121,6 kWh/ton iken 111,1 kWh/ton oldu (% 9 azaldı.).
- Kömürün ticari maliyeti 242 USD/ton iken, 128 USD/ton oldu (% 47 azaldı.) ve sonuçta;
- Kurum zararı 392 milyon USD iken, 212 milyon USD oldu (% 46 azaldı.).

6. SON SÖZLER

Görünür vadede birincil enerji kaynakları içindeki önemini koruyacağı tahmin edilen taşkömürünün 150 yıldır üretildiği ve bugünkü üretim hızıyla da en azından bir o kadar daha üretilebilme potansiyeli bulunan Havzada, ekonomik, toplumsal, sektörel ve mesleki açılardan kömür madenciliği sürdürülmelidir.

Ancak Kurumun faaliyetlerini sürdürebilmesi, bugün ve gelecekte, ülkemizin de bir parçası olduğu uluslararası düzlemde esas alınan, devlet desteğinin sınırlandırıldığı, rekabete dayalı, dışa açık ekonomi politikalarına uyum sağlayabilmesine bağlıdır. Kömür üretim faaliyetlerinin bu kurallara uygun olarak sürdürülebilmesi için; geçmişin zor koşullarında yerleşmiş; rekabet, verimlilik, maliyet, kalite kaygılarından uzak; gereksindiği hemen her girdiyi kendisinin üretmesi gerektiği, mekansal ve örgütsel anlamda dağınık ve eklektik, ne pahasına olursa olsun üretim anlayışına göre biçimlenmiş, süreç içinde çalışma disiplininin hayli uzaklaşmış ve yönetilemez hale gelmiş Kurum yapısının rasyonelleştirilmesi gerekmektedir.

Kurum yapısının rasyonelitesinde esas alınması gereken kriter verimlilik ve verimliliğin temel bileşeni de işgücü olduğundan, Kurumun rasyonel bir yapıya kavuşturulmasında anahtar aktivite işgücünün iyileştirilmesidir. İşgücünün iyileştirilmesi için, işgücü sayısının gerçek ihtiyaç düzeyine çekilmesi, niteliğinin yeni kadrolarla takviye edilerek yükseltilmesi ve çalışma disiplininin sağlanabilmesi gerekmektedir.

İşgücü sayısının gerçek ihtiyaç düzeyine çekilebilmesi, açık deyişle ihtiyaç fazlası işgücünün işten çıkarılması, bireysel yıkımlara ve toplumsal altüst oluşlara; istenmeyen ekonomik, siyasal ve toplumsal sonuçlara yol açabileceğinden özenli adımları zorunlu kılmaktadır.

Öte yandan, yaşayabilirliğini doğrudan etkileyeceği için, Kurum performansının da kısa zamanda kabul edilebilir düzeye çıkması gerekmektedir. Örgütlülük açısından Türkiye'nin en önde gelen illerinden biri olan Zonguldak'ta siyasal, sendikalar ve mesleki

baskı grupları ile merkezi hükümetin beklentileri arasındaki dengeler gözetilerek, bu "*bireyselyıkım-toplumsal sonuçlara yol açmama*" ile "*Kurum performansını arttırma*" ikileminde bugüne kadarki adımların optimum hızda atıldığı düşünölmektedir.

Ancak, üretim teknolojisinde radikal dönüşömler sağlanamadan, yalnızca işgücünün iyileştirilmesiyle ulaşılabilir verimlilik düzeyinin, Kuruma yeterli rekabet gücünü kazandırması mümkün görölmemektedir. Bu anlamda, 1950'li yıllardan bu yana randımanlarda önemli değışikliğin olmamasının nedenleri üzerinde durmak; dünyada çok önemli gelişmelerin olduğu, çok önemli değışikliklerin yaşandığı son 50 yıldan fazla süredir yeraltı kömür madencilik teknolojimizde hiç bir değışikliğin olmadığı anlamına gelebilen bu durumun nedenlerini araştırmak, maden mühendisleri olarak bu sonuçtaki payımızı irdelemek durumundayız.

Aslında gönöl isterdi ki, dünyadaki benzerlerinde olduğu gibi, 150 yıldır üretim yapılan Havzada da bugüne değin dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerden uygun olanlar kullanılıyor, hatta, kendine özgü, kendi koşullarına uygun bir madencilik teknolojisi ve buna bağlı olarak da bir maden makinaları sanayii geliştirilmiş olsun. Hemen yakınındaki iki adet demir çelik fabrikası ve Türkiye'nin metropolleri ve sanayi bölgelerine görece yakınlığı ile Bölge, makine imalat sanayiinin gelişmesi için uygun bir altyapı sayılmalıdır. Bu durum bir eksikliğimiz olarak kabul edilmeli, Kurumun ve ülkenin yönetiminde bulunanların vizyonunda böylesi bir hedef mutlaka yer almalıdır.

Kurumun personeli yaşlanmıştır. Örneğın, memur ve sözleşmeli personelin yaş ortalaması 45 dolayındadır Kurumdaki iyileşmenin hızlanabilmesi için özellikle bilgisayar, maden, elektrik, elektronik, makine mühendisliği disiplinlerinde yeni nitelikli eleman ihtiyacının bir an önce karşılanması gerekmektedir.

Kurumda 2002 yılı Nisan ayı itibari ile 345 Maden Mühendisi vardır. Bunlardan; -227'si (2/3'ü) ve son 20 yılda atananların tamamına yakını Zonguldak'daki Maden Mühendisliği bölümünden mezun olmuştur. -Önemli bir kısmı, Kurumda işçi ya da memur olarak çalışırken ileri yaşlarda Maden Mühendisliği diploması almıştır. -Azımsanmayacak bir kısmı da Müşavir-Başuzman gibi aktif sayılamayacak kadrolardadır.

Kurumun performansını en çok etkileyen Maden Mühendislerinin bu yapısının hızla değıştirilmesi, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri uygulayabilecek daha dinamik unsurlarla takviye edilmesi gerekmektedir.

Kurumun yaşayabileceğine olan inancın minimum düzeyde olduğu bir dönemde görev verilen bugünkü yönetimin misyonu, öncelikle Kurumun yaşayabileceğine olan umutları yeşertmektir. Bugüne kadarki çalışmalarla bu hedefe hayli yaklaşıldığı düşünölmektedir. Ancak, Kurumun geleceği, atılan adımlardan geri dönölmemesine ve başlatılan çalışmaların kararlılıkla sürdürölabilmesine bağımlıdır.

Bugüne kadar elde edilen başarılı sonuçlarda, başta Başbakammız Sayın Bülent ECEVİT'in yakın ilgi ve desteklerinin olmak üzere, ilgili olduğumuz Bakanımız Sayın Prof. Dr. Şükrü Sina GÜREL'in yönetimimize her koşuldaki güveninin, desteğinin ve çağdaş yönetim anlayışının, Yönetim Kurulumuzun örnek gösterilecek uyumunun, Kurumumuzda örgütlü Sendikamızın Yönetim Kurulunun Sayın Başkan ve Üyelerinin sorumluluk duygu ve işbirliği anlayışlarının ve bölgemizin Sayın Bakan ve Milletvekillerinin özellikle kritik konulardaki katkıların önemli payı olmuştur. Bu anlamda kendilerine ve istek ve çabasını her geçen gün artıran Kurum çalışanlarına teşekkürü borç biliriz.

Kurumun son iki yıldaki başarılı performansı, aynı zamanda, birer iktisadi kuruluşlar olduğu gerçeği göz ardı edilerek salt mülkiyet ilişkisinden yola çıkıp KİT'lerin başarılı olamayacakları iddialarının geçersizliğini kanıtlamakta; dış müdahalelerin azaldığı, yönetim anlayışının rasyonelleştiği ölçüde KİT'lerdeki başarı oranının artacağını göstermektedir.

KAYNAKLAR

Anon (2001) World Coal Institute Ecoal, Volume 40, December.

Anon (2002) Enerji Dünyası, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi Bülteni, Sayı 40.

Anon.(2000) 1998 Enerji İstatistikleri, *Türkiye 8. Enerji Kongresi*.

Anon..(2000) VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik ÖİK Enerji Hammaddeleri Alt Komisyonu, Kömür Çalışma Grubu Raporu DPT, Ocak 2000

**TTK'NİN MEVCUT KÖMÜR ÇIKARTIM TARZI VE
GÖRENEKSEL TERTİP REJİMİ BAĞLAMINDA, 4000 YENİ
MADENCİ İSTİHDAMININ İŞLETME PERFORMANSI
ÜZERİNDEKİ YANSIMALARININ BİR YILLIK MUHASEBESİ**

AN ANNUAL ACCOUNT OF THE REFLECTIONS OF THE
EMPLOYMENT OF 4000 FRESH MINERS ON THE MINING
PERFORMANCE, IN REGARD WITH THE EXISTING COAL
EXTRACTION MODE AND THE CONVENTIONAL DEPLOYMENT
REGIME OF TTK

M. Tayfun ÖZUSLU, *Selanik Cad 19/6, Kızılay, 06660 Ankara*

ÖZET

Bu bildirinin kapsamı, tamamı birden (2) No.'lu kadro'ya tertip edilmek üzere işbaşı yapan 4000 yeni madencinin kömür çıkartım performansına koyduğu katkılara ilişkin - TTK (Türkiye Taşkömürü Kurumu) resmî arşivlerinden derlenen, alabildiğine ince tafsil edilen ve münhasıran 1999 sonu ile 2000 sonu arasındaki 12 aylık döneme teşmil edilen- sayısal verilerin toplu olarak değerlendirilip yorumlanmasından ibarettir. Bildirinin amacı, Havza'da hüküm süren istihdam ve işletmecilik rejiminin mevcut sorunları ile yakın gelecekteki encamı üzerinde odaklanması gereken ve maden mühendislerince görüşülecek olan bir tartışma (veya polemik) gündeminin oluşumunu hedeflemektedir.

ABSTRACT

Scope of this paper is consisted of an overall assessment and the interpretations of the relevant numerical data -compiled from the official archives of TTK (Turkish Hardcoal Enterprises), detailed to the furthest available extent, and covered exclusively a period of 12 months extending from the yearend of 1999 to that of 2000- on the contributions attached by the employment of **4000** fresh miners, all of whom have exclusively been deployed as longwall face crew and supposed to raise the present performance level of coal extraction. Aim of the paper has targeted the formation of a new discussion (*or* polemic) agenda to be debated amongst the mining engineers focusing on existing issues and forthcoming whereabouts of the mining and employment regime reigning over the Zonguldak Basin.

1. GİRİŞ

Eğer **bir taşkömürü havzasının toplam ana ihraç kapasitesinin kullanım oranında, hepsi topu bir yıl içinde** yaklaşık yan yarıya artış kaydedilmesine rağmen, aynı kapasitenin yansı bile hâlâ kullanılmıyorsa, bundan böyle *'üretim zorlaması'* gibi nostaljik söylemleri derhal bir yana iteleyip, o havzanın müzmin **illeti haline** gelen *'üretim kabızlığı'* için gereken tedavi çareleri acilen gündeme alınmalıdır....

1999 sonundan itibaren 4012 adet *taze* madencinin peyderpey işbaşı yaptırılarak çeşitli kartiyelere tertip edilmeleri üzerine, Havza'da da yeni bir umut rüzgârı estirildiği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, 2000 yılı -yalnız takvimler üzerinde gelip geçecek diğer örnekleri gibi- yusuvarlak bir rakam olmakla kalmamış; Havza'daki teknil insan unsuru için *miladî bir dönüşümün* müjdecisi de olmuştur. Ancak, bu olumlu gelişmeyle birlikte -35 yıldır zaten ittire kaktıra yürütülen ve son 15 yıldır da **kasıtlı olarak** ha bire kösteklenip duran- 60 yıllık makûs gidişatın bir yılda düzelebileceği gibi bir zehaba ayak uydurulunca, umut yanılısımları da ağır aksak sanrıya dönüşmeye başlamıştır.

Bir örnek vaka incelemesi oluşturan aşağıdaki satırlarda, Havza'da bir nevi *milat* olarak itibar edilen 2000 yılının seçkin sayısal gerçekleştirmelerini ele alan bir muhasebe aktarılmaktadır. Anılan *miladî kavram* bütün Havza Kamuoyu nezdinde rağbet görerak aynen benimsendiği için de, inceleme kapsamı sadece bir yıllık (1999 Sonu - 2000 Sonu) süreyle sınırlandırılmıştır. Bu incelemenin birincil amacı, Havza'da hüküm süren istihdam rejiminin ve işletmecilik karakteristiklerinin *miladî* birinci yıl süresince verdiği görüntünün ana hatlarla çizilip yorumlanmasından ibarettir. Araştırmanın ikincil amacı ise, anılan istihdam-işletme rejiminin mevcut sorunları ile yakın gelecekteki encamı üzerine odaklanması gereken ve maden mühendislerince görüşülecek olan bir tartışma (veya polemik) gündeminin oluşumunu -ya da çok daha kestirme bir ifadeyle, inceleme sonuçlarının kolektif yoruma açılmasını- hedeflemektedir. İkincil amaç doğrultusunda, manşet ölçüğündeki birkaç mesajın dışında, ne bir çözüm önerisi getirilmiş ve ne de herhangi bir tavsiyede bulunulmuş; ya da epey aykırı bir ifadeyle, **tez kanıtlanması uğruna istatistik hokkabazlıklarına tevessülden mümkün mertebe geri durulması amacıyla, tañ olanın esas olana üstün gelmesine göz yumulmuştur.**

Olmadık ayrıntıya bile dalmaktan özellikle kaçınmayan ve gma getirecek kadar *rakamyoğun* bir içerik kazanan bu incelemenin yöntemi ve iş sekansı belirlenirken, öncelikle Havza'nın en küçük çalışma ünitelerine yakın mesafeden göz gezdirerek ayrıntılı ve net bir görüntü alınmasının ve Havza'nın genel görünümüne de bu yakın plan çekimin vizöründen yaklaşılmasının çok daha elverişli olacağı düşünülmüştür. Hem kuşbakışı, hem de kancabakışı kullanan iki zıt perspektiften (ya da madenci jargonuyla hem dipten, hem de baştan) bakabilme kolaylığı sağlayacak bu özgül usûl çerçevesinde, **siftah olarak** Havza'da **geleneksel uzunayakların** (ilerletimli veya dönümlü, ağaç tahkimatlı) **çalışıldığı kartiyelerden numune olarak rasgele seçilen altısının 1999 ve 2000 sonlarındaki işletmecilik ve tertip rejimi büyüteç altına alınarak gözlenmiştir.** Daha sonra aym parametreler, hem bütüne, hem de *yarı mekanîze* kazı uygulanan bazı diğer kartiyelere yansıtılarak, Havza *mukayeseli anatomi tertibiyle muayene edilmiş ve ayrıca yeraltının omurga radyografisi da çekilmiştir.*

Külüstürleşmiş ve kadük olmuş kimi resmî parametrelere inceleme kapsamının hiçbir yanında itibar edilmemesi nedeniyle, hesap yoluyla bazı özgül parametreler ihdas edilmiştir. Dolayısıyla da, resmî arşivlerin özgün sayısal verileriyle bu incelemenin bazı sonuçları arasında ufak sapmalar görülebilir; ancak, esasa ve nihai sonuca müteallik ana mertebelerde kayda değer herhangi bir iraksama veya yakınsama bulunmamaktadır.⁽¹⁾

2. NUMUNE KARTİYELERDEKİ VE HAVZANIN BÜTÜNÜNDEKİ SEÇİLMİŞ TEMEL İŞLETME KARAKTERİSTİKLERİ

incelemenin selamette ilerlemesini teminen bir kılavuz olarak istihdam edilmek üzere, **Havza'nın altı işletmesinden rasgele birer adet numune kartiye seçilmiştir** Numune kartiyelerde (yani, Alacaağzı IV, insaniye VI, Asma V, Kilimli IV, Gelik II ve Amasra I'de) 1999 sonu itibarıyla çalışılan 9 uzunayak Havza'da aynı tarihte çalışılan toplam 31 geleneksel uzunayağm % 29'unu ve aynı altı kartiyede 2000 sonu itibarıyla çalışılan 11 uzunayak da mütakabil tarihte çalışılan toplam 37 geleneksel uzunayağm % 30'unu oluşturmakta; dolayısıyla da, **numune kartiyelerin uzunayakları, Havza'daki bütün geleneksel uzunayakların kabaca 1/3'ünü temsile ehil bulunmaktadır.**

2.1 Kaba Koordinatlar ve Damar Geometrileriyle Numune Kartiyelerin Takdimi

Çizelge 1'de, numune kartiyelerdeki pano ihzarat ve uzunayak tertiplerinin 1999 ve 2000 sonları itibarıyla bulunduğu mevkiiler ile çalışılan damarların geometrilerine ilişkin parametreler aktarılmaktadır. Ayrıca, numune altı kartiyede çalışılan damarların geometrilerini diğer ocaklar ve Havza'nın bütünündekiler ile kıyaslayabilmek amacıyla, agrega veriler de aktarılmıştır. Aym çizelgede görüldüğü gibi, **numune altı kartiyedeki toplam ayak boyu da hem 1999, hem de 2000 sonu itibarıyla, diğerlerinin yarısından ve Havza toplamının da üçte birinden fazla olup Havza'nın önemli bir bölümünü oluşturmakta, yam, numunelerin temsili niteliği sorgudan vareste bulunmaktadır**

2.2 Numune Kartiyelerdeki Çıkartım Kapasitelerine ve Kapasite Kullanımına İlişkin Verilerinin Havzanın Bütünündeki Emsalleri ile Mukayesesi

Çizelge 2'de, numune kartiyelerdeki uzunayakların 1999 ve 2000 sonu itibarıyla cari teorik ve pratik tuvönan çıkartım kapasiteleri ile bu kapasitelerin kullanım oranları verilmektedir. Ayrıca, numune kartiyelerin kapasiteleri ile tuvönan tonajlarına ilişkin verileri diğer ocaklardaki emsalleri ve Havza'nın bütününü ile kıyaslayabilmek amacıyla, agrega veriler de aktarılmıştır.

Çizelge 2'de mertek gibi göze batan en önemli nokta, Havza'daki teorik çıkartım kapasitesi hesaplarının hiç de hesaba kitaba gelir cinsten olmadığı hususudur. Zira, iş hesaba döküldüğünde; insaniye (1999, 2000), Asma (1999, 2000), Amasra (1999) diğer uzunayaklar (2000) ve TTK Ayakları (2000) örneklerinde görüldüğü gibi, abuk-sabuk sayısal sonuçlar ortaya çıkmakta ve bu garabet de aşağıda sıralanan özgül nedenlerden kaynaklanmaktadır :

⁽¹⁾ Bu inceleme metnindeki dipnotların tamamı aşın meraklılar, *mızahperverler* ve özellikle de gözlen sağlam olanlar için inilmiştir

Çizelge 1. Altı Numune Kartiyenin Mevkilerinin Kaba Koordinatlarla Takdimi ve Damar Geometrilerinin Havza'nın Bütünüyle Kıyası

Numune Kartiyeler	2000 Aralık İtibarıyla ve Kaba Koordinatlarla Uzunayakların ve Diğer Tertip Yerlerinin Mevkileri	Damar Geometrileri		
		(') Ayak Boyu (m)	(u) Ortalama Damar Kalınlığı (m)	[('M»)] Toplam Arın Yüzeyi (m ²)
Alacaağzı IV. Kartiye	-160/-200; 10101/11101 <i>Küçük</i> (Aralık 2000'de pano ihzaratı yok.)	90	2,8	252,0
Ihsaniye VI. Kartiye	-485A-525; 048300/056310 <i>Çay V. Kat</i> -530/-560, 052403/056318 <i>Çay V. Kat</i> aynı mevkide <i>Çay III. K. Hazırlıkları</i>	85 85	2,2 2,2	187,0 187,0
Asma V. Kartiye	-170/-205, Pırnç Ayak (Kartiyenin pano ihzaratını ayrı bir servis yürütmektedir)	132	2,5	330,0
Kilimli IV. Kartiye	-360/-^60, 51507/51105 <i>Kurul Doğu</i> -360/-^60, 51507/51105 <i>Kurul Batı</i> (Ihzaratı ayrı bir servis yürütmektedir.)	160 160	2,5 2,5	400,0 400,0
Gehk II. Kartiye	-260/-360, 41310/041410 <i>Tb Acılık</i> -260/-360, 41310/041410 <i>Hacımemiş</i> -260/-360; 41310/041410 <i>Nasıfoğlu</i> aynı mevkide <i>Sulu Hazırlıkları</i> .	180 180 180	2,5 1,5 2,0	450,0 270,0 360,0
Amasra I. Kartiye	-100/-175 Bilgin Ayak, -100/-175 Çınarlı Ayak aynı mevkide <i>Bilgin ve Çınarlı Ihzaratı</i>	125 96	1,9 2,3	237,5 220,8
Toplam	11 adet muhtelif geleneksel uzunayak	1.473	2,24	3.294,3
Diğerleri	26 adet muhtelif geleneksel uzunayak	2.528	2,65	6 708,2
TTK	37 adet muhtelif geleneksel uzunayak	4.001	2,5	10.002,5
	1999 Aralık İtibarıyla ve Kaba Koordinatlarla Uzunayak Mevkileri			
Alacaağzı IV	Aynı tertip yerlerinde çalışılmıştır.	90	2,8	252,0
Ihsaniye VI	Aynı tertip yerlerinde çalışılmıştır.	170	2,2	374,0
Asma V	Aynı tertip yerlerinde çalışılmıştır	132	2,5	330,0
Kilimli IV	Aynı tertip yerlerinde çalışılmıştır.	320	2,5	800,0
Gehk II	-260/-360; 41310/041410 <i>72 Acılık</i> -260/-360; 41310/041410 <i>Hacımemiş</i>	180 180	2,5 1,5	450,0 270,0
Amasra I	-U0/-175 <i>Taşlıdamar</i>	66	2,6	171,6
Toplam	9 adet muhtelif geleneksel uzunayak	1.138	2,33	2.647,6
Diğerleri	22 adet muhtelif geleneksel uzunayak	2 117	2,90	6.140,9
TTK	31 adet muhtelif geleneksel uzunayak	3.255	2,7	8.788,5
(*) Asma V. Kartiye venleri 1999 Mayıs ve 2000 Aralık sonları arasındaki donemi kapsamaktadır (**) TTK agregasıyla ilgili 2000 yılı venleri Ekim sonu itibarıyla Have boylan, TTK ortalaması itibarıyla, 1999 ve 2000 yıllarının her ikisi için de 1,2 m'dir Tramvay basları ve italik dizilen <i>ortalama kalınlıklar</i> , son sütun verilerinin (i) Ns lu sütun verilerine bölünmesi suretiyle elde edilmiştir				

- Ayaklar için müstakil bir tuvönan tonaj hesabı tutulmamakta;
- Kartiyenin hesabı ihzaratta çıkartılan kömürü de kapsamakta;
- Ortalama damar kalınlığı verilerinin sağlığından kuşku duyulmakta;
- Kimi kartiyelerde pano ihzaratı bulunmakta, kimilerinde ise bulunmamakta;
- Bazı kartiyelerde herhangi bir pano ihzaratı bulunmasa bile, tam estamp dövülemeyen kalın damarlı ayakların tavan kömürünün domuzdamlarının arasından tırtıklanmaktadır.

Çizelge 2. Numune Kartiyelerdeki Uzunayak Kapasitelerinin ve Kapasite Kullanım Oranlarının Havza'nın Bütünüyle Mukayesesi

1999 Sonu İtibarıyla Geleneksel Uzunayaklarda Teorik ve Pratik Çıkartım Kapasitesi Kullanımının Genel Görünümü						
Tertip Yerleri	Toplam Ann Yüzeyi (m ²)	Ort. Have Boyu (m)	Teorik Çıkartım Kapasitesi (t/gün)	Fiilî Çıkartım Miktarı (t/gün)	Teorik Kapasite Kullanım Oranı (%)	Pratik Kapasite Kullanım Oranı (%) ^(**)
Alacağzı IV	252,0	1,2	302	60	19,9	13,5
İnsaniye VI	374,0	1,2	449	375	83,5	14,1
Asma V	330,0	1,2	396	370	93,4	51,5
Kilimli IV	800,0	1,2	960	226	23,5	11,3
Gelikli	720,0	1,2	864	450	52,1	27,8
Amasra I	171,6	1,2	206	312	151,5	97,0
£ Numuneler	2.647,6	1,2	3.177	1.793	56,4	26,7
Diğer Uzunayaklar	6.140,9	1,2	7.369	5.012	68,0	55,9
TTK Ayakları	8.788,5	1,2	10.546	6.805	64,5	45,7
2000 Sonu İtibarıyla Geleneksel Uzunayaklarda Teorik ve Pratik Çıkartım Kapasitesi Kullanımının Genel Görünümü						
Alacağzı IV	252,0	1,2	302	300	99,3	57,8
İnsaniye VI	374,0	1,2	449	330	73,5	16,5
Asma V	330,0	1,2	396	480	121,2	72,7
Kilimli IV	800,0	1,2	960	346	36,0	17,5
Gelikli	1.080,0	1,2	1.296	650	50,2	23,7
Amasra I	458,3	1,2	550	346	62,9	29,0
£ Numuneler	3.294,3	1,2	3.953	2.452	62,0	28,8
Diğer Uzunayaklar	6.708,2	1,2	8.050	7.940	98,6	61,7
TTK Ayakları	10.002,5	1,2	12.003	10.392	86,6	49,6
(*) "Teorik Çıkartım Kapasitesi", bir tür kurtanlabılır rezerv porsiyonuna eşdeğer olup, ayığın her gün bir have komple dövüldüğü varsayımıyla yola çıkılarak, arın yüzeyinin Havza'nın ortalama have boyu ile çarpılması suretiyle elde edilmiş ve yoğunluk faktörü de 'pano kayıpları'm (Gewinnungsverluste, winning losses) dengelemek üzere uzunayak çıkartım kapasitesi (yani, kurtanlabılır tuvönan tonaj) hesabına dahil edilmemiştir.						
(**) "Pratik Kapasite Kullanım Oranı" çalışılan ayak boyunun toplam açık ayak boyuna bölünmesiyle hesaplanıp tanımlanmıştır.						

Özetle, teorik uzunayak çıkartım kapasiteleri ile kullanımlarının gerçeği doğru dürüst yansıtmayan fiktif veriler olduğunu ve çalışılan ayak boyunun toplam ayak

boyuna bölünmesi yoluyla hesaplanan **pratik kapasite kullanım oranının daha sağlıklı ve reel bir parametre olduğunu vurgulamak yeterlidir.** Öte yandan, pratik kapasite kullanım oranının bile gerçek kullanım mertebesiyle yansıtmadığını da yine hatırlatmak gerekir.

Çizelge 2'nin pratik (reel) kapasite kullanımı sütununa bakıldığı zaman, bütüç altına alınan kartiyelerdeki reel kapasite kullanım oranının, gerek 1999, gerekse 2000 sonu itibarıyla diğerlerine ve Havza'nın agrega değerine göre yan yarıya düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni ise insaniye VI, Kilimli IV ve Gelik II kartiyelerinde % 80 kadar vahim ölçekli bir atıl kapasite bulunuşundan kaynaklanmaktadır. **Havzanın bütünü itibarıyla ayak kapasitelerinin ancak yarısının kullanıldığı görülmektedir.**

2.3 Havzada Kurulu Ana İhraç Kapasitesinin Kullanımı

Aşağıdaki çizelgede Havza'da kurulu ana ihraç kapasitesi kullanımının bölgelere göre dağılımı ile bir yıl içindeki değişimi aktarılmaktadır :

Çizelge 3. Havzada Ana İhraç Kapasitesi Kullanımı

Havzada Kurulu Ana İhraç Kapasitesi Kullanımının Genel Görünümü						
Bölgeler	(*) Kurulu Ana İhraç Kapasitesi (t/gün)	(**) Fiilî Çıkartım Miktarları (t/gün)		[(n) + (,)] Kapasite Kullanım Oranları (%)		Yıllık Değişim (±%)
		1999 Sonu	2000 Sonu	1999 Sonu	2000 Sonu	
Armutçuk	2.700	858	1.369	31,8	50,7	+59,4
Kozlu	5.500	1.625	2.038	29,5	37,1	+25,8
Üzülmez	7.800	1.841	2.696	23,6	34,6	+46,6
Karadon	8.000	3.076	4.505	38,5	56,3	+46,2
Amasra	2.400	641	999	26,7	41,6	+55,8
TTK Toplamı	26.400	8.041	11.607	30,5	44,0	+44,3

Çizelge 2 ve 3'teki TTK çıkartım toplamı satırları birbirini tutmamaktadır. Çünkü, Çizelge 2'deki veriler sadece ayaklardan çıkartılan kömürün toplamını, yukarıdakiler ise diğer birimlerden (kılçık baca, kara tumba, dişli ayak vs. gibi beylik yöntemlerle işletilenler ile pnömatik patlatma gibi çağdaş yöntemlerle işletilenlerden) çıkartılanları da kapsayan toplam tüvönan çıkartım tonajını vermektedir.

Yukarıdaki çizelgeye ilk bakışta hemen göze çarpan en önemli nokta, Kozlu'nun diğerlerine ve Havza'nın bütününe göre yarı yarıya atıl bırakıldığı hususudur. Ancak, bu kabızlığın nedeninin tahlili, ne bir yıllık, ne de on yıllık değerlendirmelerin kapsamına sığar. Kozlu gibi yüzey-yoğun rezerv barındıran bir bölgenin niye bir çeyrek kapasiteyle çalıştığını lâıyınca irdelemek için, en azından otuz yıllık bir zaman kesitini göz önünde bulunduran ayrı bir değerlendirmeye gitmek gerekir ki, o da bu araştırmanın kapsamına sığmaz. Yuvarlak bir iki sözle geçiştirmek gerekirse, EKI(TTK) döneminin ilk kırk yılı

boyunca, haris bir tempoyla mütemadiyen hızlandırılan plansız, programsız, hazırlıksız, zamansız ve "çılğınca" ilerleyen derinleşme sürecinden Havza'da en çok nasiplenen(1) bölgenin Kozlu olduğunu vurgulamak yeterli olur ve Kozlu'nun bu illeti en az beş sene daha çekeceğini öngörmek pek de kehanet sayılmaz.

Çizelge 3'ün bütünü hakkında yapılacak en kestirme ve isabetli tek yorum, **Giriş Başlığı'nın** üzerine kalın hurufatla dizilmiş olan manşette özetlendiği gibidir.

2.4 Numune Kartiyeler ve Havzanın Bütünü itibarıyla, Seçilmiş Bazı İşletme Karakteristiklerindeki Yıllık Değişimler

Aşağıdaki çizelgede -yukandaki alt başlıklar altında aktarılan sayısal verilerden çıkartılan sonuçların özeti sayılabilecek olan- çeşitli değişim oranları verilmektedir :

Çizelge 4. Numune Ocaklarda Vaki 1999-2000 Sonları Arasındaki Parametre Değişimlerinin Havza'nın Bütünüyle Mukayesesi

1999 ve 2000 Sonları Arasındaki Gerçekleşmeler itibarıyla Bazı Seçkin Teknik Parametrelerin Değişimleri (± %)					
Tertip Yerleri	Ayak Adedi	Ayak Boyu	Arın Yüzeyi	Fiilî Çıkartım Miktarı	Reel Kapasite Kullanım Oranı
Alacağzı IV	±0	±0	±0	+400,0	+328,1
insaniye VI	±0	±0	±0	-12,0	+17,0
Asma V	±0	±0	±0	+29,7	+41,2
Kilimli IV	±0	±0	±0	+53,1	+54,9
GelikII	+50,0	+50,0	+50,0	+44,4	-14,7
Amasra I	+100,0	+234,8	+167,1	+10,9	-70,1
Numuneler	+22,2	+29,4	+24,4	+36,8	+7,9
Diğer Uzunayaklar	+18,2	+19,4	+9,2	+58,4	+10,4
TTK Uzunayakları	+19,4	+22,9	+13,8	+52,7	+8,5

Yukarıdaki çizelgeye ilk bakışta hemen göze çarpan flaş haber, Alacağzı'ndaki IV. Kartiye'nin tuvönan tonajını beşe katlamasıdır. Bu olağanüstü gelişmenin dışında değinmeye değer bulunan diğer önemli sonuçlar aşağıda sıralandığı gibidir :

- Yakın takipteki altı numune kartiyenin gerçekleştirmeleri itibarıyla, bu kartiyelerde çalışılan ayakların arın yüzeyindeki agrega artışı; diğerlerinininki neredeyse üçe ve Havza'daki agrega arın yüzeyi artışımı da ikiye katlamış ve çıkartım kapasitelerinde küçümsenmeyecek bir artış sağlanmıştır.
- Yine aynı itibarla, bu kartiyelerdeki tuvönan tonaj artışı diğerlerinden % 37,0 ve Havza'da geleneksel uzunayak çalışan bütün kartiyelerin agrega çıkartım artışından da % 30,2 oranında düşüktür. Keza, numune kartiyelerin kapasite kullanımındaki agrega artış da, diğerlerinininkinden % 24 kadar ve Havza agregasından % 7 kadar eksiktir. Bu eksikliğin nedeni ise Gelik'teki ve Amasra'daki iki numune kartiyenin kapasite kullanım oranlarındaki alçalmalardan kaynaklanmaktadır.

- Özellikle Kilimli ve Gelik'te (sadece numune kartiyelerde değil, diğerlerinde de) aşırı miktarda atıl kapasite bulunmaktadır.

3. HAVZANIN GORENEKSEL TERTİP REJİMİ BAĞLAMINDA, YER ALTI İŞGÜCÜ DEMOGRAFİSİNİN VE EMEK ÜRETKENLİĞİNİN YILLIK DEĞİŞİMLERİ

3.1 Numune Kartiyeler ile Diğerlerinde İşgücü Demografisi ve Çıkartım Değişimi

Çizelge 5'te Havza'daki yeraltı işgücü nüfusunun kartiyelerde istihdam edilen porsiyonunun işletmelere göre dağılımının yıllık değişimi aktarılmaktadır. Çizelge 6'da ise, numune kartiyelerdeki, diğerlerdeki, içerideki ve dışarıdaki puantaja kayıtlı işgücü nüfusunun ve tuvönan çıkartım miktarlarının değişimi özetlenmektedir.

Çizelge 5 ve 6'daki verilerin birlikte incelenmesinden görüldüğü kadarıyla ve ekstrem bir örnek oluşturan Alacağzı IV de değerlendirme dışı bırakılmak kaydıyla :

- Kartiyelerde, -% 14,7 (Kandilli II) ile +% 96,0 (Asma II) arasındaki oldukça geniş bir genlikte dalgalanan nüfus değişimleri yaşanmıştır. Bölge bazındaki değişime göz gezdirildiğinde ise, en azı Armutçuk'ta (+% 37,5) ve en çoğu da Üzülmöz'de (+% 103,5) gerçekleşmek üzere, kartiyelerde agrega değeri % 60,3 mertebesinde olan bir nüfus artışı gözlenmektedir. **Bu boyutta bir nüfus artışının başka benzeri, olsa olsa, *mükellefiyet uygulamasının başlangıç döneminde yaşanmıştır.* Üzülmöz'de kartiye nüfusunun ikiye katlanması, geçen yıl sonu itibarıyla mevcut beş kartiyeye eklenmek üzere iki yeni kartiyenin teşkilinden kaynaklanmaktadır.**

Değerlendirmeye kartiye dışına çıkılarak devam edildiğinde, sadece % 9,0 gibi bir mertebede olsa bile, yeraltında kartiyeler dışında istihdam edilen işgücü nüfusunda da artış kaydedildiği görülecektir. **Bu gözlem -yeni işe alınanların tamama yakın bir çoğunluğunun (2) JV'lu Kadro kapsamında istihdam edildiği de göz önüne alındığında- kartiyelerden yeraltının başka kesimlerine doğru göç hareketleri olduğunu kanıtlamaktadır.** Ayrıca, kartiye nüfusu % 60,3 gibi önemli bir oranda artmasına rağmen, (2) .Ns.lu Kadro'daki nüfusun toplam kartiye nüfusuna oranında da -artış şöyle dursun- % 3,7'lik bir alçalma bile gözlenmesi, kartiye nüfusunun 2 JVs.lu Kadro personeiyle hâlâ yeterince empenye edilemediğinin bariz göstergesidir.

Kartiyelerdeki nüfusun toplam içeri nüfusuna oranında bir yılda % 25'lik artış kaydedilmesine rağmen, içeri nüfusunun yarısından fazlasının (% 53,7'sinin) hâlâ kartiyelerin dışında barınması ise Çizelge 5'in en önemli mesajdır. Eğer ki, "... sadece uzunayaklardaki kazı ve tahkimatın geleneksel emekyoğun yoğun yöntemlerle yürütüldüğü; geri kalan işlemlerin ise artık mekanize olduğu..." yıllardır iddia edilen bir havzada, *güya mekanize işlerde istihdam edilenler ile emekyoğun çalışan nüfus arasındaki kalabalık fazlalığı* -hepi topu bir yıl içinde- % 63,8 gibi önemli bir alçalma kaydetmesine rağmen, *güya mekanize yürüyen işlerde çalışan nüfus emekyoğun çalışan nüfusu hâlâ tam 1.030 baş solluyorsa, mevcut durumun bir tek mantıkî açıklaması olabilir:*

Çizelge 5. Havza'nın Kartiyelerindeki işgücü Nüfusunun Dağılımı ve Bir Yıl içindeki Değişimleri

1999 ve 2000 Sonları Arasında Havza Kartiyelerindeki İşgücü Nüfusunun İşletmelere Göre Dağılımı ve Değişimi																		
İşletmeler	Kütüğe Kayıtlı Kartiyeye Nüfusu (adet)															Toplam		Nüfus Artışı (+%)
	Kartiyeye No																	
	I		II		III		IV		V		VI		VII		1999 Sonu	2000 Sonu		
	99	2000	99	2000	99	2000	99	2000	99	2000	99	2000	99	2000				
Armutçuk	117	153	156	133	111	155	40	142	-	-	-	-	-	-	424	583	37,5	
Ihsaniye	175	245	130	214	133	206	144	232	155	281	180	231	-	-	917	1.409	53,7	
Asma	181	274	126	247	202	317	162	291	118	186	-	168	-	123	789	1.606	103,5	
Kilimli	140	193	165	222	239	304	138	189	65	90	117	171	-	-	864	1.169	35,3	
Gehk	158	283	163	262	147	271	156	238	46	74	-	-	-	-	670	1.128	68,4	
Amasra	131	193	95	141	149	246	-	-	-	-	-	-	-	-	375	580	54,7	
£ Havza	902	1.341	835	1219	981	1499	640	1.092	384	631	297	570	-	123	4.039	6.475	60,3	
I., II., III., IV., V., VI. ve VII. sütunlardaki toplam hanelerinin herhangi bir anlam ve önemi olmayıp sadece toplama sağlaması için açılmıştır																		

Ya yeraltı nüfusu hâlâ haddinden fazla kalabalıktır; ya da ".... sadece ayak içi kazı ve tahkimatın geleneksel emekyoğun yoğun yöntemlerle; geri kalan bütün diğer işlemlerin ise çağdaş mekanize yöntemlerle yürüdüğü...." hususunda Havza'daki herkes yıllardır kendi kendini kandırmaktadır ve her iki ahvâlde de yeraltı nüfusu lââyınca üretken değildir.

Çizelge 6. Havzada İşgücü Nüfusunun Dağılımı ve Çıkartım Değişimleri

Puantaj Kayıtlı Nüfus ve Çıkartım Değişimleri						
Numune Kartiyeler ve Diğer Üniteler	Nüfus Değişimleri			Tuvönan Çıkartım Değişimleri		
	1999 Sonu Nüfusu (kişi)	2000 Sonu Nüfusu (kişi)	Değişim Oram (± %)	1999 Sonu Çıkartımı (t/gün)	2000 Sonu Çıkartımı (t/gün)	Değişim Oram (± %)
Alacaazğı IV	40	142	+255,0	60	300	+400,0
Diğer 3 Kartiye	384	441	+14,8	798	1.069	+34,0
Armutçuk	424	583	+37,3	858	1.369	+59,6
Ihsaniye VI	180	231	+28,3	375	330	-12,0
Diğer 5 Kartiye	737	1.178	+59,8	1.250	1.708	+36,6
Kozlu	917	1.409	+53,7	1.625	2.038	+25,4
Asma V	118	186	+57,6	370	480	+29,7
Diğer 4 Kartiye	671	1.420	+111,6	1.471	2.216	+50,6
Üzülmez	789	1.606	+103,6	1.841	2.696	+46,4
Kilimli IV	138	189	+37,0	226	346	+53,1
GelikII	163	262	+60,7	450	650	+44,4
Diğer 9 Kartiye	1.233	1.846	+49,7	2.400	3.509	+46,2
Karadon	1.534	2.297	+49,7	3.076	4305	+46,3
Amasra I	131	193	+47,3	312	346	+10,9
Diğer 2 Kartiye	244	387	+58,6	329	653	+98,5
Amasra	375	580	+54,7	641	999	+55,9
Kartiye Toplamı	4.039	6.475	+60,3	8.041	11.607	+44,3
Diğerleri	6.886	7.505	+9,0	-	-	-
Toplam içeri	10.925	13.980	+28,0	.	-	.
Dışarı	5.405	4.769	-11,8	-	-	-
Toplam TTK	16.330	18.749	+14,8	6.200	7.793	+25,7
2.Ns Kadro Nüfusu	3.310	5.117	+54,6			
2Ns/Kartiye (%)	82,0	79,0	-3,7			
Kartiye / içeri (%)	37,0	46,3	+25,1			
Dışarı / Toplam (%)	33,1	25,4	-23,3			

Dışarı nüfusundaki % 11,8'lik alçalma, toplam TTK nüfusundaki % 14,8'lik artışla hemen hemen dengelenmiştir. Kartiye nüfusunda % 60,3 artışı kaydedilmesine rağmen, tuvönan tonajın sadece % 44,4 kadar artabilmesi de mevcut nüfus fazlalığının yeterince üretkenleştirilemediğinin bariz kanıtıdır. Nüfus fazlalığı ise, **ancak ve ancak** yukarıda ayrıntılı olarak değinilen mevcut kapasite ataleti lââyınca giderildiği takdirde üretkenleştirilebilecektir.

3.2 Yarı Mekanize Çalışan Kartiyelerdeki İşgücü Demografisi ve Çıkartım Değişimlerinin Diğerlerindeki Emsalleriyle Mukayesesi

Çizelge 6'daki döküme önemli bir katkı sağlamak amacıyla, Havza'da son on yıl içinde ve mevzî ölçekte uygulanmaya başlanan *pnömatik patlatma* yöntemiyle çalışılan üç kartiyedeki (insaniye I, Asma VI ve Kilimli V) mevcut durumun -numune kartiyeler de dahil edilerek Havza'nın bütününden tefrik edilip- anılan çizelgedeki parametrelerle ayrıca değerlendirmeye tabi tutulması uygun görülmüştür. Bu cümleden olmak üzere, sürekli aynı mevkide ve yan mekanize yöntemle çalışan üç kartiyenin iş performansı ile diğerlerinin ortalama ve agrega emsalleri arasındaki kıyaslamalar aşağıdaki çizelgede özetle aktarıldığı gibidir.

Çizelge 7. Havzada Pnömatik Patlatmayla Çalışılan Kartiyelerdeki İşgücü Nüfusunun Dağılımı ve Çıkartım Değişimleri ile Diğer Emsallerinin Kıyaslanması

Pnömatik Patlatma Yöntemiyle Kazı Yapılan Kartiyelerde ve Diğerlerinde Puantaj Kayıtlı Nüfus ve Çıkartım Değişimleri						
Pnömatik Patlatma Uygulanan Kartiyeler ve Diğerleri	Nüfus Değişimleri			Tuvönan Çıkartım Değişimleri		
	1999 Sonu Nüfusu (adam)	2000 Sonu Nüfusu (adam)	Değişim Oran (%)	1999 Sonu Çıkartımı (t/gün)	2000 Sonu Çıkartımı (t/gün)	Değişim Oranı (%)
İnsaniye I	175	245	440,0	500	525	+5,0
Asma VI "	118	168	442,4	486	390	-19,8
Kilimli V	65	90	4-38,5	250	300	+20,0
Yan Mekanize Kartiyeler Toplamı	358	503	+40,5	1.236	1.215	-1,7
Diğer Kartiyeler	3.681	5.972	+62,2	6.804	10.392	+52,7
Toplam TTK	4.039	6.475	+603	8.041	11.607	+44,4
Yan Mekanize Çalışan 3 Kartiyenin Ortalaması	119	168	+41,2	412	405	-1,7
Diğerlerinin Ortalaması ^(**)	142	213	+50,0	262	371	+41,6

(*) Asma VI işi daha önce pnömatik patlatma çalışan Kartiye V'ten devir alarak sürdürmüştür. 2000 Nisani'nda teşkil edilen Asma VI'nın 1999 sonu nüfusunun Çizelge 6'da sıfır olarak görünmesine rağmen, anılan kartiyenin Asma V'in 1999 sonu itibarıyla mevcut nüfusunu aynen devralarak işe başladığı kabulüyle hareket edilmiştir.

(**) 1999'da 29 olan Havza'daki kartiyelerin sayısı, 2000'de Asma'da 2 kartiye daha oluşturulması suretiyle 31'e yükselmiştir. Kartiyelerin yıllık ortalamaları da bu iki ayrı veriye göre alınmıştır.

Anılan çizelgede görüldüğü gibi, Havza'da 1999 sonunda mevcut **29 kartiyenin pnömatik patlatma yöntemiyle çalışan üçü, ortalama nüfus itibarıyla diğerlerinden çtk daha تنها olduğu halde, diğer 26'sının çıkartım ortalamasına yarım turdan fazla bindirmektedir.** Keza, yine 1999 sonu itibarıyla bir bütün olarak bakıldığında da, Havza'daki çıkartım ünitelerinin sadece % 10'u, yani **yan mekanize kazıyla kömür çıkartılan üç kartiye**, bütün kartiyelerdeki toplam nüfusun yalnız % 9'unu barındırdığı

halde toplam tıvönan tonajın % 15'ini sağlamıştır. Yine bütün olarak ve 2000 yılı sonu itibarıyla ise, Havza'daki toplam çıkartımın yarı yarıya artmasına ve anılan üç kartiyenin toplam çıkartmanın da düşmesine rağmen, yarı mekanize çalışan kartiyeler daha az ortalama nüfusla hâlâ daha fazla kömür çıkartmaktadır.

3.3 Havza Genelinde İşgücü Demografisi ve Randımanı Değişimleri

Çizelge 5, 6 ve 7'deki verilerden derlenen Çizelge 8'de; numune olarak seçilen altı kartiyedeki, diğer geleneksel kartiyelerdeki, yan mekanize kazıyla çalışanlardaki ve Havza genelindeki yeraltı işgücü demografisi ile tıvönan çıkartım **randımanlarına** ait sayısal veriler -mütekabil değişim oranlarıyla birlikte- kıyaslanarak aktarılmaktadır. Havza'daki bütün randıman değişimi gerçekleşmelerinin bir yıllık genel muhasebesini özetleyen ve bir anlamda da bu ana başlık altında aktarılan bütün verilerin yorumu sayılacak olan Çizelge 8'in puantajı kayıtlı nüfusa göre tutulan randıman hesaplarından çıkartılan belli başlı tesbitler aşağıda sıralandığı gibidir :

- **Çizelge 8'e ilk bakışta hemen göze çarpan en önemli nokta** -son bir yıllık nüfus artışının hakkını vererek- **nüfus artış oranından % 13 daha fazla randıman artışı gerçekleştiren Kandilli'deki üç kartiyenin üçü ile nüfus artışının yarısı kadar randıman artışı kaydeden Amasra'daki üç kartiyenin ikisinin performansdır. Bu nedenle, dört-beş yıl önce ".....Kandilli ve Amasra'daki 'verimsiz' ocakların hepsinin derhal kapatılması....." yönünde amansız fermanlar biçen Ankara'daki 'verim muhasebesi uzmanlarının gözüne Çizelge 8'i dürtmek gerekmektedir. Bu meyanda, aynı çizelgeyi "....Aşırı uçları budayıp merkezde daha verimli üretim sağlamak...." bahanesiyle -direnmek bir yana dursun, sessiz kalmaktan bile oteye-böyle abuk sabuk planlara bir zamanlar yardağçılık etmekten geri durmayan TTK'daki küçülme sevdalısı lobinin gözüne de dürtmek gerekir. Çizelge 8'deki kıssadan çıkartılacak en önemli hisse budur....**
- Kandilli ve Amasra'dakilere ek olarak, nüfus artış oranlarının % 32'si ve % 16'sı kadar randıman artışları sağlayan iki kartiye (sırasıyla, Kilimli IV ve Alacaağzı IV) dışında bütün kartiyelerde randıman düşüklüğü görölmektedir. **Havza'nın bütünü itibarıyla % 44,4 tıvönan tonaj artışı kaydedilmesine rağmen, kartiyelerin agrega randımanı % 9,9 oranında alçalmıştır**
- **1999 sonu itibarıyla, yarı mekanize kömür zıkartılan üç kartiyenin ortalama randımanı diğerlerininkini ikiye katlamıştır. Bu üçlünün ortalama randımanı, bir yıl içinde % 28 kadar alçalmasına rağmen, diğerlerininkine hâlâ yarım tur bindirmektedir. Öte yandan, yarı mekanize kartiyelerdeki agrega randıman alçalma oranı ise diğerlerininkini beşe katlamıştır. Bu sonuç da, sistemin mevcut işleyişinde bir tıkanıklık zuhur ettiğine veya eski işleyişin cehlen veya sehven kösteklendiğine veyahut mevcut altyapı imkânlarının sistemin işleyişine artık elvermediğine işaret etmektedir.**

Ancak, bunca olumsuzluğa rağmen, yarı mekanize kartiyelerdeki üretkenliğin diğerlerininkine hâlâ yarım tur bindirebilmesi, insanların iller de kazma ve balta sapına yapışmaya pek o kadar da fazla heves duymadıklarının ve mekanize yöntemlere intibaka yatkın olduklarının göstergesidir. Çizelge 8'deki kıssadan çıkartılacak ikinci önemli hisse de budur....

Çizelge 8. Havzada Bir Yıllık Randıman Değişimlerinin Ayrıntılı Dökümü

Numune Kartiyeler, Yarı Mekanize Kartiyeler, Diğer Kartiyeler ve Diğer İşyerleri	Randıman Değişimleri			Nüfus ^{r)}
	1999 (kg/Yv)	2000 (kg/Yv)	Değişim (±%)	Değişimi (±%)
Alacağzı IV	1.500	2.113	+40,9	+255,0
Diğer 3 Kartiye	2.078	2.424	+16,7	+14,8
Armutçuk	2.024	2.348	+16,0	+37,5
insaniye VI	2.083	1.429	-31,4	+28,3
Diğer 5 Kartiye	1.696	1.450	-14,5	+59,8
Kozlu	1.772	1.446	-18,4	+53,7
Asma V	3.136	2.581	-17,7	+57,6
Diğer 4 Kartiye	2.192	1.561	-28,8	+111,6
Üzülmez	2.333	1.679	-28,0	+103,5
Kilimli IV	1.638	1.831	+11,8	+37,0
Gelik n	2.761	2.481	-10,1	+60,7
Diğer 9 Kartiye	1.946	1.901	-2,3	+49,7
Karadon	2.005	1.961	-2,2	+49,7
Amasra I	2.382	1.793	-24,7	+47,3
Diğer 2 Kartiye	1.348	1.687	+25,1	+58,6
Amasra	1.709	1.722	+0,8	+54,7
TTK Kartiyeleri	1.991	1.793	-9,9	+603
insaniye I	2.857	2.143	-25,0	+40,0
Asma VI	4.119	2.321	-43,7	+42,4
Kilimli V	3.846	3.333	-13,3	+38,5
Yarı Mekanize 3 Kartiye Agregası	3.453	2.416	-30,0	+403
Diğer Kartiyelerin Agregası	1.848	1.740	-5,8	+62,2
Yarı Mekanize 3 Kartiyenin Ortalaması	3.607	2.599	-27,9	+41,2
Diğerlerinin Ortalaması	1.845	1.742	-5,6	+50,0
(2) Ke'lu Kadro	2.429	2.268	-6,6	+54,6
içeri	736	830	+12,8	+28,0
TTK	380	416	+9,5	+14,8
TTK Genelinde Fiilî Yevmiyelere Göre Randıman Değişimleri				
(2) Jv'slu Kadro (99-2000 Sonu Arası)	3.257	2.453	-24,7	+56,2
(2) Jfe'lu Kadro (99-2000 Ortalamaları)	3.230	2.564	-20,6	+54,8
İçeri (1999-2000 Sonlan Arası)	858	956	+11,4	+29,6
içeri (1999 ve 2000 Ortalamaları)	925	921	-0,4	+23,2
TTK (1999-2000 Sonlan Arası)	438	476	+8,7	+15,9
TTK (1999 ve 2000 Ortalamaları)	464	470	+13	+14,3
Çizelge 5'te ve bu çizelgede tramlı olarak basılan değerler satılabilir tonaj verileridir; Diğerlerinin tamamı tüvönan tonaj verileridir. (* Nüfus değişim sütununun dibinde italiklerle aktarılan <i>değerler</i> , fiilî yevmiye değişim oranlarıdır.)				

Buraya kadar geçilen yorumların, kartiye düzeyindeki fiilî yevmiye verilerine ulaşabilmenin hayli müşkül olması nedeniyle, puantaja kayıtlı nüfus bazında hesaplanan verilere dayandığım bir daha vurgulayarak hatırlatmak gerekmektedir. Oysa ki, TTK istatistiklerinde *'kartiye randımanı'* gibi bir kavram hiç kaâle alınmadığı gibi, randıman hesaplan da fiilî yevmiye bazında hesaplanmaktadır. Bu nedenle, Çizelge 8'e TTK'nın resmî randıman verileri de aktarılmış ve puantaja kayıtlı nüfus esas alınarak hesaplanan veriler ile fiilî yevmiyelerle hesaplananlar arasında -hem 1999 ve 2000 sonlarına ait veriler, hem de 1999 ile 2000'in yıllık ortalamaları göz önünde tutularak- bazı kıyaslara gidilmiştir. TTK'nın satılabilir tonaj bazındaki resmî verileri tuvönan tonaj bazına enterpole edilirken, 1999 ve 2000 sonlarının mütekabil satılabilir/tuvönan tonaj oranları kullanılmıştır. Çizelge 8'in yorumuna bu minval üzerinde devam edildiğinde, aşağıdaki sıralanan bazı diğer tesbitler de ortaya çıkmaktadır :

- '(2) Ns.'lu Kadro'daki, içerideki ve TTK'daki toplam **puantaja kayıtlı nüfusun** yıl sonları arasındaki dönem itibarıyla **artış oranları ile** aynı personel kategorilerine ilişkin mütekabil **fiilî yevmiyelerin** aynı dönem itibarıyla **artış oranları arasındaki farklar**, mütekabil sıralamayla ve küçük değerden büyüğe doğru, **+% 2,9; +% 5,7 ve +% 7,4 mertebelerinde olup fazla önem taşımamaktadır. Keza, fiilî yevmiye artışlarının yıl sonları arasındaki dönem ile yıllık ortalamalar bazındaki farklı artış değerleri de**, aynı sıralamalara ve yıl sonu verilerinden yıllık ortalamalara doğru, **-% 2,5; -% 21,6 ve -% 10,1 olup ihmal edilebilir ölçekte bulunmakta ve fazla bir önem taşımamaktadır.**
- **Ancak, sıra randıman değişimlerine gelindiğinde**, puantaja kayıtlı nüfus ile fiilî yevmiye bazındaki hesaplar arasında **önemli farklar ortaya çıkmaktadır.** Örneğin, Çizelge 8'de anılan (2) Jte.'lu Kadro personelinin, içeri nüfusunun ve toplam TTK işgücünün puantaj kaydına göre ve yıl sonu itibarıyla verilen randıman değişimleri ile aynı personel kategorilerine ilişkin mütekabil fiilî yevmiyelere göre ve aynı dönem itibarıyla hesaplanan emsalleri arasındaki farklar, aynı mütekabil sıralamayla ve fiilî yevmiyelerden puantaj kayıtlarına doğru, **-% 73,3; +% 12,3 ve +% 9,2 mertebelerinde olup (2) JNs.'lu Kadro personeline ilişkin olarak iki ayrı bazda hesaplanan randıman değişimleri arasında anormal farklar zuhur etmektedir.**
- **Keza, TTK'nın kendi resmî verileriyle aktarılan** randıman değişimlerine ilişkin olarak, yıl sonları arasındaki dönem ile yıllık ortalamalar bazında gözlenen farklı değerler ise, aynen yukarıdaki kategorik sıralamayla ve yıl sonu değerlerinden yıllık ortalamalara doğru, **-% 16,6; -% 103,5 ve -% 85,1** gibi mertebelerde olup, **içeri nüfusuna ve TTK nüfusuna tekabül eden randıman değişimlerinin yıl sonu ile yıllık ortalama bazları arasında da aşırı anormal bir fark ortaya çıkmaktadır.**

Değişik işçi gruplarına ilişkin randıman değişimlerinin iki ayrı baza ve döneme mütekabil değerleri arasındaki anormal farklara mantıkî bir açıklama getirip, Çizelge 8'deki iki paradoksu tahliline geçmeden önce, hem yıl sonu, hem de yıllık ortalamalar bazındaki ve hem puantaj, hem de fiilî yevmiye bazındaki değişimleri itibarıyla -iki ekstremumu bile ancak % 54,6 ile % 56,2 arasındaki mutedil bir genlikte dalgalanacak kadar- birbiriyle uyumlu yıllık nüfus artışları kaydeden (2) .Ne.'lu Kadro personelinin tertip rejiminin büyüteç altına alınması artık şart olmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, tahkikat tekrar kartiye düzeyine kadar derinleştirilerek, yalan tarassuda tabii tutulan altı kaftiyedeki (2) Jfe.'lu Kadro personelinin günlük tertip rejimleri tek tek incelenmiş ve arka sayfalarda görülen iki ayrı mufassal çizelge düzenlenmiştir.

3.4 Günlük Tertip Rejiminin İrdelenmesi (Veya, Puantaj Kaydı - Fiili Yevmiye Bazları Arasındaki Uyuşmazlığın Tahlihi)

(2) Ne.lu Kadro'daki personelin ve diğer kartiye mürettebatının tertip rejimini yakından incelemek için düzenlenmiş -arka sayfalardaki- iki çizelgeden Çizelge 10'un sayısal verileri, Çizelge 9'da aktarılanların hem mütemmim cüzü, hem de sonuçları niteliğinde olup anılan çizelgelere aşağıdaki tesbitlere varılmaktadır :

- **Tamamı (2) JSb.lu Kadro kütüğüne tertip edilmek üzere, 2000 başından itibaren peyderpey ocaklara indirilmesi tasarlanan 4.012 adet taze madencinin 700'ü (yani, % 17,4'ü) -hepsi birden anılan kütükten silinmemiş olsa bile- 2000 sonu itibarıyla kartiye nüfusundan fiilen silinmiştir.**
- Numune kartiyelere tertip edilen **657 taze madencinin (2) JT«.lu Kadro'ya kayıtlı nüfus içindeki agregası payı üçte iki kadar olup** anılan altı kartiye içindeki nüfus dağılımları da **% 48,5 - % 79,8** arasında dalgalanmaktadır. Aynı pay (% 66,7) hem diğer 25 kartiyenin agregasıyla (% 64,3), hem de Havza agregasıyla (% 64,7) uyum içinde olup taze nüfusun (2) Ne.lu Kadro'daki dağılımı gayet dengelidir.
- **(2) .Nà.lu Kadro'ya -eskisi ve yenisiyle birlikte- kayıtlı olan nüfus, altı numune kartiyede 142-262 aralığında değişmekte olup toplam itibarıyla bir yıl da beşte dördümlük artış kaydetmiştir.** Anılan kartiyelerde (2) Ns.lu Kadro kütüğüne kayıtlı **toplam nüfustaki artış oranları ise -ekstrem bir örnek olan Alacaağzı IV klasman dışı tutulsa bile- % 36,8 - % 134,8 gibi yaygın bir genlik içinde dalgalanmakta ve agregası artışı oranı da Havza agregası ile çok büyük bir uyum içinde olan diğer 25 kartiyenininkine yarım tur bindirmektedir.**
- (2) Ne. dışında kalan **diğer kadrolara [(1) .Ne.lu kadro hariç '] kayıtlı olan nüfus, numune altı kartiyede 7 ile 56 arasındaki çok geniş bir aralıkta değişmekte olup toplam itibarıyla bir yıl içinde -artmak bir yana dursun, % 4,3 gibi çok cüzi bir mertebede bile olsa- alçalma kaydetmiştir.** Anılan altı kartiyede **diğer kadrolara kayıtlı nüfusun değişim oranları ise -ekstrem bir örnek olan Amasra I klasman harici tutulsa bile- yine de -% 26,3 ile +% 75,0 arasındaki çok geniş bir genlikte dalgalanmaktadır ve agregası alçalma oranı da Havza'nın agregası değerine yarım tur bindiren diğer 25 kartiyenin agregasından % 97,4 oranında düşüktür.**
- Numune kartiyelerde (2) .Ns.lu Kadro'ya -eskisi ve yenisiyle birlikte- **kayıtlı nüfusun toplam kartiye nüfusundaki payı, % 53,3 - % 90,8** arasında değişmekte olup, **agregası değeri itibarıyla Havza agregasıyla da çok büyük bir uyum içinde olan diğer 25 kartiyenininkine ile uyumludur.** Anılan altı kartiyede **(2) JHs.lu Kadro'ya kayıtlı olan nüfusun toplam nüfustaki paylarının değişimleri ise -% 7,2 ile +% 49,0** arasındaki çok geniş bir genlik içinde dalgalanmaktadır ve +% 14,7 mertebesindeki agregası değeri itibarıyla **hem diğerlerinin -% 7,1'lik emsali, hem de -% 7,2'lik Havza agregası ile aşırı bir dengesizlik arz etmektedir.**

Özet olarak, taze madencilerin numune altı kartiyede çalışan (2) We.lu Kadro nüfusu içindeki dağılımı ile bunların (2) .NB.TU Kadro'daki toplam nüfuslarının toplam kartiye nüfusu içindeki dağılımları, diğer kartiyelerdeki ve Havza'nın bütünündeki emsalleri ile uyum içindedir. **Ancak, numune altı kartiyede -hem (2) Na.lu Kadro'ya, hem de diğerlerine kayıtlı olarak- çalışanların hem nüfus değişimleri, hem de nüfus dağılımı**

^(*) (1) JTs.lu Kadro kütüğüne kayıtlı nüfusa (yani nezaretçilere) ilişkin veriler, yer darlığı nedeniyle, Çizelge 9'da gösterilememiştir.

Çizelge 9. Altı Numune Kartiye ile Havzanın Bütününde İstihdam Edilen (2) .Ne.lu Kadro Personelinin ve Diğerlerinin Nüfus Tertip Rejimi

Numune Kartiyelerde ve Diğerlerinde Günlük Tertip Rejimleri ile Çıkartım Programları ve Gerçekleşmeleri																	
2000 Aralık Sonu itibarıyla											1999 Aralık Sonu itibarıyla						
Prevü Tertipler (Puantaj Kayıtları) (adam/gün)				Fiilî Tertipler (adam/gün)				Tuvönan Çıkartım (ton/gün)		Kartiy e Verimi (kg/Y)	Puantaj Kayıtları (adam/gün)			Tuvönan Çıkartım (ton/gün)		Kartiy e Verimi (kg/Y)	
(2)		D	E	(2)	D	M d	E	Prg.	Fiilî		(2)	D	E	Prg	Fiilî		
Eski	Yeni																
Ala IV	25	99	26	142	94	42	6	142	300	300	2.113	30	8	42	60	60	1500
IhsVI	61	106	64	231	40	159	32	231	550	330	1.429	96	76	188	375	375	2.083
Asm V	40	115	31	186	126	44	16	186	500	480	2.581	66	48	122	500	370	3.136
Kıl IV	68	64	57	189	52	137	vy	189	378	346	1831	93	37	146	192	226	1638
Gel II	97	150	" 15	262	130	132	vy	262	650	650	2.481	148	7	171	415	450	2.761
Ams I	37	123	33	193	134	59	vy	193	450	346	1.793	117	8	137	345	312	2.382
Num	328	657	218	1.203	576	573	vy	1203	2.828	2.452	2.038	550	184	806	1.887	1.793	2.329
Diğer	1.477	2.655	1.140	5.272	vy	vy	vy	5.272	11.922	9.155	1.737	2.760	371	3.407	12.613	6.248	1.911
TTK	1.805	3.312	1.358	6.475	vy	vy	vy	16.475	14.750	11.607	1.793	3.310	555	4.213	14.500	8.041	1.991

(2) Pano Personeli Ala Alacağzı Gel Gelik
Prg Program Ihs Üsaniye Ams Amasra
vy veri yok Asm Asma Num Numune Kartiyeler
Kıl Kilimli TTK Türkiye Taşkömürü Kurumu

Md Mevcut değil = (boş gruplu + yıllık izin + istirahat + kaza + kurs + kısa süreli firar + vs) gibi nedenlerle, işbaşı yapmayanların toplamıdır)

Çizelge 10. 1999 ve 2000 Sonlarının Gerçekleşmeleri İtibarıyla, Numune Olarak Seçilen Kartiyelerdeki ve Diğerlerindeki (2) N°. 'lu Kadro Personelinin Demografik Çeşitlemeleri ile Program Gerçekleşme ve Kartiye Randımanı Değişimleri

Numune Kartiyeler Ve Diğerleri	Oniki Aylık Muhasebe									
	1999 Sonu Verileri (%)	2000 Sonu Verileri (%)				Değişim Oranları (±%)				
		(2)Jfe.'lu Kadronun Kartiye Nüfusuna Oranı	(2) Ns.'lu Kadronun Kartiye Nüfusuna Oranı	(2) Na.'lu Kadroda Zahiri İşgücü Kaybı (*)	(2) JVs.'lu Kadroda Yeni Nüfusun Payı	(2)Jte.'lu Kadronun Toplam Kayıtlı Nüfusu	Diğer Kadroların Toplam Kayıtlı Nüfusu	(2) Jfo.»lu Kadronun Kartiye Nüfusuna Oranı	Tu vönan Kartiye Randımanı	Çıkartım Programı Gerçekleşme Oranı
	Prevü									
Alacağzı IV	75,0	87,3	66,2	24,2	79,8	+313,3	+75,0	+16,4	+40,9	±0
İnsaniye VI	53,3	72,3	17,3	76,1	63,5	+74,0	-26,3	+35,6	-31,4	^0,0
Asma V	55,9	83,3	67,7	18,7	74,2	+134,8	-52,1	+49,0	-17,7	+29,7
Kilimli IV	67,4	69,8	27,5	60,6	48,5	+41,9	+35,1	+3,6	+11,8	-22,0
Gelik II	90,8	94,3	49,6	47,4	60,7	+66,9	±0	+3,9	-10,1	-7,4
Amasra I	89,3	82,9	69,4	16,3	76,9	+36,8	+225,0	-7,2	-24,7	-14,4
Numuneler	71,4	81,9	47,9	41,5	66,7	+79,1	-4,3	+14,7	-12,5	-«,4
Diğerleri	84,4	78,4	Vy	vy	64,3	+49,7	+160,1	-7,1	-9,1	+54,0
TTK	82,0	79,0	Vy	vy	64,7	+54,6	+105,6	-3,8	-9,9	+43,6

(*) **Zahiri İşgücü Kayıpları** : (2) .Ns.'lu Kadro'da istihdam edilen personelin toplam kartiye nüfusu içindeki payının fiilî ve prevü değerlerinin (yani, ayaklara tertip edilen (2) A? 'lu kadro nüfusun toplam kartiye nüfusuna oranı ile puantajta kayıtlı olan (2) Ne 'lu kadro nüfusun toplam kartiye nüfusuna oranının) birbirine oranlarının tümleci olarak tanımlanmıştır.

değişimleri, gerek diğer kartiyelerdeki emsallerine göre, gerekse Havza'nın agregas emsaline göre çok bariz ve önemli bir dengesizlik arz etmektedir

Çizelge 9 ve 10'daki verilerden yola çıkılarak, (2) .N°.lu Kadro'nun puantaja kayıtlı nüfusundaki değişim ve çeşitlemeler ile bu nüfusun dağılım değişim ve çeşitlemelerine ilişkin tesbit ve yorumlar bundan ibarettir. Ne var ki, yakın mesafeden tarassut, puantaja kayıtlı nüfusun tertip rejimine dair têsbitlere gelip dayandığı vakit, ortaya hayli ilginç bir sonuç daha ortaya çıkmaktadır; şöyle ki :

- Çizelge 9'daki '2000 Aralık Sonu' başlığının '*prevu*' ve '*fiili*' tertipler sütunlarında görülen (2) N°.lu Kadro'ya ilişkin nüfus verilerinden derlenerek hesaplanıp, Çizelge 10'daki "*Zahirî işgücü Kaybı*" sütununa aktarılan parametrelerin ortaya koyduğu gibi, **Numune altı kartiyede istihdam edilen (2) JİİU Kadro personeli arasında % 16,3 ile % 76,1 arasındaki geniş bir genlik içinde dalgalan işgücü kayıpları bulunmakta ve agregas değer itibarıyla aynı altı kartiyede % 41,3 mertebesinde bir *zahirî işgücü kaybı* olduğu görülmektedir**

Ayrıca, **defaten altı çizilerek vurgulanması gerekir ki**, hem numene seçilen altı kartiyenin mühendisleriyle yapılan kişisel görüşmelerde beyan edilen bilgiler, hem de vardiya tertiplerinin bizzat izlenmesi sonucu **tesbit edilen hususlar**, Çizelge 9'da '2000 Aralık Sonu' bölümündeki '/n/f tertip sütununda görülen (2) JİİU Kadro'dan diğer kadrolara personel kaydırma olgusuna ilişkin verilerin asgarî gerçekleşme düzeyinde temayüz ettiğini ortaya koymaktadır. Havza'da halen faal durumda olan ve geleneksel uzunayak yöntemiyle işletilen diğer 22 kartiyenin hepsine birden ilişkin günlük tertip verilerine kısa zamanda ulaşılması hayli müşküldür. Lâkin, numune olarak seçilen altı kartiyenin Havza'daki geleneksel uzunayaklarda gerçekleşen kömür çıkartım tarzının temel karakteristiklerini temsile ehil oldukları gerçeği de göz önüne alındığında, mevcut durumun ortaya koyduğu kadarıyla, **Havza'da (2) JİİU Kadro personelinin işgücünde asgarî % 50 kadar bir *zahirî* kayıp olduğu doğrultusundaki endüktif tahmin kesinlikle abartma olmayacaktır**. Çizelge 10'a inilen müteakib açıklayıcı dipnotta, '*zahirî işgücü kaybı*' kavramının nasıl hesaplandığı yeterince açıklanmıştır; ama, aynı kavramı bodoslamadan tanımlamak gerekirse, yukarıda verilen tekml rakam kalabalığını madenci jargonuna tercüme eden aşağıdaki tek cümle yeterli olacaktır :

Havza'da sarma altına girmesi gerekenlerin en az yarısı, başka yerlerde kazma-kürek sallıyor veya *'üstüne vazife olmayan'* işlerle uğraşiyor....

Çizelge 9 ile 10'dan acilen alınması gereken ilk önemli mesaj da yukarıdaki sarih ve net sonuçtur... Açık seçik görünen gerçek odur ki, tamamı (2) .Ns.lu Kadro kütüğüne geçirilen ve Havza'da umut rüzgârları estiren 4.012 adet *taze* madenci, butun kartiyelere adalet ve hakkaniyet çerçevesinde tertip edilmiştir. **Ancak**, söze konu '*prevu* hakkaniyet ve adalet' Havza ölçeğinde kollarırken, sadece kelle hesabı gözetildiği için ve **göreneksel tertip rejimi ile mevcut işletme tarzı da pek o kadar kaâle alınmadığı için, ekstra madenci takviyesi** -genel görünüm itibarıyla- **kartiyelerin çoğuna epey kalın gelmiştir**.

Gerçekten de, (2) JİİU Kadro'ya tertibi öngörülen ekstra *taze* nüfus -Çizelge 8'de görüldüğü kadarıyla ve 2000 sonu itibarıyla- Havza'da geleneksel uzunayakların

çalışıldığı 28 kartiye arasından yalnız beş kartiyede (Kandilli I, II ve III ile Amasra II ve III) kendine lâyiği veçhile bir çalışma alanı bulabilmiştir. Keza -randıman alçalması dalında rekor kırıp diğerlerine tam dört tur bindiren- yarı mekanize kartiyelerde de aşırı şişkinlik bulunmaktadır ' .

Salt (2) .Na.lu Kadro'daki personelin puantaja kayıtlı nüfusunun dağılımı ile fiilî tertip rejiminin encamını sorgulamak için düzenlenen Çizelge 9 ile 10'dan çıkartılacak diğer kayda değer sonuçlar aşağıda sıralandığı gibidir :

- Numune olarak alınan altı kartiyedeki bir yıllık randıman değişimi, -% 31,4 ile +% 40,9 arasındaki oldukça geniş bir genlik içinde dalgalanmakta olup, -% 12,5 mertebesindeki agrega randıman alçalması Havza agregası ile çok büyük bir uyum içinde bulunan diğer 25 kartiyenin randıman alçalma oranından % 37,4 kadar daha fazla olan bir düşüş kaydetmiştir.
- Numune kartiyelerdeki bir yıllık çıkartım programı gerçekleşme oranının değişimi de, -% 40,0 ile +% 29,7 arasındaki oldukça geniş bir genlik içinde dalgalanmakta olup, agrega itibarıyla % 8,4'lük bir alçalma kaydettiği halde, Havza agregası ile uyumlu olan diğer 25 kartiyedeki program gerçekleşme oranı % 54,0 kadar artış kaydetmiştir.
- Yukarıdaki iki sonuç başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise :

' ' Havza'da 4.012 madenciye (2) JVs.lu Kadro'da istihdam sağlanması -esas itibarıyla ve nihai tahlilde- mühendislik saiklerinden ziyade, "gün ola, seçim ola...." hesaplarıyla hayata geçirilmiş siyasî bir kararın sonucudur. Öte yandan, Havza'nın hafızası bir miktar zorlanacak olursa -taaaaaaa CHF vaktinde manşetlere çıktığı biçimiyle- "Havza'nın aslî istihsal unsuru" olan 'kazmacı amesi' etiketli taifenin nedret ve kıymetinin her nezaretçinin ve her mühendisin genlerine programlanmış olduğu da hatırlanacaktır. Volatilitesi çok yüksek bir sıvı misâli, hızla tebahhur edip durarak mütemadiyen fire veren (2) Js.lu Kadro'daki personelin bolluğundan, Havza'da -yine, oldum olası- hiçbir kimse yakınmamıştır. Ama, aynı personelin kıtlığına dayanılması ise öyle yeğîn çetindir ki, *hafazanallah*, hükümetlere *mükellefiyet* bile uygulattığı tecrübeyle sabittir. O nedenle, (2) JVs.lu Kadro personelinin olabildiğince fazlasından her ocak yönetiminin yan cebinde bulunması, müzmin emekyoğun Havza'nın tarihinden miras kalan vazgeçilmez bir tutkudur. Keza günümüzde de, (2) Jte.lu Kadro personelinin emekliliği gelip çatığında daha bir gün bile ocakta durmadıkları herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu itibarla, akli henüz başında olan hiçbir kartiye şefi, hiçbir kartiye mühendisi, hiçbir ocak yönetimi ve hatta hiçbir bölge yönetimi; (2) Jvb.lu Kadro mensubu gibi nadide bir personel türü -her ne fazlalıkta olursa olsun- kendisine sunulduğunda : *"Eh artık, bu kadarı bize çok fazla gelir ve randımanlar inişe geçer. Ayrıca, gerçekten ihtiyacı olan başka arkadaşlar da varken, bize bu kadarı düşmez; ayıp olur. Siz evvelâ ötekilerin gediklerini tıkayın. Hem sonra, bu tertip tarzı esasen siyasî bir kararın ürünüdür ve ayrıca, yeraltı işgücününün demografik yapısı alt-üst olur; vs., vs...."* diye asla kırtmaz.

Aklı henüz başında olan her kartiye şefi, her kartiye mühendisi, her ocak yönetimi ve hatta her bölge yönetimi -siyasîydi veya değildi ya da randıman düşerdi veya düşmezdi gibi abes gailelere hiç kapılmaksızın- kendine sunulan her tür (2) Jfe.lu Kadro fazlalığını "gün ola, harman ola" hesabıyla kabullenir; kendine sorulsa daha da fazlasını ister. Aklı henüz başında olan hiçbir kartiye şefi, hiçbir kartiye mühendisi, hiçbir ocak yönetimi ve hatta hiçbir bölge yönetimi; altın tepsi üzerine tepeleme yığılmış kudret helvası gibi kendine sunulan böylesine bir ikramı reddedecek kertede keriz değildir. Bütün bunları TTK Yönetimi bilmez mi? Elbette ki, bilir; ancak, ne siyasî otoriteye karşı duracak dermanı vardır; ne de bir defa eline geçmiş 4012 taze adamın en az yansım gerisin geri köylerine göndermeye heveslidir. Bu nedenle de, TTK Yönetimi eline geçmiş adamları -maiyeti arasında dırıldır çıkmasını diye-hakkaniyet ve adalet çerçevesinde tertip eder. Ama o zaman da, tıpkı yukarıda görülenler gibi sepet kafalı ve çöp bacaklı (veya ceviz kafalı ve kütük bacaklı) *nonfigüratif* demografik tablolar ortaya çıkar....

- **Havzada tuvönan tonaj prevülerinin, bermutat ve alelusul, tepeden inme direktiflerle belirlendiği ve gerçekçi yaklaşımlarla öngörülmediği;**
- Tepeden inme programın bölgeler arasındaki kontenjan dağıtımının, dengeli ve hakkaniyet gözetilen bir yaklaşımla uygulandığı;
- Keza, işletmeler arasında da adilane bir dağıtımdan söz edilebileceği; **ancak, kontenjanın kartiyeler arasındaki bölüşümü gündeme geldiğinde, prim hesaplarının da devreye girdiği ve akıl almaz sunî dengeler icat edilerek "naylon" programlı "naylon kartiyeler" Mn zuhuruna ön ayak olduğu ortaya çıkmaktadır.**

Son olarak, Çizelge 9 ile 10'daki verilerin yorumundan alınması gereken ikinci önemli mesaj da aşağıdaki gibidir :

Sarma altına girmesi gerekenlerin en az yarısının 'fiilî' yevmiyeleri hiç alâkası olmayan başka işyerlerinde işlediğine göre, toplam tonajı (2) JNs.Tu Kadro'nun fiilî yevmiyelerine bölüp işlem sonucunu da -yeni yetme tabirle- "PAÜİ" (^o) Randımanı" olarak tanımlamak abestir. Üstüne üstelik, abesle iştigâli daha da ileri öteleyip "PAÜİ" Randımanı'nın düştüğünü öne sürmek ise düpedüz yanlışır. Mevcut günlük tertip rejiminin ortaya koyduğu kadarıyla, "PAÜİ" Randımanı artık herhangi bir somut anlam ifade etmekten aciz, yanıltıcı, sübjektif, fiktif, köhne ve kadük bir parametredir.

" PAÜİ (yani 'Pano-Ayak Üretim işçisi'), kazı ve kazıya yardım sınıfı mensuplarını (yani, malûm kazmacı ve domuzdamcı tairesini) aynı unvan altındaki tek bir kadronun potası içinde meczedilebilmek için, TTK'nın 1993'ten sonra türettiği ucube bir terimdir. (Ama, anılan iki zanaat erbabına ortak bir unvan bulabilmek için, deve katarım andıran bu terimi icat eden(ler) mutlaka hararetle kutlanmalıdır. Jargonumuzun hazinesine böylesine önemli nevezhur katkılarda bulunmak, besbelli ki, o kadar kolay değildir ve bunu becermek için ille de TTK'da terim türetme uzmanı olmak gerekmektedir.) Nedenine gelince :

Birincisi, ayan beyan ortadadır ki, her panoda ayak olmaz (pekâla başka tür kazı üniteleri de olabilir); ama, eğer herhangi bir ayak varsa, o da mutlaka bir panonun içindedir.

ikincisi, ne panoda, ne ayakta, ne odada ve ne de ocağın herhangi bir diğer kazı ünitesinde -gerek *prodüktif*, gerekse *jeneratif* karakterli olsun- hiçbir *üretken* nitelikli süreç yürümez (ancak *emeğin üretkenliği* anılabilir ki, o dahi yanlış kullanımdır). Tam tersine, *yoğaltkan* (deplatable) nitelikli bir süreç yürür. Dolayısıyla da, dünyanın hiçbir dilinde -ne kömür ocaklarına, ne de diğerlerine- tertip edilen madencilerin yürüttüğü iş için 'üretim' terimi kullanılmaz (aslında, piç olmadan önce, bizim dilimizde de kullanılmazdı); bunun yerine ya kazanım (*Gewinnung, winning*), ya da çıkartım (*istihraç, Förderung, vervoerding, extraction, output, doöbma, SKennyamauuH*, vs.) gibi terimler kullanılır.

Üçüncüsü, eğer *pano-ayakia* -tut ki, gerçekten de *üretim* var kabilinden- herhangi bir *'üretim' işçisi* kümesinin tefrikine ille gerek duyuluyorsa, geri kalan kümeler tertip vaziyetini acaba *tüketimle* mi idare edecekler?! Yoksa, alayı birden dalga mı geçecekler?!....

Nihayet ve en kestirmesi, TTK'nın terminoloji uzmanları -daha fazla inat etmeyi istop ederek- şu deve boynu gibi *PAUI* terimini 'çıkartım işçisi' (veya hiç olmazsa 'pano işçisi') haline doğrultup cümle ahaliye eziyetten vazgeçsinler; en azından sağlayacakları iki kelimelik tasarruf da cabası olur.

Haddizatında, *pano* terimi de Havza'da, otuz yıldır, olur olmaz yerde ve yanlış olarak kullanılmaktadır. **(Kimi terimler ise hem cehlen, hem de kasten yanlış imla edilmektedir; örneğin, TTK'nın resmi belgelerinde on-onbeş yıldır "tüvenan" olarak imla edilen 140 yıllık *tuvönan* teriminin doğrultulması için, anılan belgeleri imzalayanların ille de genel müdürlük düzeyinden fırçalanması gerekmiştir.)** Bu dipnot da, **panonun** (örneğin, *Maksut Panosu, Kılıçlar Panosu*, vs.) "**en az bir kenarı yasal veya doğal bir sınırla belirlenmiş bir poligon**" olarak tanımlandığı hatırlatılarak tamamlanırsa, terim sözlüğü açmaya üşenen ama dipnot okuyacak kadar meraklı olan bir terim uzmanına yarar sağlayabilir....

(2) JVs'lu Kadro personelinin aktüel demografik yapısı ile *fiili* tertip rejimini yakın tarassuda alan bu alt başlığın kapsamı, herhalde, artık yeterince doldurulmuş olsa gerektir. Yukarıdaki tesbitlerin doğruluğundan (ya da bütünlüğünden) kuşku duyulması ise, numune olarak seçilen kartiyelerin Havza'yı temsile ehil olmadığı doğrultusundaki karşı tezin tahlilini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, 4/4'lük bir senteze varılabilmesi için, geleneksel uzunayak çalışan diğer 22 kartiyedeki günlük tertiplerin tiftiklenmesi gerekmektedir

3.5 Aylık-Yıllık Ortalama Bazları Arasındaki Uyuşmazlığın Tahlili

Çizelge 8'e tekrar dönüp, içeri nüfusu ile toplam nüfusa tekabül eden randıman değişimlerinin yıl sonu bazındaki verileri ile TTK'mn resmî kaynaklarından olduğu gibi aktarılan yıllık ortalama bazındaki verileri arasında ortaya çıkan **-% 103,5** 'lık ve **-% 85,1**'lik anormal farkların tahkikine geçmeden önce, günlük tonajın yıllık ortalamaları ile yıl sonu ortalamalarının aktarıldığı aşağıdaki çizelgeye göz atılması yararlı olacaktır.

Çizelge 11. Farklı Ortalama Bazlarındaki Günlük Çıkartımlar ve Değişimleri

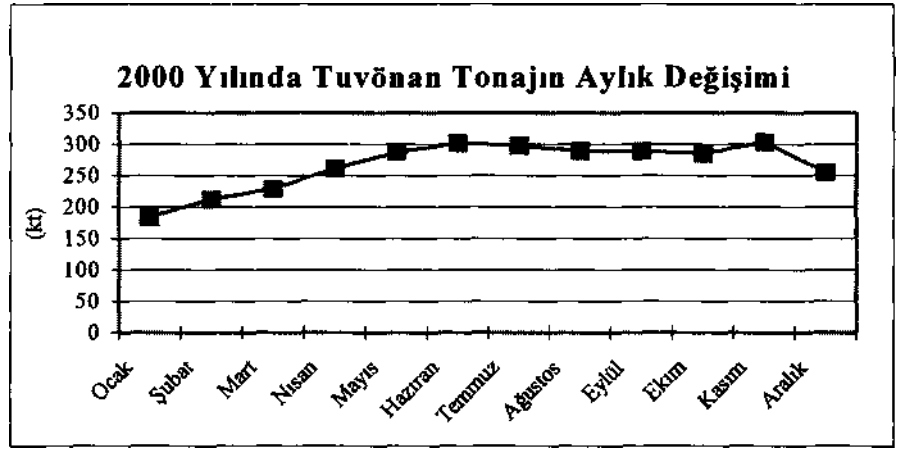
Çıkartım Miktarı Kategorileri	TTK'da Gunluk Tuvönan Çıkartımları					
	Yıllık " Ortalamalar (t/gun)		Değişim (±%)	XII. Ay " Ortalamaları (t/gun)		Değişim (±%)
	1999 (301)	2000 (296)		1999 (27)	2000 (22)	
(i) Tuvönan (t/gun)	8.642	10.799	+25,0	8 040	11607	+44,4
(ii) Satılabilir (t/gun)	6 467	7.624	+17,9	6.200	7 793	+25,7
(m) Stlb. KE^{1~>} (t/gun)	3.721	4 527	+21,7	vy	vy	vy
(IV) (II) + (!) (%)	74,8	70,6	-5,6	77,1	67,1	-13,0
(*) Ortalama sütunlarında parantez içinde verilen <i>italik rakamlar</i> , gunluk ortalama çıkartım hesabında esas alınan mütekabil yıl veya aydaki işgünü sayışım göstermektedir						
(**) 11 KE (Komur Eşdeğeri), 7,00 Gcal (= 29,33 GJ) tutarındaki ısı eneği bınmıdır						

Yukarıdaki çizelgede görüldüğü gibi :

- Hem 1999'un gunluk tuvönan tonaj ortalaması ile ayın yılın son ayının ortalaması arasındaki fark (-% 7,0), hem de 2000'deki mütekabil emsal ortalamalar arasındaki fark (+% 7,5) ihmal edilebilir mertebededir. Ayrıca, hem 1999'un günlük satılabilir tonaj ortalaması ile ayın yılın son ayının ortalaması arasındaki fark (-% 4,1), hem de 2000'deki mütekabil emsal ortalamalar arasındaki fark (+% 2,2) ise, çok daha dar bir aralık içinde değişmekte olup yine ihmal edilebilir mertebededir.
- Hem tuvönan, hem de satılabilir tonajların, hem yıl sonu, hem de yıllık bazdaki günlük ortalamaları arasında pek dış dokunur bir fark bulunmadığı halde; yıl sonu bazındaki günlük ortalama tonaj yıllık bazdaki emsalinden -tuvönan kaleminde % 77,6 ve satılabilir kaleminde ise % 43,6 mertebesinde gerçekleşmek üzere- çok daha yüksek oranlarda artış kaydetmiştir.

- Lavuarların agrega çıktı/girdi oranında % 6'lık bir alçalma olmasına (veya bir diğer ifadeyle, Havza'da tuvönan tonajın denize tumba edilen porsiyonunda % 17'lik bir artış kaydedilmesine) rağmen, ısı eşdeğer bazındaki satılabilir tonajın hemen hemen tuvönan tonaj artışı kadar artış kaydetmesi ise, tuvönan kömürün gerçekten yıkanıp yıkanmadığı hususunda kuşku uyandırmaktadır.

Yukarıdaki tesbitlerin hafızaya alınmasından sonra -Çizelge 8'de görülen yıl sonu bazındaki puantaja kayıtlı nüfus değişimleri ile fiilî yevmiye değişimlerinin mertebeleri arasında hiçbir önemli fark bulunmadığı ve fiilî yevmiye değişimlerinin yıl sonu ile yıllık ortalama bazlarındaki mertebeleri arasında dahi dişe dokunur bir fark olmadığı yönündeki geçmiş tesbitleri tekrar hatırlayıp- son olarak bir de aşağıda görülen grafiğe bakılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Şekil 1 - TTK'da Son Yılın Tuvönan Çıkarımının Aylara Göre Değişimi

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi :

- 2000 yılındaki tuvönan çıkartımı, I. aydaki 200 kt düzeyinin biraz altından harekete geçip, istikrarlı bir tempoyla tırmanmış ve ilk altı ay içinde % 50 artış kaydederek Haziran'da 300 kt'a ulaşmıştır. Daha sonra, ilk artış aniden frene basmış ve tuvönan tonaj da -II. altı ayın ilk beşi boyunca- 300 kt düzeyine demirlemesinin ardından, uzun tatil nedeniyle yalnız 22 gün süren Aralık'ta inişe geçip 50 kt kadar alçalmıştır.
- Uzun tatil yüzünden doğan işgünü kaybından mütevellit alçalmanın miktarı, günlük ortalama itibarıyla epey düşüktür; ya da değişik ifadeyle, 50 kt düşme kaydedilen Aralık, günlük ortalama itibarıyla 2000'in en çok kömür çıkartılan ayı olmuştur.
- Yukarıdaki grafiğin genel karakterinin ortaya koyduğu kadarıyla, eğer yıllık tuvönan çıkartım miktarından herhangi bir ortalama alınacaksa bunun ancak ilk altı ay için tutarlı bir anlam taşıyabileceği, tersine, sabit düzeyde seyreden ikinci altı aydaki çıkartım miktarından ortalama alınmasının ise havanda su dövmekten pek farklı olamayacağı ayan beyan ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki sonuçlara ilaveten, **4012 madencinin Mart sonrasında başlayıp Temmuz'a kadar süre bir zaman aralığı içinde peyderpey ocağa indirildiği de ayrıca dikkate alındığında, yıllık ortalamaları esas alarak izlenecek değerlendirme yolunun sağlıksız sonuçlara varacağı veya en azından dakik hakkaniyet ölçüleriyle bağdaştırılmayacağı da açıkça görülecektir.** Dolayısıyla, 2000'in ikinci yarısındaki herhangi bir aydan bir yıl öncesine uzanan bir diğer değerlendirme, 12 aylık dönemin muhasebe dökümünü temyize uygun olur; ama, bu da 2000'in değerlendirmesi olmaz. Binaenaleyh, bunca miladî önem atfedilen **2000 yılının muhasebesi için iki Aralık sonu arasındaki 12 aylık değişimlerin ele alınması da, hızcırca tasarlanmış planlı bir istatistik manevrası gibi mülâhaza edilmekten ziyade, zorunlu ve adilane bir yaklaşım olarak benimsenip kabûllenilmelidir⁽⁹⁾.**

3.6 - Numune Kartiyelerde ve Havza Genelinde Çıkartım Kapasitelerinin ve Gerçekleşmelerinin Nüfus Yoğunluğuna Göre Değişimleri

Bir tür *milat* olarak itibar edilen 2000 yılının muhasebesini eksik bırakmamak amacıyla, **rasgele numune seçilen altı kartiyedeki ve geleneksel uzunayak çalışılan diğer 28 kartiyedeki çıkartım kapasiteleri ve gerçekleşmelerini, işgücü nüfusunun yoğunluğu ile olan ilişkileri çerçevesinde ele alan Çizelge 12 düzenlenmiştir.** Anılan çizelgedeki verilerden çıkartılan kayda değer sonuçlar aşağıdadır sıralandığı gibidir :

- Numune altı kartiyede 2000 yılı için nüfus başına düşen arın yüzeyi **1,6 m² ile 4,2 m² arasında değişmekte olup,** agrega değer itibarıyla da, Havza agregası ile uyum içinde olan **diğer 25 kartiyenin agregasını ikiye katlamaktadır.** Anılan altı kartiyede nüfus başına arın yüzeyinin (yani, nüfus başına çıkartım kapasitesinin) bir yıllık değişim oranları ise, **-% 72 ile +% 81 arasındaki çok geniş bir genlik içinde dalgalanmakta olup, % 20 mertebesindeki agrega alçalma oranı da Havza agregasıyla büyük bir uyum içinde olan diğer 25 kartiyenin agrega alçalma oranından kabaca üçte bir kadar daha hızlı olan bir düşme kaydetmiştir.** Havzanın bütünü itibarıyla da, **kartiye nüfusu başına düşen arın yüzeyi bir yıl içinde kabaca üçte bir mertebesinde daralma kaydetmiştir.**
- Numune altı kartiyenin ayaklarındaki birim arın yüzeyi başına düşen işgücü nüfusunun 2000 yılındaki yoğunluğu **236 ile 618 kişi/da gibi geniş bir aralıkta değişmekte olup** Havza agregasından kabaca 1/5 mertebesinde daha yoğun nüfus barındıran **diğer 25 kartiyenin agregasına göre yarı yarıya daha seyrek.** Aynı altı kartiyedeki nüfus yoğunluğunun bir yıllık değişim oranları ise -ekstrem bir örnek olan Alacağzı IV değerlendirme dışı tutulsa bile- yine de **-% 45 ile +% 58 arasındaki geniş bir genlikte dalgalanmakta olup, % 25 mertebesindeki agrega artış oranı da Havza agregası ile az-çok uyum içinde bulunan diğer 25 kartiyenin agrega değerinin yarısı kadar artış kaydetmiştir.** Havzanın bütünü itibarıyla da, **uzunayakların birim arın yüzeyi başına düşen kartiye nüfusu yoğunluğu bir yılda % 43 mertebesinde artış kaydetmiştir.**

⁹ Çizelge 8'de ortaya çıkan paradoksun lâyiğı veçhile tahlili için -ittire kaktıra yukarıdaki 6 sayfaya sığdırılabilen- yakın mesafe incelemelerini yeterli bulmayanlar, işi daha da ötelere gerdirebilmek için istedikleri kadar uğraşabilir....

Çizelge 12. Numune Olarak Seçilen Altı Kartiyede ve Diğer Geleneksel Uzunayaklarda Kartiye Nüfusu Başına Düşen Arın Yüzeylerinin, Uzunayak Arınlarındaki Nüfus Yoğunluklarının, Çıkartım Yoğunluklarının ve izafi Kartiye Randımanlarının Bir Yıllık Değişimleri

Numune Kartiyeler ve Diğer Geleneksel Uzunayaklar	Havzanın Geleneksel Uzunayaklarındaki Muhtelif İzafi Parametrelerin ve İzafi Kartiye Randımanlarının 1999 ve 2000 Sonları Arasındaki Değişimleri											
	Nüfusu Başına Arın Yüzeyi (m ² /adam)		Değişim (±%)	Arınlardaki Nüfus Yoğunluğu (adam/da)		Değişim (±%)	Çıkartım Yoğunlukları (kg/gun/m ²)		Değişim (±%)	izafi Kartiye Randımanları (kg/Yv/m ²)		Değişim (±%)
	1999 Aralık	2000 Aralık		1999 Aralık	2000 Aralık		1999 Aralık	2000 Aralık		1999 Aralık	2000 Aralık	
Alacağzı IV	6,30	1,77	-71,9	159	563	+254,1	238	1.190	+400,0	5,95	8,38	+40,8
Ihsaniye VI	2,08	1,62	-22,1	481	618	+28,5	1.003	882	-12,1	5,57	3,82	-31,4
Asma V	2,80	1,77	-36,8	358	564	+57,5	1.121	1.455	+29,8	9,50	7,82	-17,7
Kilimli IV	5,80	4,23	-27,1	173	236	+36,4	283	433	+53,0	2,05	2,29	+11,7
Gehk II	4,42	4,12	-6,8	226	243	+7,5	625	602	-3,7	3,83	2,30	-39,9
Amasra I	1,31	2,37	+80,9	763	421	-44,8	1.818	755	-58,5	13,9	3,9	-71,9
Numune Kartiyeler	3,44	2,74	-20,3	291	365	+25,4	677	744	+9,9			
Diğer Geleneksel Uzunayaklar	2,11	1,40	-33,7	474	715	+50,8	816	1 184	+45,1			
TTK Uzunayakları	2,39	1,67	-30,1	419	597	+42,5	774	1.039	+34,2			
da dekar												
Yv Yevmiye												

- Numune altı kartiyenin uzunayaklarındaki çıkartımın 2000 yılındaki yoğunluğu 0,43 ile 1,46 t/gün/m² gibi geniş bir aralıkta değişmekte olup, Havza butunu ile az-çok uyum içinde bulunan diğer 25 kartiyeninkinden % 37 kadar düşüktür Aynı kartiyelerde çıkartım yoğunluğunun yıllık değişim oranları ise -ekstrem örnek olan Alacaağzı IV değerlendirme dışı tutulsa bile- yine de -% 59 ile +% 53 arasındaki geniş bir genlikte dalgalanmakta olup, aynı kartiyelerin % 10'luk agrega artışı da -Havza'nın agregasına neredeyse yarım tur bindiren- diğer 25 kartiyenin agregasının sadece 1/5'i kadar bir artış kaydedebilmiştir Havza bütününde ise, geleneksel uzunayak çalışan kartiyelerdeki çıkartım yoğunluğu bir yılda 1/3 artış kaydetmiştir
- Çizelge 12'nin sonundaki *izafi randıman* sütunlarında aktarılan veriler, Havza'nın bütününe teşmil edilebilecek bir istatistik aracı olmayıp, salt numune seçilen altı kartiye arasında -aynı çita yüksekliğine göre ayarlanmış- bir performans klasmanı oluşturabilmek amacıyla değerlendirmeye alınmıştır. Bu klasmanın sonucuna göre, anılan altı kartiye arasında çok bariz bir performans dengesizliği bulunmakta ve *izafi randımanlar* her iki yıl sonu itibarıyla da geniş bir genlik içinde dalgalanmaktadır Anılan klasmanı aşağıdaki mini çizelgede görüldüğü gibidir :

Çizelge 13 Numune Kartiyelerde *izafi Randımana* Göre Puanlanmış Klasman

Dönem	Numune Altı Kartiyenin Performans Klasmanı					
	Birinci	ikinci	Uçuncu	Dördüncü	Beşinci	Altıncı
99/XII	Amasra I	Asma V	Alacaağzı IV	İnsaniye VI	GehkII	Kilimli IV
00/XII	Alacaağzı IV	Asma V	Amasra I	İhsaniye VI	Gehk II	Kilimli IV

Yukarıda görüldüğü gibi, Kozlu ve Karadon'daki kartiyelerin puan cetvelinin dibine yapışması, sadece ani nüfus patlamasını (veya dengesiz demografik yapıyı) değil, bu bölgelerdeki aşırı kapasite ataletini de kanıtlayan önemli göstergelerdir. Geçen yıl sonu itibarıyla klasman birincisi olan Amasra I, hâlâ üçüncü olmasına rağmen bir yıl içinde çok hızlı (% 72'lik) bir performans düşüklüğü kaydetmiştir.

- Numune altı kartiyeden dördüne (Alacaağzı IV, İhsaniye VI, Asma V ve Kılımlı IV) ilişkin teorik çıkartım kapasitelerinde (yani, toplam arın yüzeylerinde) bir yıl içinde hiçbir değişiklik olmadığından, bunların nüfus yoğunluğu, çıkartım ve *izafi randıman* verilerinin değişim mertebeleri, sırasıyla, yine bunlara ait nüfus, çıkartım ve *nominal* randıman verilerinin değişim mertebelerine eşittir. Çizelge 5, 8, 9 ve 10'daki ilişkin veriler ile Çizelge 12'deki mütakabil emsalleri arasındaki ufak tefek farklar ise hesap yuvarlatmalarından kaynaklanmaktadır.

4. TOPLU DEĞERLENDİRME SONUÇLARI

Bu incelemenin muhtelif gözlem, tesbit ve sonuçları arasında bulunan ve üzerine azamî önem atfedilmesi gereken bazı seçkin örnekleri toparlamak amacıyla, TTK'nın bir yıllık işletme muhasebesinin başlıklarına ilişkin sayısal verileri özetleyen aşağıdaki muhtasar çizelge düzenlenmiştir. Buraya kadar geçilen bütün işlemlerde olduğu gibi, aşağıdaki çizelgede de birim verilere ve günlük tonaj tutarlarının -yıllıklarda, 1999 için 301 ve 2000 için de 296 işgünü; aylıklarda ise, 99/XII ayı için 27 ve 00/XII ayı için de 22 işgünü üzerinden alınan- ortalamalarına itibar edilmiştir.

Çizelge 14. TTK'nın 1999 ve 2000 Sonları Arasındaki İşletme Muhasebesinin icmalı

TTK'nın Bir Yıllık Muhtasar İşletme Muhasebesi									
Çalışma Üniteleri	Çıkartım Miktarları			İşgücü Nüfusu			Randımanlar		
	Tonaj (ton/gün)		A (±%)	Puantaj Kaydı (kişi)		A (±%)	Randımanlar (kg/Yv)		A (±%)
	1999 Sonu	2000 Sonu		1999 Sonu	2000 Sonu		1999 Sonu	2000 Sonu	
Numuneler	1.793	2.452	+36,8	770	1.203	+56,2	2.329	2.038	-12,5
Diğerleri	5.012	7.940	+58,4	2.911	4.769	+63,8	1.722	1.665	-3,3
E Ayaklar	6.805	10.392	+52,7	3.681	5.972	+62,2	1.849	1.740	-5,9
<i>Mekanize</i>									
Kartiyeler	1.236	1.215	-1,7	358	503	+40,5	3.453	2.416	-30,0
£ Kartiye	8.041	11.607	+44,3	4.039	6.475	+60,3	1.991	1.793	-9,9
Diğerleri				6.886	7.505	+9,0	-	-	-
£ İçeri				10.925	13.980	+28,0	736	830	+12,8
Dışarı				5.405	4.769	-11,8			-
E TTK	6.200	7.793	+25,7	16.330	18.749	+14,8	438	476	+8,7
A : Tramlı olarak basılan ve italik dizilen <i>değerler</i> satılabilir tonajlar ile fiilî Değişim yevmiyeler esas alınarak hesaplanmış olan resmî satılabilir randıman Oranı verileridir; diğerlerinin tamamı tuvönan tonaj ve puantaj kayıtlı verileridir.									

Yukarıdaki çizelgede ve daha öncekilerde aktarılan sayısal verilerden çıkarılan sonuçların bazı seçkin örnekleri aşağıda sıralandığı ki gibidir :

- Havza'da bir tür *milat* gibi rağbet gören 2000 yılının bir muhasebesi çıkartılacaksa, **bütün hesaplar 99/XII-00/XII arasında geçen on iki aylık (yani, yıllık) dönem esas alınarak yapılmalıdır. Tersine -yani, yıllık ortalamalara göre tutulacak olan- bir muhasebe, her şeyden önce adalet ve hakkaniyet çerçevesine sığmadığı gibi, sağlıksız sonuçlara da yol açar.**
- **Özellikle Kozlu, Kilimli ve Gelik'te -kimi kartiyelerde % 80'e varacak kadar- aşın ölçekte atıl çıkartım kapasiteleri bulunmaktadır.**
- Havza'nın uzunayaklarındaki reel çıkartım kapasitelerinin daha yarısının bile kullanılmadığı ve görülmektedir.
- Kimi kartiyelerdeki işgücü nüfusu ikiye katlanmış ve Havza kartiyelerinin nüfusu da % 60,3 artmıştır. Bu boyutlardaki bir nüfus patlaması, sadece *mükellefiyet* uygulamalarının başlangıç dönemlerinde yaşanmıştır.
- Kartiyelerden yeraltının başka kesimlerine yönelen işgücü hicreti hâlâ devam etmektedir.
- Kartiye nüfusunda % 60 kadar artış kaydedilmesine rağmen (2) .Ns.'lu Kadro nüfusunun toplam kartiye nüfusuna oranında % 4'lük alçalma gözlenmesi ise, kartiye nüfusunun 2 .Ns.'lu Kadro'daki personele henüz yeterince empenye edilemediğinin bariz göstergesidir.
- Kartiyelerdeki nüfusun toplam içeri nüfusuna oranı bir yıl içinde % 25 artış kaydetmesine rağmen, içerideki nüfusun yarısından fazlası hâlâ kartiyelerin dışında yerleşiktir.

- Kartiye nüfusunun % 60 kadar artmasına rağmen, tuvönan tonajın sadece % 44 oranında artabilmesi, mevcut işgücü fazlalığının yeterince üretkenleştirilemediğinin en bariz kanıtıdır. **Nüfus fazlalığı, ancak ve ancak, mevcut kapasite ataleti lâığı veçhile giderildiği takdirde firetkenleştirilebilecektir.**
- **Havza'da mevcut 29 kartiyenin pnö'matik patlatma yöntemiyle kömür çıkartan üçü, toplam kartiye nüfusunun % 9'unu barındırdığı halde, diğer 26 kartiyenin tuvönan tonaj ortalamasına yarım turdan fazla bindirmiş ve toplam tuvönan tonajın % 15'ini sağlamıştır. Havza'daki tuvönan tonajın bir yıl içinde yarı yarıya artmasına ve anılan üç kartiyenin toplam çıkartımının da düşmesine rağmen, yarı mekanize kartiyeler daha az ortalama nüfusla hâlâ daha fazla kömür çıkartmaktadır.**
- **Bu incelemenin en çarpıcı sonucu, nüfus artışından % 13 daha fazla randıman artışı kaydeden KandıUi'deki üç kartiyenin üçü ile nüfus artışının yarısı kadar randıman arttıran Amasra'daki üç kartiyenin ikisinin gösterdiği performanstır. O nedenle, dört-beş yıl önce "... Kandilli ve Amasra'daki 'verimsiz' ocakların hepsinin derhal kapatılması..." yönünde amansız fermanlar biçen Ankara'daki 'verim muhasebesi uzmanları'um gözüne bu sonucu dürtmek gerekmektedir.**
- 99 sonu itibarıyla, yarı mekanize üç kartiyedeki ortalama randıman diğerlerini ikiye katlamıştır ve aynı üçlünün ortalama randımanı, bir yılda % 28 düşmesine rağmen, diğerlerinin ortalamasına hâlâ yarım tur bindirebilmektedir. Son yılın olumsuzluklarına rağmen, yarı mekanize kartiyelerde erişilen üretkenlik düzeyi, insanlarımızın mekanize yöntemlere intibaka yatkın olduğunun göstergesidir.
- **Tamamının (2) Jfs.'lu Kadro'da istihdam edilmesi tasarlanan 4.012 adet taze madencinin 700'ü (% 17,4'ü) -yine tamamı birden anılan kütükten silinmemiş olsa bile- 2000 sonu itibarıyla, kartiye kütüğünden fiilen silinmiştir.**
- Gerek numune kartiyeler, gerekse de Havza'nın bütünü itibarıyla, **taze nüfusun (2) •Ns.lu Kadro'da kütüğündeki dağılımı mütenasip ve gayet dengelidir.**
- **(2) Xi.'lu Kadro kütüğüne -eskisiyle ve yenisiyle birlikte- kayıtlı nüfus, numune altı kartiyede bir yıl içinde 4/5 artış kaydetmiş; diğer kadrolara kayıtlı nüfus ise -% 4,3 gibi çok cüzi bir mertebede bile olsa- alçalma kaydetmiştir.**
- Puantaj kayıtlarına itibar edilmeyip, "fiili" tertip rejimi esas alındığında, kartiyelerde istihdam tarzının (dolayısıyla, demografik yapının) çehresi de aniden değişmekte ve bambaşka görünüm ortaya çıkmaktadır. Numune altı kartiyede çalışan (2) Jfs. personeli arasında % 16,3 ile % 76,1 arasındaki geniş bir genlikte dalgalan işgücü kaçakları bulunmakta ve altı kartiyede % 41,3 mertebesinde bir zahiri işgücü kaybı olduğu görülmektedir. Yani, Havza'da sarma altına girmesi gerekenlerin **en az** yansı, alâkasız yerlerde kazma-kürek sallamakta veya bunlara **sanal "fiili"** yevmiyeler yazılmaktadır. Dolayısıyla, tuvönan tonajı (2) JIZ.lu Kadro erbabının **sanal "fiili"** yevmiyelerine bölüp sonucu da **"PAÜİ" Randımanı** olarak tanımlamak abestir. **"PAÜİ" Randımanı** artık pek somut bir anlam ifade etmekten çok uzak kalan, abes, köhne ve kadük bir parametredir.
- iş programlarının müesseseler ve işletmeler arasındaki kontenjan dağıtımı, denge ve hakkaniyet gözetilen bir yaklaşımla uygulanmaktadır. **Ancak, kartiyeler arasındaki dağıtım gündeme geldiğinde, bölüşüm dalaşma dönüşmekte; prim hesapları da devreye girerek, ya kıyametler kopmakta; ya da -akıl almaz sunî dengeler icat edilerek- "nylon" programlı "nylon kartiyeler" zuhur etmektedir....**

5. ANA FİKRİN ANA ZİKİRİ

İncelemenin esas ve talî amacı doğrultusunda, değerlendirme sonuçlarının ana yorumu meslektaşlara bırakıldığı için, aşağıda aktarılan manşet ölçeğindeki birkaç ana mesaj dışında, herhangi bir öneri veya tavsiyede bulunulmamıştır.

- Havza'da işbaşı yapan 4.012 madencinin, 12 aylık bir süre zarfında, gerek TTK'nın genel iş performansına, gerekse Havza'daki insan unsurunun çoktandır küllenmeye yüz tutan çalışma iştiafına çok olumlu ve önemli katkılarda bulunduğu kesinlikle inkâr edilemez. Ancak, *taze* madencilerin estirdiği anî bahar giderek dönmekte; yeni filizlenen umutlar ufak ufak tavsamakta; ayrıca, havanın her an kararması da ihtimal dahilinde bulunmaktadır.
- Bıkmadan usanmadan sorgulayıp, berbat gidişata müdahale için inatla uğraşmadığı sürece, kötü işleyen hiçbir sistem kendi kendine düzelemez.
- **Çıkartım kapasitelerinde!» mevcut atalet artık iflah olmayacak** [ya da tıpkı bir kara kader gibi(!) kaçınılmaz] **ölçekte müzminleştiyse**, daha fazla debelenmekten bir an önce vazgeçip, **geleneksel uzunayakları** (veya *gorenelksel emekyoğun işletme yöntemlerinin hepsini*) **derhal terk etmek gerekmektedir.**
- **Herhangi bir mekanize** (ya da *yarı* mekanize) **sistemin Havza'ya adaptasyonu durumunda, sistem**, salt kazı tarzı ile birlikte değil, ihzarat, nakliyat, ikmal, bakım-onarım, istihdam ve eğitim tarzlarıyla da birlikte -ya da kestirme ifadeyle- **kendi kültürel ve felsefi disiplini ile birlikte benimsenmeli** ve aksamaksızın işleminin selametim teminen de, **sistemin gerektirdiği bütün altyapı değişimleri sistemin kuruluşuyla eşzamanlı olarak gerçekleştirilip, ölçekten sağlanacak tasarruflar (economies of scale) maksimize edilmelidir.**
- TTK'yı altı-yedi yıl önce yönetenlerin -salt Ankara'nın ateşini söndürme galesiyle- bölüm yönetimlerine varana kadar bütün asıtlarına da tebelleş ettikleri anlamsız, ayarsız ve bulaşıcı '£%ü/me' isterisinin acilen tedavisi artık zaruret kesbetmiştir. **Eğer ki, herhangi bir küçülme ile gerekiyorsa, onu da TTK Yöneticileri** -salt Ankara'ya şirin görünebilme uğruna, orayı burayı rasgele budamaktan vazgeçerek- **kendi iradeleriyle gündeme getirip**, Havza Kamuoyu'nun vicdanı indinde olanca saydamlığıyla tartışarak çalışanların da rızalarını aldıktan sonra -akılcı bir planlama ve zamanlama sistematığıyla yürütmek kaydıyla- **yine bizzat kendi iradeleriyle uygulamalıdır.** Bu cümleden olmak üzere, "zarar minimizasyonu" safataları ya da "yeraltında" entegrasyon bahaneleriyle, **üretimden de küçülme yeltenmelerine asla taviz verilmemeli; tersine, üretim maksimize edilmeli ve kapatılan bütün ünitelerin ihya imkânları ile ihtimâlleri kitlesel ölçekte yeniden tartışmalıdır.**

BORÇ İKRARI

Müellif -2001 Şubatı'nda başlatılan ve sırf TTK arşivlerinden aktarılan çeşitli sayısal verilerin gözlenmesi ve yorumundan ibaret olduğundan, **başka bir kaynaktan yararlanmadan hazırlanan** bu incelemeyi sonuçlandırarak verilerin tedariki ile değerlendirilmesi hususunda- kıymetli yardımlarım kendisinden esirgemeyen aziz meslektaşlarından Sayın Çetin Onur, Recep Danacıoğlu, Kemal Reşit Kutlu, Enver Karaçam, Avni Cinel, Cemal İnam, Ali Osman Bilir, Mehmet Tatlısöz, Hüsnü Ünal, Nevzat Güzel ve Cengiz Akçe ile Genel Maden-İş'in Armutçuk, Kozlu, Üzülmaz, Karadon ve Amasra Şube Yöneticileri'ne medyun-u şükran bulunmaktadır...

YAZARLAR DİZİNİ

AUTHORS INDEX

Akçın, N.A.	75, 229	Mahramanlioğlu, M	205
Akçakoca, H.	13	Miletli, K.S.	325
Altun, N.E.	113	Ökten, G.	31
Anil, M.	151	Ölmez, S.	219
Apak, S.	387	Özbaş, K E	133
Arik, B.	75	Özçelik, Y.	357
Arioğlu, E.	425	Özden, Ü.	181
Arikan, B.	205	Özdeniz, A.H.	145
Arslan, Ş.	219	Özfırat, K.	61
Aslan, N.	91	Özkan, T.	271
Asmatülü, R.	169	Özsoy, T.	197
Avcı, F.	259	Özusu, M.T.	475
Baltacı, T.	271	Polat, N.K.	371
Bayhan, A.	219	Saraç, M.S.	53
Beyhan, S.	13	Sarı, E.	13
Bezir, F.	271	Sarıkaya, S.	3
Bölükbaşı, N.	245	Seyis, C.	335
Cesur, A.	271	Soykurum, A.	271
Civelekoğlu, S.	99	Sönmez, S.	395
Çınar, İ.	145	Şahin, N.	99
Deniz, V.	161,197	Şensöğüt, C.	145
Didari, V.	371	Taşkıran, R.	91
Ediz, İ.G.	13	Tatar, Ç.	61
Enste, M.	245	Tuncalı, E.	99
Eskikaya, Ş.	229	Uçak, A.	387
Eyyuboğlu, M.	245	Ural, S.	151
Fişne, A.	31	Ünlü, T.	297
Gerçek, H.	309, 325	Yalçın, M N.	335
Gökay, M.K.	347	Yaralı, O.	259
Göktepe, F.	125	Yavuz, H.	285
Gündoğdu, İ.B.	347	Yenel, Ö.	451
Güyagüler, T.	23,45	Yıldırım, B.	271
Hiçyılmaz, C.	113,133	Yıldırım, M.	151
İnan, S.	335	Yıldırım, Ö S.	53, 145
Karakaş, A.	23	Yılmaz, A O.	425
Kaygusuz, Y.	245	Yurdakul, Ş.	309
Kocal, F.	357		
Kök, M.V.	13		

